

42387

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

136

**DİNİ İNKÂRIN PSİKO-SOSYAL
NEDENLERİ**

42387

(DOKTORA TEZİ)

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Hazırlayan
Ali Rıza AYDIN

Danışman
Prof.Dr. Hüseyin PEKER

SAMSUN
Ekim-1995

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri (Din Psikolojisi) Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: E. Sarıoğlu
Prof. Dr. Kenan SAZIKCIOĞLU

Üye: Prof. Dr. Hüseyin PERKÖZ

Üye: Yrd. Doç. Dr. M. Nani KURT

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

2011/1995
Prof. Dr. Ahmet NİSANCİ

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin her döneminde din, canlılığını korumuş ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma karakterini sürdürmüştür. İnsan, her zaman karşılaştığı problem ve ihtiyaçlarının çözümü için kendini aşan bir kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür. Ancak dinî hayat, bütün toplumlarda veya bir toplumun tarihsel geçmişi içinde aynı şekillerde ortaya çıkmamıştır. Toplamların içinde dine ihtiyaç olmadığını öne sürüp dini ilerlemeye engel, tabî ve sosyal yetersizliklerin bir yansıması olarak görenler de her zaman bulunmuştur.

Son zamanlarda din fenomeninin ve ferdin dinî değerlere karşı tutumunu incelemenin özellikle Batılı ülkelerde sosyal bilimciler arasında giderek artan bir ilgi ve araştırma konusu olduğu görülmektedir. Ülkemizde ise sosyal bilimciler tarafından yapılan araştırmalar, daha çok dinin birey ve toplum bazında olumlu etkilerini ortaya koymaya yöneliktir. Bir problem olarak yaşanan dini inkâr ise doğrudan bir araştırma konusu olmamıştır.

İşte, din karşısında insanların takındıkları bu farklı tavır ve davranışları din psikolojisi ışığında araştırmak bize önemli ipuçları verecektir. Bu nedenle, bu araştırma, kişinin ruhsal hayatında son derece etkili olan dini inkâr davranışının psiko-sosyal nedenlerinin bilinmesine, önemli bir sorun olan bu davranışa bilinçli yaklaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Araştırma altı bölümden oluşmuştur. Giriş özelliği taşıyan birinci bölümde problem ele alınmış ve araştırmanın amacı belirlenmiştir. Yine bu bölümde araştırmanın alt problemlerine, denencelere, araştırmanın sınırlarına, temel kavramlara ve ilgili yayın ve araştırmalara yer verilmiştir. Araştırmanın yöntemi ikinci bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde dinî değerlerin inkârında etkili olan faktörler açıklanmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölüm, bütünüyle araştırmanın bulgularına ayrılmıştır. Beşinci bölümde yer alan sonuç kısmında ise bulgular topluca değerlendirilmiş, altıncı bölümde de araştırmanın özeti verilmiştir.

Dini inkâr gibi insanın hassas bir yönünü ilgilendiren ve özellikle son günlerde ülkemizde yaşanan olumsuz olaylardan sonra hakkında birçok spekülasyonlar yapılan bir konunun ampirik tekniklerle araştırılması pek kolay olmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada da şüphesiz birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Yapılacak başka araştırmalarla bu eksikliklerin daha aza indirileceğine inanıyoruz.

Bu çalışmanın planlanıp gerçekleştirilmesinde her türlü yardımı esirgemeyen, kıymetli fikirleri ve tenkitleriyle konuya daha farklı açılardan yaklaşmamı sağlayan danışman hocam Prof.Dr.Hüseyin PEKER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmada elde edilen verilerin bilgisayarda işlenip analizlerin yapılmasında yardımlarını esirgemeyen Yrd.Doç.Dr. Mevlüt KAYA'ya, konuyla ilgili olarak zaman zaman tartıştığım ve eleştirilerinden yararlandığım arkadaşlarıma, anketin uygulanmasında yardımlarını gördüğüm arkadaşlara, yazım konusunda yardımcı olan Okutman İrfan TOPAL'a ve ankete katılanlara teşekkürlerimi sunarım.

Samsun-1995

Ali Rıza AYDIN

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
ÖNSÖZ	III
TABLolar LİSTESİ	IX
KISALTMALAR	XVI

BÖLÜM I GİRİŞ

Problem ve Amaç	1
Alt Problemler	5
Denenceler (Hipotezler)	8
Araştırmanın Sınırları	10
Temel Kavramlar	11
İlgili Yayın ve Araştırmalar	16

BÖLÜM II YÖNTEM

Kapsam	19
Örneklem	19
Bilgi Toplama Araçları	19
a) Kişisel Bilgi Anketi	20
b) Dinî İnanç Envanteri	21
Anketlerin Uygulanması	22
Verilerin Çözümü ve Yorumlanması	25

BÖLÜM III DİNİN İNKÂRINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

A. İÇ FAKTÖRLER	27
1. Zihin Faktörü	27
2. İrade Faktörü	33
3. Duygu Faktörü	34
B. DIŞ FAKTÖRLER	43
1. Aile	43
2. Okul-Öğretmen	45
3. Bağlı Olunan Gruplar	45
4. Toplumun Değerleri ve Kültürel Yapısı	47
5. Telkin	48
6. Dindarların Olumsuz Tutum ve Davranışları	49
7. Kitle İletişim Araçları	50
8. Dünyada Var Olan Kötülükler	51

BÖLÜM IV BULGULAR VE YORUM

A. ANKET UYGULANAN KİŞİLERİN GENEL DURUMLARI.....	53
1. Cinsiyete Göre Durumları	53
2. Yaşlara Göre Durumları	54
3. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Durumları	54
4. Medenî Durumları	55
5. Öğrenim Durumları.....	55
6. Mesleki Durumları.....	56
7. Annenin Öğrenim Durumu.....	57
8. Babanın Öğrenim Durumu.....	57
9. Ailelerinin Sosyo Ekonomik Durumu.....	58
10. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Durumları.....	59
11. Anne ve Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Durumları	59
12. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Durumları	60
13. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Durumları	61
14. Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumları	61
15. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Durumları	63
16. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Durumları	64
17. Dua Edip Etmediklerine Göre Durumları	65
18. Batıl İnanıcı Olup Olmadıklarına Göre Durumları	67
B. DİNİ DEĞERLERE KARŞI OLUMSUZ TUTUM TAKINMAYI (DİNİ İNKÂRI) ETKİLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN BULGULAR	74
1. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Durumları	74
2. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Öğretmenlerin Etki Derecesine Göre Durumları	75
3. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Okunan Kitapların Etki Derecesine Göre Durumları	76
4. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Arkadaş Çevresinin Etki Derecesine Göre Durumları	77
5. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine Göre Durumları	77
6. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Durumları	78
7. Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerler Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumları	79
8. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Durumları	86
9. Dünyada Var Olan Köülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları	90
10. İslamî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları	92

11. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları	99
12. Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları	105
C. BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALAR	107
1. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	107
2. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Öğretmenlerin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	111
3. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Okunan Kâtapların Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	115
4. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Arkadaş Çevresinin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	119
5. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	124
6. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişimin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	127
7. Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumuna İlişkin Karşılaştırmalar	131
8. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına İlişkin Karşılaştırmalar	135
9. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	138
10. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	142
11. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	146
12. Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	149
D. İNKÂR DÜZEYİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALAR	153
1. Cinsiyete Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	154
2. Yaşlara Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri.....	156
3. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	158
4. Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri....	162
5. Mesleklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	165
6. Anne-Babanın Öğrenim Durumuna göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	167
7. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	172
8. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	176
9. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Ailenin Etki Dercesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	179

10. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Kitapların Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	181
11. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	184
12. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	186
13. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	189
14. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	
15. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Alınan Dinî Bilgilerin Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	194
16. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	196
17. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	198
18. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	201
19. Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	203
20. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	206
21. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	208
22. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarına Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri	210
BÖLÜM V	
SONUÇ	213
BÖLÜM VI	
ÖZET	220
KAYNAKLAR	226
EKLER	235
EK-I. Kişisel Bilgi Anketi	235
EK-II. Dinî İnanç Envanteri	240

TABLULAR LİSTESİ

<i>Tablo No</i>	<i>Sayfa</i>
1. Cinsiyete Göre Dağılım	53
2. Yaşlara Göre Dağılım	54
3. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Dağılım	54
4. Medenî Durumlarına Göre Dağılım.....	55
5. Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım.....	56
6. Mesleklerine Göre Dağılım.....	56
7. Annenin Öğrenim Durumuna Göre Dağılım.....	57
8. Babanın Öğrenim Durumuna Göre Dağılım.....	58
9. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Dağılım.....	58
10. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Dağılım.....	59
11. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Dağılım	60
12. Dinî Bilgileri Nereden Öğrendiklerine Göre Dağılım	60
13. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Dağılım	61
14. Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Dağılım	62
15. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Dağılım	63
16. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Dağılım	64
17. Dua Edip Etmediklerine Göre Dağılım	66
18. Batıl İnancı Olup Olmadıklarına Göre Dağılım	67

19. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Dağılım.....	75
20. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Öğretmenlerin Etki Derecesine Göre Dağılım	75
21. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Okunan Kitapların Etki Derecesine Göre Dağılım	76
22. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Arkadaş Çevresinin Etki derecesine Göre Dağılım	77
23. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine Göre Dağılım	78
24. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Dağılım	78
25. Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumuna Göre Dağılım	79
26. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Dağılım	87
27. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım	90
28. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım	93
29. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım	99
30. Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım	105
31. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	109
32. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Öğretmenlerin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	114
33. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Okunan Kitapların Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	116
34. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Arkadaş Çevresinin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	122

35. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	124
36. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar	129
37. Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumuna İlişkin Karşılaştırmalar	134
38. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına İlişkin Karşılaştırmalar	137
39. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	140
40. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	143
41. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	147
42. Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar	151
43. Cinsiyete Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	154
44. Cinsiyete Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	155
45. Yaşlara Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	156
46. Yaşlara Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	157
47. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları.....	159
48. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	159
49. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	160
50. Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları	162

51. Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	163
52. Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	163
53. Mesleklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları	165
54. Mesleklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	166
55. Annenin Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	168
56. Annenin Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamalarının Varyans Analizi Sonuçları	168
57. Annenin Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	169
58. Babanın Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	170
59. Babanın Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	170
60. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları	172
61. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	173
62. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	174
63. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	176
64. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	177
65. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	178
66. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takımada Ailenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	180

67. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	180
68. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Kitapların Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	182
69. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Kitapların Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	183
70. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	184
71. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	185
72. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	186
73. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	187
74. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	188
75. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	189
76. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	190
77. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	190
78. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları	192
79. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları	192
80. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları	193

81. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Sergileme Yönünde Alınan Dinî Bilgilerin Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları..... 194
82. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Sergileme Yönünde Alınan Dinî Bilgilerin Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları 195
83. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 196
84. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları 197
85. Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 197
86. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 199
87. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 200
88. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 201
89. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 202
90. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 203
91. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları 204
92. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 205

93. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 206
94. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları 206
95. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 207
96. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 207
97. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları 209
98. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 209
99. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları 211
100. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları 211

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
H.Ü.P.B.	: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.E.	: Millî Eğitim
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trs.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume

BÖLÜM I

GİRİŞ

Problem ve Amaç

İnsanlar tarihin değişik kesimlerinde edindikleri birçok alışkanlıkları, yönelişleri ve değerleri geride bırakmalarına rağmen din olgusunu günümüze kadar getirmişlerdir. Birçok şeyden vazgeçebilen insanoğlu din olgusundan vazgeçememiştir. Fakat, diğer taraftan insanlık tarihinde çok önemli bir yeri bulunan ve hayatî bir önem taşıyan dine¹ ve onun ilkelerine karşı çıkanlar da her zaman olagelmıştır. Bu nedenle insanın iyi anlaşılabilmesi için onun dini kabulünün yanında dini inkârının da araştırılması gerekmektedir.

İnsanların uğraş ve ilgi alanları, özellikle düşüncelerini yoğunlaştırdıkları alanlardır. Din de insanların ilgi alanı içinde olmakla beraber, bütün konularda olduğu gibi dinî konularda da kişiler arasında düşünce farklılıklarının olması doğaldır.²

Dinin, hem bireyi hem de toplumları etkileyen bir yönü vardır.³ Dinin bu etkisi âdeta hayatın psişik, ekonomik, sosyal, hatta fizik ortamı içine geçmiş haldedir.⁴ Ancak, fert ve toplum gibi iki farklı yapıda ortaya çıkan din; bilim, politika, ekonomi, sanat, tıp, hatta

¹ Ninian Smart, *The Religious Experience of Mankind*, (England: William Collins Sons and Co. Ltd., 1977), s.11; Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, (Ankara: Ocak Yay., 1993), s.1.

² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (Samsun: Sönmez Matbaası, 1993), s.50.

³ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1975), ss.92-100.

⁴ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980), s.71.

felsefe ve ahlâk gibi insanı doğrudan ilgilendiren sahalarda dışta tutulur olmuştur.⁵

Bir kısım insanlar dini, ferdin şuurundan topluma yönelen ve topluluk içinde objektifleşen toplumsal olguların ana kaynağı olarak görürken⁶ bir kısım insanlar da buna karşı çıkmaktadır. Açıkça söylemek gerekir ki, din her zaman kendi nesnel gerçekliği ve bunun toplumsal uzantıları ya da toplumsal yapının oluşumunun temel elementlerinden biri olarak ele alınmamış, çeşitli eleştirilere de konu olmuştur. Özellikle rasyonel olduğu var sayılan çeşitli yorumların saldırısına uğramıştır. Birçok felsefeci, psikolog ve sosyolog dini kendi bilimsel kavramları ile değişik görüş açılarından açıklamaya çalışırken, sık sık dinî davranış ve bağlılıkları kendi öz dinsel muhtevasından uzaklaştırmışlardır. Tanrı'nın ya da herhangi bir tanrısal otoritenin varlığı defalarca sorgulanmış, dinî tecrübenin altındaki gerçek açıkça reddedilmiştir.⁷

Din, insana ve cemiyete yön veren, onları şekillendiren değer ve normları koymakla mensuplarına birtakım sorumluluklar yüklemektedir.⁸ Dinin koyduğu bu kuralları ve yüklediği sorumlulukları her zaman tartışma konusu yapıp⁹ inkâr yoluna gidenler olmuştur.

Dinî değerleri kabul etme veya reddetme noktasında kişiler arasında farklılıklar olabileceğinden söz eden Abdullah Draz bu

⁵ Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: T.D.V. Yay., 1993), s.204.

⁶ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (İstanbul: İletişim Yay., 1992), s.30.

⁷ Elisabeth Özdalga, "Din Din midir Yoksa Başka Bir Şey midir?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.III, S.2, (Nisan, 1989), ss.30-31.

⁸ Veysel Uysal, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, (Ankara: T.D.V. Yay., 1994), s.3.

⁹ Donald Ratcliff, "How Children Understand Religious Concepts", *Religion and Public Education*, (Vol: 19/2-3, 1992), s.170.

konuda şunları söyler: "Dinî değerler toplumun bütün fertleri tarafından kabul görmezler. Toplum içerisinde hayatı ciddiye almayan, yaşamın keyif ve eğlenceden ibaret olduğunu söyleyen, dinî duyguları hurafe olarak niteleyen kimseler bulunacaktır. Ancak bu kimseler toplumda azınlıktadırlar."¹⁰

Her cemaatten beş-on dinsiz zuhur eyler, bu hal
Pek tabîdir. Fakat ilhadı bir kavmin pek muhal.
Hangi millettir ki efradında yoktur hiss-i din?
En büyük akvama bir bak; dini her şeyden metin.¹¹

mısralarında Mehmet Âkif de insanların dinle olan münasebetlerini dile getirirken sayıca az da olsa bir toplulukta dinî değerleri inkâr edenlerin olabileceğini söylemiştir.

İnsanın düşünce ve duygu âleminde yaşayan olumlu ve olumsuz dinî olgular dışı akseder, onun tutum ve davranışlarına yansır. Bu nedenle bir davranışın iyi anlaşılabilmesi için bireyin içindeki bilinçli ve daha önemlisi bilinçsiz süreçlerin tanınması gerekir.¹² Çünkü bu içsel süreçler bireyin evrimini ve bunu hazırlayan ön şartları belirlemektedir.

Tarihsel bir olgu olan inkâr,¹³ çoğu zaman insan zihnindeki çatışmalar, gerginlikler ve tereddütlerden meydana gelen psikolojik bir durumdur. Bu bağlamda inkâr, olumsuz bir dinî tutum olmakta,¹⁴ iman ve şüphe gibi aynı güç kaynağına bağlı, ancak farklı özelliklerde gelişen ruhsal bir oluşum olarak gözükmektedir.¹⁵

¹⁰ M. Abdullah Draz, *Din ve Allah İnancı*, çev. Bekir Karlığa, (İstanbul: Bir Yay., trs.), s.90.

¹¹ M. Âkif Ersoy, *Safahat*, (İstanbul: İnkilap ve Aka Yay., 1979), s.226.

¹² Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, (İstanbul: Arıtan Yay., 1991), s.71.

¹³ Thomas Luckmann, "Belief, Unbelief and Religion", *The Culture of Unbelief*, (ed.) Rocco Caporale and Antonio Grumelli, (Los Angeles: The University of California Press, 1971), s.21.

¹⁴ Gordon W. Alport, *The Individual and His Religion A Psychological Interpretation*, (London: Collier-Macmillan Limited, 1969), s.114.

¹⁵ Hökelekli, *a.g.e.*, s.156.

Sproul da inançsızlığın zihni nedenlerden ziyade ahlaki ve psikolojik nedenlerden meydana geldiğini söylemektedir. Ona göre sorun, akıl sahibi varlıkları bir Allah'ın var olduğuna inandırmak için delillerin yetersiz olması değil, asıl sorun bu akıl sahibi varlıkların Allah'ın varlığı konusunda bir antipatiye sahip olmalarıdır.¹⁶

İnsan ne düşünüyorsa onu yaşar.¹⁷ Eğer dini değerlere karşı olumsuz bir düşünce taşıyorsa onun dışı dönük eylemlerinde de bu olumsuzluğu görmek mümkündür. Açıkça anlaşılıyor ki, insan için bir şeye inanıp başka bir şeyi reddetmek, inançtan inançsızlığa, inançsızlıktan inanca geçmek aynı ölçüde mümkün görünmektedir. "Çekinme" ya da "kaçınma" adını verdiğimiz davranış örneği vasıtasıyla kişi dini değerlerden uzak durabilmektedir.

İnsandaki psikolojik eğilimler kişiyi farklı yönlerde tercihe zorlayan bir karmaşıklığa sahiptir.¹⁸ Bu psikolojik eğilimler zaman zaman kişide birtakım çatışmalar meydana getirebilmektedir. Çatışma kavramı da günümüz psikolojisinin önemle üzerinde durduğu psikolojik bir süreçtir.¹⁹

İnsan, ihtiyaç ve isteklerinin, arzularının motivasyonu ile davranışta bulunan gerilimli bir tabiata sahiptir. Eğer kişi, psikolojik gerilimlerini denge halinde tutamazsa, dini değerler konusunda inkarcı bir tutum takınabilir. Bilindiği gibi insanın tabiatında inançsızlığa doğru çeken eğilimler de yer almaktadır. Bu yüzden

¹⁶ Robert Charles Sproul, *The Psychology of Atheism*, (Minneapolis: Bethany Fellowship, 1974), ss.56-57.

¹⁷ N.N.Glatzer, *Time and Eternity*, (New York: Schocken Books, 1946), s.111.

¹⁸ Paul Guillaume, *Psikoloji*, çev. Refia Şemin, (İstanbul: İ.Ü.E.F.Yay., 1970), ss.44-45.

¹⁹ T.Morgan Clifford, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı ve Diğerleri, (Ankara: H.Ü.P.B.Yay., 1991), ss.325-329; Ayrıca bkz. Mahmut Tezcan, *Kuşaklar Çatışması*, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1981), ss.24-27.

dinin teklif ettiği şeyler, kişinin arzu ve ideallerine uymadığı takdirde bunları reddedebilecektir. Çünkü arzuların çekiciliđi²⁰ inancı iç bölünmelere itebilmektedir.²¹

İnançsızlığın temelinde yer alan eğilimler, temelde bütün insanlarda ortak olmakla beraber, fertlere göre farklılıklar arzeder. Bu eğilimler yaşanan tecrübelerle bağlı olarak yavaş yavaş yapılır.

Görüldüğü gibi dini inkâr, hangi nedenlerle olursa olsun kişinin bütün tutum ve davranışları üzerinde etkili olmakta, onun kişiliğinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

İşte bu araştırmanın amacı, kişinin ruhsal hayatında son derece etkili olan dini inkâr davranışının psiko-sosyal nedenlerinin bilinmesine, önemli bir sorun olan bu davranışa bilinçli yaklaşılmaya katkıda bulunmaktır. Ayrıca dinî değerleri inkâr eden kişilerin bu inkâr olayına varmalarında etkili olan faktörlerin neler olduğu, nasıl bir psikolojik aşamadan geçerek böyle bir inkâra ulaştıklarının görülmesinde yardımcı olmaktır.

Böyle bir araştırmanın problemini, insanları dini inkâra iten psiko-sosyal faktörleri ortaya çıkarmak ve dini inkârın psikolojisini açıklamaya çalışmak oluşturmaktadır.

Alt Problemler

Araştırmanın problemine dayalı olarak şu alt problemler araştırılacaktır:

²⁰ Bkz. Ali Haydar Taner, *Psikoloji*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), ss.205-206.

²¹ Hökelekli, *a.g.e.*, ss.168-170.

1. Cinsiyet yönünden ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında önemli bir fark var mıdır?
2. Yaşla dini inkâr düzeyi arasında önemli bir fark var mıdır?
3. Yerleşim yerleri bakımından ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
4. Öğrenim durumları bakımından ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
5. Meslekler açısından ankete katılanların dini inkâr düzeylerinde bir farklılık var mıdır?
6. Anne-babanın öğrenim düzeyi bakımından ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
7. Yetiştikleri aile ortamına göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?
8. Ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyi, ankete katılanların dine karşı olumsuz tutum takınmalarını etkilemekte midir?
9. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada aile faktörü hangi derecede etkili olmuştur?
10. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada okunan kitapların ne ölçüde etkisi olmuştur?
11. Zihinsel gelişmenin dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada ne ölçüde etkisi olmuştur?
12. Anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamaları yönünden ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

13. Dinî bilgileri edindikleri yerlere göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir farklılık var mıdır?

14. Dinî bilgi durumuna göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir farklılık var mıdır?

15. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada, alınan dinî bilgilerin bir çatışma meydana getirip getirmediğine göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

16. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında önemli bir fark var mıdır?

17. Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

18. İslâmî uygulamaların dünyadaki görünüşleri, ankete katılanların dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarını etkilemekte midir?

19. Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyip söyleyememe durumuna göre, ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında önemli bir fark var mıdır?

20. Dinî değerleri yararlı bulup bulmadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

21. Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olup olmadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

22. Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediği açısından ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

Denenceler (Hipotezler)

1. Erkeklerin dini inkâr düzeyleri kadınların dini inkâr düzeylerine göre daha yüksektir.

2. Yaşları küçük olanların dini inkâr düzeyleri, yaşları büyük olanların dini inkâr düzeylerine göre daha yüksektir.

3. Hayatının çoğunu büyük şehirlerde geçirenlerin dini inkâr düzeyleri, hayatının çoğunu küçük şehir, kasaba ve köylerde geçirenlere göre daha yüksektir.

4. Öğrenim durumlarına göre fakülte veya yüksekokul mezunu olanların dini inkâr düzeyleri, diğer okul mezunu olanlara göre daha yüksektir.

5. Meslek bakımından üniversite öğrencilerinin dini inkâr düzeyleri diğer meslek sahiplerine göre daha yüksektir.

6. Anne-babalarının öğrenim düzeyi yüksek olanların dini inkâr düzeyleri, anne-babalarının öğrenim düzeyi düşük olanlara göre daha yüksektir.

7. Yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayanların dini inkâr düzeyleri, yetiştikleri aile ortamını otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz olarak algılayanlara göre daha yüksektir.

8. Ailelerinin sosyo-ekonomik durumu "ortanın üstünde" olanların dini inkâr düzeyleri, ailelerinin sosyo-ekonomik durumu "orta" ve "ortanın altında" olanlara göre daha yüksektir.

9. Ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında ailenin etkisi yüksek orandadır.

10. Ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında okudukları kitapların etkisi yüksek orandadır.

11. Ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında zihinsel gelişmenin etkisi yüksek orandadır.

12. Anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamaları hakkında "hiç bir zaman" diyenlerin din inkâr düzeyi, "sık sık", "ara sıra" ve "nadiren" diyenlere göre daha yüksektir.

13. Dinî bilgilerini en çok ailesinden öğrenenlerin dini inkâr düzeyi daha yüksektir.

14. Dinî bilgi durumunu yetersiz görenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir.

15. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir.

16. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını ifade edenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir.

17. Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir.

18. İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün, dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir.

19. Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri, söyleyemeyenlerinkine göre daha yüksektir.

20. Dinî değerleri yararlı bulmayanların dini inkâr düzeyleri yararlı bulanlara göre daha yüksektir.

21. Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olmayanların dini inkâr düzeyleri, öğretilmesinden yana olanlara göre daha yüksektir.

22. Dindarların olumsuz tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir.

Araştırmanın Sınırları

1. Her araştırma kullandığı örneklem ile sınır olduğundan, bu araştırmada da elde edilen sonuçlar kullanılan örneklem ile sınırlıdır.

2. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan dini inkâr, araştırmada kullanılan "Dinî İnanç Envanteri"nin ölçtüğü nitelikler ve davranış örnekleri ile sınırlıdır.

3. Araştırmada bağımlı değişkenle ilişkisi olabileceği düşünülen 22 bağımsız değişken incelenmiştir.

4. Bu araştırma, ankete katılanların verdikleri cevapların samimî ve doğru olduğu var sayımıyla sınırlıdır.

5. Bu araştırma, belli bir zaman dilimi içinde (1994) yapıldığından ve zamanla dinî değerlere karşı tutum ve davranışların değişebileceği düşünüldüğünden araştırma yapıldığı zamanla sınırlıdır.

Temel Kavramlar

Din (Religion): Din kavramı, lâtince "religare" kökünden gelmekte olup Tanrı'ya saygı ve korku ile karışık bir bağlılığı ifade etmektedir.²² Arapçada ise ceza, ibadet, tutulan yol, boyun eğme ve kullukta bulunma anlamlarına gelmektedir.²³

Sosyal bilimcilerin birçoğu kendi amaçlarına uygun bir din tanımı yapmışlardır. Bu da din kavramının ortak bir tanımını yapmanın güç olduğunu göstermektedir. Dinin tanımını yaparken karşılaşılan güçlükler, dinin mahiyeti, tanımını yapan kişinin özellikleri, dünya görüşü ve meşgul olduğu saha, tarifin yapıldığı dönemin sosyal ve kültürel özellikleri ve dinin tarifinin nasıl yapılacağına dair belirgin bir tarzın olmaması şeklinde sıralanabilir.²⁴

²² Geniş bilgi için bkz. A.Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980), ss.13-14; Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXVII, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1986), ss.217-218.

²³ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C.II, (Kahire: Dâru'l-Maârif, trs.), s.1468.

²⁴ Recep Yaparel, "Dinin Tarifi Mümkün mü?", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.4, (İzmir: D.E.Ü. Yay., 1987), s.405; Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri, Sahaları, Sınırları*, (İstanbul: Çağrı Yay., 1979), ss.99-101; Kâmuran Birand, "Dinin Mahiyeti Üzerine", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.1-4, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yay, 1959), ss.120-127.

Bütün bu zorluklara rağmen dinin yapılan tanımlarından bazılarını şu şekilde verebiliriz:

W.James'a göre din "insanların ilâhî olarak inandıkları varlıklarla, huzurunda bulduklarını düşündükleri sürece tek başlarına edindikleri tecrübeler, faaliyetler ve duygular dır."²⁵

Pratt, sosyal psikolojik bir yaklaşım göstererek dini şöyle tarif etmektedir: "Fert veya toplumların kendi mukadderatları ve menfaatleri üzerinde mutlak kontrole sahip olduğunu düşündükleri güçlere karşı takındıkları ciddî ve sosyal bir tavidir."²⁶

Thouless ise öteki dünya inancına dayalı bir tanım yapmıştır. Ona göre din "uzaysal ve zamansal maddî dünyadan daha geniş bir çevreye ait alâmetleri ihtiva eden dünyaya karşı bir tutumdur."²⁷ Johnson da dini, kişinin yaratıcısıyla gerçekleştirdiği bir işbirliği olarak tanımlamaktadır.²⁸

İslâm bilginlerinden bir kısmının din tarifi de şöyledir:

Seyyid Şerif Cürçânî'ye göre "din, akıl sahiplerini peygamberlerin getirdiği esasları kabul etmeye davet eden ilâhî kanundur."²⁹

er-Râğıp el-İsfehânî'ye göre "din, Allah'a kulluk, ilâhî kanuna kendini teslim etmedir."³⁰

²⁵ William James, *The Varieties of Religious Experience*, (New York: The Modern Library, 1936), ss.31-32.

²⁶ James B.Pratt, *The Religious Consciousness: A Psychological Study*, (New York: The Macmillan Company, 1948), s.2.

²⁷ Robert H. Thouless, *An Introduction to the Psychology of Religion*, (London: Cambridge University Press, 1971), s.12.

²⁸ Paul E.Johnson, *Psychology of Religion*, (Nashville: Abingdon Press, 1959), ss.48-49.

²⁹ Ali b. M. eş-Şerif el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1990), s.111.

³⁰ er-Râğıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, (İst.: Kahraman Yay., 1986), s.253.

Hamdi Yazır'ın tarifi de şöyledir:"Din, akıl sahiplerini kendi güzel arzuları ile bizzat iyilikleri yapmaya sevk eden bir ilâhî nizamdır."³¹

Batılı düşünürlerin din konusundaki farklı tariflerine karşılık İslâm bilginlerinin bu konuda hemen hemen aynı görüşü paylaştıkları göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, onların tarifleri yaparken Kur'an'ı ve İslâm inançlarını göz önünde bulundurarak yapmış olmalarıdır.

İnkâr (Denial): İnkâr kelimesi bilme ve tanımanın karşıtı olarak kalbin kabul, lisanın da itiraf etmemesi demektir.³² İnkâr mefhumu çeşitli tabirlerle de ifade edilmiştir. Biz burada inkâr manasında kullanılan "küfür"³³ kelimesini geniş bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

Küfür tabiri bazen nimeti inkâr manasında kullanılmıştır. İzutsu'ya göre kâfir, Allah'ın bir çok lütuf ve keremine sahip olduktan sonra davranışında hiçbir minnettarlık ifadesi taşımayan ve hatta yaratıcısına karşı isyankâr davranan kişidir. Allah'ın hayır ve keremine karşı takınılan bu temel nankörce davranış, en bariz şekilde Allah'ı ve elçisinin getirdiği ilâhî haberi yalanlamada kendini göstermektedir. Bundan dolayı küfür, imanın zıddı olarak kullanılmaktadır. İmanın karşıtı olarak kullanılan küfür, gittikçe

³¹ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam ve Diğerleri, C.I, (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), ss.92-93.

³² Ebu'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, C.V, (Mısır: Matbaa Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1972), s.476.

³³ Bkz. İsmail b.Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, C.II, (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1979), s.807.

daha çok "inançsızlık" anlamını taşımaya başlamış ve sonunda yaygın olarak inkâr şeklinde kullanılmıştır.³⁴

Kur'an'da küfür kavramı, belli başlı iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri, şükrün karşıtı olan nankörlük anlamındaki küfür, diğeri de imanın karşıtı olan inkâr anlamındaki küfürdür.³⁵

Lisânü'l-Arab'da ise küfrün dört boyutundan söz edilmektedir:

a) Küfrü'l-İnkâr: Allah'ı asla tanımamak ve kabul etmemektir. Allah'ı kalp ve dil ile inkâr etmektir.

b) Küfrü'l-Cuhûd: Kalp ile kabul edip lisan ile ikrar etmemektir. Mutlak inkâr manasına da gelmektedir.³⁶ Bu küfür çeşidinde çevrenin baskısı ve geçici menfaatlerden dolayı bilinçli bir inkâr vardır.

c) Küfrü'l-Mu'anede: Kalp ve lisanıyla Allah'ı tanıdığı halde azgınlık ve hasedinden dolayı O'nu kabullenmemesidir.

Bu çeşit küfrün sebepleri arasında kibir, gurur ve üstünlük duygusu, mevki ve makamın elden gideceği korkusu, kınanma endişesi yer almaktadır.³⁷

³⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yay., 1991), s.166.

³⁵ "(Sizlere lütuflarda bulundum.) O yüzden beni anın, ben de sizleri anayım. Bana şükredin, bana karşı nankörlük etmeyin." (Bakara, 2/152) ayetinde geçen küfür kelimesi nankörlük anlamındadır. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-Beyân an Te'vîli'l Kur'an*, C.II, (Mısır: Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954), s.37. "Ey kitap ehli, (gerçeği) gördüğünüz halde niçin Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz?" (Al-i imran, 3/70) ayetindeki küfür ise inkâr anlamındadır. Bkz. et-Taberî, *a.e.*, C.III-IV, s.309.

³⁶ Muhibbu'd-Dîn Ebî Fayz ez-Zebîdî, *Tâcû'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, C.II, (Beirut: Dâru'l-Fikr, trs.), s.312.

³⁷ Şerafeddin Gölcük, *İslâm Akaidi*, (Konya: Esra Yay., 1992), s.48.

d) Küfrü'n-Nifak: Allah'ı dil ile ikrar edip kalp ile inkâr etmek ve kalpten inanmamaktır.³⁸

Batı düşüncesinde ve İslâmî inanç sisteminde dinî değerleri inkârı belirten birtakım kavramlar vardır. En çok kullanılan kavramları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Agnostik: Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu hakkında hiç bir şey bilmediğini öne süren kişidir.³⁹

Ateist: Yaygın bir söylemle Tanrı'yı inkâr eden kişidir.⁴⁰ Ateizm sözü, çok defa biri geniş diğeri de dar anlamda olmak üzere iki ayrı şekilde kullanılmaktadır. Geniş anlamda ateist, Tanrı'yı hayatına sokma gereği duymayan kişi şeklinde tanımlanabilir. Dar anlamda ise ateist, düşünerek ve tartışarak Tanrı'nın var olmadığını öne süren kişidir.⁴¹

Deist: Her türlü vahyi, ilhamı ve dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini inkâr ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Allah'ın varlığını kabul eden kişidir.⁴²

Dehrî: Allah ve ahiret inancına sahip olmayan, zaman yönünden dünyanın bir başlangıcı olmadığına ve zamanın her şeyi yok ettiğine inanan kişidir.⁴³

Fâsık: Allah'a itaat etmekten çıkıp O'na isyan eden kişidir.⁴⁴

³⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C.V, ss.3897-3898.

³⁹ Bkz. Anthony Kenny, *The God of the Philosophers*, (Oxford: Clarendon Press, 1979), s.129.

⁴⁰ *The Encyclopedia Americana*, (Ed. Bernard S. Cayne), Vol.2, (U.S.A.: Grolier Incorporated, 1987), s.604.

⁴¹ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: D.E.Ü. Yay., 1987), ss.164-165.

⁴² S.Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, (Ankara: Akçağ Yay., 1987), s.49.

⁴³ Aydın, *a.g.e.*, s.162.

⁴⁴ Bkz. Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.III, (Tahran: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.), s.91.

Mülhid: Sapma ve meyletme manasına gelen ilhad⁴⁵ kelimesinden türemiştir. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan, inancı bozuk, itikatsiz, dinsiz⁴⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

Zındık: Yaratıcının birliğine ve ahirete inanmayan kişidir.⁴⁷

Sonuç olarak, bir kimse Kur'an'ı bütün olarak ya da Kur'an'daki bir hükmü veya Kur'an'a dayalı bir hükmü şu veya bu şekilde reddederse İslâm dinine göre bu inkâr olmaktadır.

Olumsuz tutum: Belirli kişi, grup veya nesnelere karşı takınılan ya da bazı durumlarda gösterilen olumsuz tepki olarak tanımlanabilir.⁴⁸ Bu araştırmada olumsuz tutum, dinin bir bölümüne veya tamamına karşı çıkmama, kabul etmeme, inkâr etme anlamında kullanılmıştır.

İlgili Yayın ve Araştırmalar

Ülkemizde dinî inanç ve davranışlarla ilgili lise ve üniversite öğrencileri düzeyinde birçok araştırma yapılmasına rağmen, dinin inkârında etkili olan faktörler konusunda doğrudan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Yapılan bazı araştırmalarda dinî inancı olumsuz yönde etkileyen faktörlere kısmen yer verildiğini görüyoruz. Bu araştırmaların bulguları aşağıda ele alınmıştır:

Erdoğan Fırat (1977)'in üniversite öğrencilerine yönelik araştırmasında Allah inancı konusunda kararsız, agnostik ve taklitçi olanların oranının % 21.7; ilgisiz, inançsız ve inanç aleyhtarı

⁴⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, C.II, (Ankara: D.İ.B. Yay. 1988), ss.353-354.

⁴⁶ Cemâlüddin Muhammed et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yay., 1980), s.189.

⁴⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, C.III, s.1871.

⁴⁸ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Yay., 1993), s.361.

olanların oranının ise % 23.5 olduğu görülmüştür. Ankete dayalı olan bu araştırma sonuçlarına göre üniversite öğrenimi inançların aklileşmesi, inançsızlık, ilgisizlik ve inanç aleyhtarlığı tutumlarının artması yönünde bir etkide bulunmaktadır.⁴⁹

Bayyigit (1989)'in üniversite gençliğinin dinî inanç, tutum ve davranışları üzerine yaptığı araştırmasında ise Allah'ın varlığına inanmayan öğrencilerin bu kararlarını etkileyen faktörlere bakıldığında, en fazla etki derecesine sahip faktörün kendi zihinsel gelişmesi (% 36.5) olduğu görülmektedir. Öğrencilerin inanmama konusundaki kararlarını etkileyen ikinci faktör, dindar olarak görünen bazı kimselerin tutumlarıdır (% 22.2). Üçüncü faktör ise kitaplardır (% 19). Yine bu araştırmada bilim alanları, cinsiyet farkı, sosyal çevre, sosyo-ekonomik durum ve anne-baba öğrenim durumu gibi değişkenlerin de öğrencilerin Allah inancının farklılaşmasında etkili olduğu görülmektedir.⁵⁰

Batıda ise konumuzu yakından ilgilendiren benzer araştırmaların yapıldığını görüyoruz. Bu araştırmaların sonuçları aşağıda verilmiştir:

Glock (1969) bir makalesinde, inançsızlığın nedenlerini araştırmanın sosyologlardan ziyade teologların ve rahiplerin ilgi sahası olduğunu söylemektedir. Glock'a göre, inançsızlığın tam olarak nasıl meydana geldiğini bilmek, inançsızlığın tabiatının anlaşılması için çok önemlidir. Böyle bir bilgi olmadan etkilerinin

⁴⁹ Erdoğan Fırat, *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: A.Ü.İ.F., 1977), s.52.

⁵⁰ Mehmet Bayyigit, *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: 1989), ss.76-81.

bilimsel araştırması hemen hemen hiç mümkün değildir. Ona göre inançsızlığın nedenlerinin araştırılmasıyla birlikte etkilerinin araştırılması, problemin iyi bilinmesine yardımcı olacaktır.

Ayrıca bu araştırmada dünyada meydana gelen sosyal değişimin bireyin dine karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyeceğinden söz edilmekte ve bireysel davranışlar üzerinde inançsızlığın etkilerini araştırmak için bu sosyal değişimin eşsiz fırsatlar verdiğinden bahsedilmektedir.⁵¹

Sproul (1974)'un araştırmasında ise Marx, Freud ve Nietzsche'nin görüşlerinin fert ve toplum bazında çokça yayıldığı ifade edilmektedir. Bu araştırmada inançsızlığın zihni nedenlerden ziyade ahlâkî ve psikolojik nedenlerden meydana geldiği iddia edilmektedir. Yine bu araştırmada, inançsızlığın temelinde bilgisizlik ve dine karşı antipati duygusunun bulunduğu kabul edilmektedir.⁵²

Hunsberger ve Brown (1981)'un üniversitede psikoloji bölümünde okuyan öğrencilere yönelik yaptıkları araştırmada öğrencilerin olumlu ya da olumsuz daha sonraki dinsel yönelmelerinde ailenin, özellikle annenin önemli etkisi olduğu bulunmuştur. Yine bu araştırmada öğrencilerin dine karşı olumsuz tutumlarında zihin faktörünün etkisi olduğu da görülmüştür.⁵³

⁵¹ Charles Y. Glock, "The Study of Unbelief: Perspectives on Research", *The Culture of Unbelief*, Ed. Rocco Caporale and Antonio Grumelli, (California: University of California Press, 1971), ss.64-65.

⁵² Sproul, *a.g.e.*, ss.56-57.

⁵³ Bruce Hunsberger-L.B.Brown, "Religious Socialization, Apostasy, and the Impact of Family Background," *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23/3 (September, 1984), ss.239-251.

BÖLÜM II Y Ö N T E M

Bu bölümde araştırmanın kapsam ve örnekleme, bilgi toplama araçları, araçların geçerlik ve güvenilirlikleri, bilgilerin toplanması ve analizi ile ilgili açıklamalar yer almaktadır.

Kapsam

Bu araştırma 1993-1994 yılları itibariyle Samsun, Ankara ve İstanbul illerinde dinî değerleri inkâr içinde olanları kapsamaktadır. Aslında bu araştırmada kapsam, genelde Türkiye'deki dinî değerleri inkâr edenlerdir. Biz, çalışma evresi olarak adı geçen üç ili aldık.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini Samsun, Ankara ve İstanbul illerinde yaşayan ve dinî değerleri inkâr eden 152 kişi oluşturmaktadır.

Bilgi Toplama Araçları

Araştırmamızda anket yöntemi seçilmiş ve uygulanmıştır. Bu tekniğin seçilmesinin nedeni, anket metotlarının din psikolojisi çalışmalarında çokça kullanılır olmasıdır.

Bilindiği gibi anket tekniğinin en kuvvetli yönü uygun durumlarda geniş bir gruptan çok miktarda veriyi kısa zamanda kolayca toplama imkânı vermesi, diğer kuvvetli yönü de herkese

aynı şekilde sunularak bir örnekliliğin sağlanmasıdır. Bunun yanında anketin gizlilik garantisi de daha inandırıcı olmaktadır.⁵⁴

Ayrıca deneklerle yapılan yüz yüze görüşmeler ve izlenimlerimiz, anketten elde edilen sonuçların yorumlanmasında yardımcı olmuştur.

Araştırmada iki ayrı anket kullanılmıştır. Bunlar "Kişisel Bilgi Anketi" ve "Dinî İnanç Envanteri"dir.

a) Kişisel Bilgi Anketi:

Araştırmada bağımlı değişken olan "dini inkâr"ı etkileyebileceği düşünülen bazı bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Dinî değerleri inkârla ilişkisi olabileceği düşünülen bağımsız değişkenlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Ankete katılanların cinsiyeti, yaşı, yerleşim yeri, öğrenim durumu, mesleği, yetiştiği aile ortamı, ailenin ekonomik durumu, dinî bilgi durumu, dindarların tutumu vb.

Kişinin dinî değerlere karşı tutumunu etkileyen faktörün etki durumu sorulurken seçenekler hem olumlu hem de olumsuz tutumu ölçecek nitelikte hazırlanmıştır. Anket sorularının bu şekilde hazırlanmasının nedeni, anket uygulanan kişilerin doğrudan dini inkâr yönlerinin araştırılmasının kendilerinde rahatsızlık meydana getirebileceğinin düşünülmesidir. Araştırmada dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınan kişiler dikkate alındı. Ayrıca kişisel bilgi anketinde açık uçlu sorulara da yer verilmiştir.

⁵⁴ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Bilim Yay., 1986), s.192.

Bağımsız değişkenlerin belirlenmesinde konu ile ilgili yayın ve araştırmalar taranmış, ayrıca, uzmanların görüşleri de alınmıştır.

b) Dinî İnanç Envanteri:

İnsanların dinî değerlere karşı tutumunu araştırmak amacıyla 60 cümlelik bir envanter geliştirilmiştir. Envanterin hazırlanmasında konu ile ilgili literatür taranmış, kullanılan anket tekniklerinden yararlanılmış ve uzman görüşüne de başvurularak maddeler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Envanterin uygulanmasına geçilmeden önce hazırlanan envanterin ön uygulaması İlahiyat Fakültesi son sınıfta okuyan 30 öğrenci üzerinde yapılmıştır. İki hafta aradan sonra aynı grup üzerinde yeniden uygulanmış ve envanterin güvenilirliği ölçülmüştür. Aradaki korelasyonun yüksek oluşu (.90) envanterin geçerliğine yeterli bir kanıt olmuştur.

Envanterin güvenilirlik ve geçerliğinin tespitinin yanında gerek ön uygulamada gerekse yüz yüze görüşmelerde deneklerden envanterle ilgili görüşleri alınmış ve buna göre gerekli düzeltme ve değişiklikler yapılarak envanter son şeklini almıştır.

Envanteri cevaplandırmak için ayrı bir cevap kağıdı hazırlanmıştır. Cevap şıkları her rakamın önüne parantez açılarak konmuştur. Cevaplarda bütün maddeler için ortak bir derecelendirme şekli benimsenmiş olup bunlar,

1. Kesinlikle katılıyorum,
2. Katılıyorum,
3. Kararsızım,
4. Katılmıyorum,
5. Kesinlikle katılmıyorum

şeklinde likert tipi bir ölçektir. Deneklerden, maddeleri dikkatlice okumaları ve cevap kağıdında yer alan seçeneklerden kendilerine en uygun olanı belirlemeleri istenmiştir. Denekler, işaretledikleri şıklara göre puanlar almışlardır. Puanlama ise şöyledir.

Olumlu maddeler için kesinlikle katılmıyorsa, karşılığı olarak +2 puan, katılmıyorsa +1 puan; kesinlikle katılıyorsa -2 puan, katılıyorsa -1 puan verilmiştir. Olumsuz ifade taşıyan cümleler için de puanlar tersine çevrilerek kesinlikle katılıyorsa +2 puan, katılıyorsa +1 puan; kesinlikle katılmıyorsa -2 puan, katılmıyorsa -1 puan verilmiştir. Kararsıza ise puan verilmemiştir. Bunlara göre alınabilecek en üst puan +120, en düşük puan ise -120'dir.

Envanterde yer alan maddeler konularına göre peşpeşe gelecek şekilde değil de karma olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme, aynı konudaki maddelerin arka arkaya sıralanması halinde ankete katılanların cevaplarını etkileyeceği ve anketin geçerliliği açısından sakıncalı olacağı düşüncesiyle yapılmıştır.

Anketlerin Uygulanması

Birçok aşamalardan geçerek son şekli alan anket soruları 750 adet basılarak 1994 yılı Nisan-Kasım ayları arasında araştırma evrenini oluşturan illerde uygulanmıştır. Samsun'daki anket uygulaması, araştırma evreninin bir kısmını oluşturan Ondokuz Mayıs Lisesi ve Anadolu Lisesi son sınıf öğrencilerinden birer sınıf ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi birinci sınıf öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Okullardaki anket uygulamaları için ilgili kurumlardan izin alınmıştır. Başlangıçta Ondokuz Mayıs

Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin değişik bölümlerinde de anket uygulanmak istenmişse de bunun için izin alınamamıştır.

Uygulama yapılacak okullara, uygulamadan önce gidilerek idarecilerle görüşülmüş ve anketleri yapabileceğimiz uygun ders saatleri belirlenmiştir. Uygulama, ders öğretmeni ile birlikte sınıflarda bulunarak araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Öğrencilere anketler dağıtılmadan önce uygulama ile ilgili açıklamada bulunulmuştur. Bu açıklamada, anketteki soruların öğrencilerin dinî değerlere karşı tutumuyla ilgili olduğu ve araştırmadan iyi sonuç elde edilebilmesinin soruların içtenlikle cevaplandırılmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca ankete verilen cevapların tamamen gizli kalacağı ve elde edilecek verilerin sadece bu araştırma için kullanılacağı, bu yüzden anketlere isim yazmamaları gerektiği de ilave edilmiştir. Böylece öğrencilere gerekli güven verilmeye çalışılmıştır.

Bu açıklamalardan sonra sınıfta bulunan öğrencilere anketler dağıtılmış, araştırmacı anketlerin nasıl doldurulacağını açıklamış, sorulabilecek hususları cevaplandırmak amacıyla uygulama sonuna kadar öğrencilerin yanından ayrılmamıştır. Öğrencilerin anketi cevaplaması için bir ders saati (40 dk) yeterli olmuştur.

Ankete 17 yaş üzerinde her yaş, cinsiyet, eğitim, sosyo-ekonomik düzey, meslek ve toplumsal statüden herkesin katılması amaçlandığından okulların dışında da uygulama yapılmıştır. 17 yaşla sınırlamanın nedeni, kişinin dinî değerlere karşı tutumunun bu yaşta

olumlu veya olumsuz yönde netleşmeye başladığının düşünülmesidir. Ayrıca bu yaş, dinî sorumluluğun bulunduğu yaştır.

Araştırma kapsamı içinde anketlerin her statüden insanlara uygulanması için çeşitli kurum ve kuruluşlar gezilmiş, hatta kimi zaman oyun salonlarına, dinlenme yerlerine ve kahvehanelere gidilmiştir. Yönetici ya da işletici konumundaki kişilerle görüşülerek anketleri uygulama amacı anlatılmış, ankete katılmak isteyenlere zarf içindeki anketleri dağıtmaları ve bir hafta sonra cevaplanmış ve zarfın ağzı kapatılmış bir şekilde iadelerini sağlamaları istenmiştir. Doldurulan anketler 20 gün sonra araştırmacı tarafından alınmıştır.

Ankara ve İstanbul'daki anket uygulamalarında ise, daha önce kendilerine anket uygulamasıyla ilgili bilgi verilen kişilerden yararlanılmıştır. Samsun örneğinde olduğu gibi, Ankara ve İstanbul örneğinde de her statüden kişilerin katılımı sağlanmaya çalışılmıştır.

Din konusu bir araştırma deseni olarak oldukça hassastır.⁵⁵ Bu yüzden anketlerin uygulanmasında birtakım güçlüklerle karşılaşmıştır. İnsanlar, din konusunda verecekleri bilgilerin istismar edilmesinden korkmaktadırlar. Bu nedenle onların güvenini kazanmak için oldukça gayret sarfedilmiştir. Buna rağmen yine de başvuru yapanlardan bazıları ankete katılmayı reddetmiştir. Bir kısmı meşguliyetini, bir kısmı da konunun kendi özel hayatını ilgilendirdiğini ve bu konuda açıklama yapmak istemediğini öne sürerek ankete katılmayı reddetmiştir.

⁵⁵ M.Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ü.Oskay, (Ankara: Bilgi Yay., 1973), s.94.

Dağıtılan 750 anket formundan 700 tanesi toplanabilmiştir. Bunlardan bir kısmının boş olduğu, bir kısmının da eksik doldurulduğu görülmüştür. Bunlar ayıklandıktan sonra araştırmaya temel olabilecek 152 anket formu seçilmiştir. Bunların dinî değerlerin inkârında belirlenen ölçüte uygun düştüğü gözlenmiştir.

Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Toplanan anket formlarından araştırmanın amacına uygun bulunanların elle puanlaması işlemine geçilmiştir. Elde edilen bilgiler istatistiksel işlemlerin yapılabilmesine hazır hale getirilmiştir.

Kişisel Bilgi Anketi'nde cevapsız bırakılan ve gruplararası karşılaştırmalarda sağlıklı sonuç alınamayacağı düşüncesiyle çok az sayıda deneğin işaretlediği bazı maddeler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Dinî İnanç Envanteri cevap kağıtlarında toplam puanı, kabul sınırı dışında olanlar da değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Genel bilgi vermesi bakımından Kişisel Bilgi Anketi'nde yer alan soruların önce yüzdeleri verilmiş, daha sonra önemli görülen bazı değişkenlerin diğer değişkenlerle karşılaştırmaları yapılmıştır.

Bunun yanında her bağımsız değişkene ait grupların dinî inanç puan ortalamaları (\bar{X}), standart sapmaları (S) ve kişi sayısı (n) da bulunmuştur. Elde edilen sayısal bilgilerin tablolar halinde dökümü yapılmıştır.

Denencelerin test edilmesinde, bağımsız değişken gruplarına göre ankete katılanların dinî inanç puan ortalamaları arasında fark olup olmadığını incelemek amacıyla ikiden çok gruplarda tek yönlü

varyans analizi (f) testi uygulanmıştır. İkili gruplarda ve varyans analizi sonucunda f değerinin önemli bulunduğu durumlarda ikişerli gruplar t-testi ile karşılaştırılarak ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğuna bakılmıştır. Grup ortalamaları arasındaki farkın önem kontrolü için en az.05 düzeyi kabul edilmiştir. Ancak, daha yüksek (.01 ve .001) düzeylerde önemli olanlar da tablolarda belirtilmiştir.

Verilerin analizinde elde edilen sonuçlar araştırmanın denencelerine cevap olabilecek bir düzen içinde tablolar halinde ve yorumlarıyla birlikte "Bulgular ve Yorum" bölümünde verilmiştir.

BÖLÜM III

DİNİN İNKÂRINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Kişileri dinî değerleri inkâra iten birtakım psiko-sosyal faktörler vardır. Bu faktörleri genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür.

A. İÇ FAKTÖRLER

İç faktörler denince insanın zihni, iradesi ve duygusal yanı aklı gelmektedir. Psikolojik kökenli olan bu faktörler⁵⁶ imanın açıklanmasında kullanıldığı gibi⁵⁷ inançsızlığın açıklanmasında da kullanılabilir.

1. Zihin Faktörü

Genel olarak ifade edilecek olursa zihinci yaklaşım inancı, zihnî faaliyetin bir eseri, bir fiili olarak açıklamaktadır.⁵⁸ İnancın açıklanmasında zihni esas alan düşünürlerin zihinde inancın meydana gelmesiyle ilgili görüşleri, genellikle fikirlerin meydana gelmesiyle ilgili görüşleri paralelindedir. Örneğin; zihne önem veren empiristler, inancı duyumların şiddetinden kaynaklanan bir fikir olarak görürlerken, rasyonalistler fikirlerdeki kuvvetin inancı doğurduğu

⁵⁶ Daryl J.Bem, *Beliefs, Attitudes and Human Affairs*, (California: Brooks/Cole Publishing Company, 1970), s.2.

⁵⁷ Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer*, (Ankara: Kürsü Yay., trs.), ss.365-366.

⁵⁸ C.S.Evans, *Philosophy of Religion: Thinking About Faith*, (Illinois: 1985), s.172.

görüşündedirler.⁵⁹ İnancı fikir düzeyinde ele alarak açıklayan düşünörlere örnek olarak empristlerden D.Hume,⁶⁰ rasyonalistlerden Spinoza⁶¹ verilebilir.

Galloway'e göre dinin oluşumunda hissî, amelî ve kognitif (bilişsel) faktörler hep birlikte etkili olmaktadır.⁶² Stern de psikolojinin, zihnî fenomenleri kendi başlarına değil de onların dünya ile olan ilişkileri içinde değerlendiren disiplinlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.⁶³

Zihnî fonksiyonların gelişmesi şüphesiz bireyin dinî görüş ve duygularını derin bir şekilde etkileyecektir. Ergenlikten başlayarak değişik bir hal alan bedensel ve ruhsal yetenekler kişiyi çocukluk çağındaki pasif halinden sıyrıp kendisini ilgilendiren konuları bir oranda bağımsız düşünmeye iter. Çevre ilişkileri genişleyip dinî değerler konusunda edindiği ya da duyduğu farklı fikir ve görüşleri çocukluk çağında olduğundan daha başka bir açıdan inceler ve dinî değerlere olan inançlarını gözden geçirir.⁶⁴ Zihinsel yetenekleri oranında edindiği bilgiler kişide birtakım gerçekleri bilme ve araştırma eğilimini artıracak böylece çocukluk çağının dinî duygularını sıkı bir eleştirmeden geçirecektir.

Kişi, zaman zaman dinî konularda edindiği bilgileri, zihinsel gelişmenin sonucu meydana gelen şüpheleri dolayısıyla, çevresindeki

⁵⁹ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, (İstanbul: M.Ü.İ.F. Yay., 1992), s.52.

⁶⁰ Bkz. Colin Brown, *Philosophy and the Christian Faith*, (London: Tyndale Press, 1969), ss.66-73.

⁶¹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev. H.Vehbi Eralp, (İstanbul: Sosyal Yay., 1991), s.236 vd.

⁶² George Galloway, *The Philosophy of Religion*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1960), s.184.

⁶³ Williams Stern, *General Psychology*, trans. H.D.Spoerl, (New York: The Macmillan Com., 1938), s.21.

⁶⁴ Fırat, *a.g.e.*, s.40.

insanlar ve arkadaşlarıyla tartışır. Tartıştığı kişiler kendisini ikna edemedikleri takdirde şüphesi daha da artar ve kendi düşüncelerinin mutlak doğru olduğunu kabul eder ve sonunda inanmayı saçma bir şey olarak addeder.⁶⁵

Zihniyetin yalnız içe dönük duygulardan ibaret olmadığı, tutum ve davranışların düzenleyicisi olduğu da bilinmektedir.⁶⁶ Bu nedenle bireyin dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmasında davranışların düzenleyicisi olan zihin önemli bir faktördür. İnsan, düşünen bir varlıktır. Onun düşüncesi, hangi inancı kabul edip hangisini reddedeceğine karar vermesinde yardımcı olmaktadır. Sonuçta insan, dinî değerleri reddetmek için birtakım zihni sebepler bulunduğu inanmaktadır.

Dinî değerlerin inkârında zihnin önemli bir etken olduğunu bazı sosyolojik teorilerde de görmek mümkündür. Örneğin, Fransız sosyoloğu Emile Durkheim'ın geliştirdiği sosyolojik teoriye göre Tanrı, toplumun farkına varmadan uydurduğu hayal ürünü bir kavramdır. Yine bu teoriye göre insan dinî bir duyguyla kendisini aşan bir varlık karşısında korku ve ümit içinde beklerken aslında Tanrı adı verilen evrenin ötesindeki bir varlık karşısında değil, kendisini çepeçevre kuşatan toplum realitesi karşısında durmaktadır.⁶⁷

Durkheim, dinin özünü ve başlangıcını tamamen sosyal şartlardan hareketle rasyonel olarak açıklamak istemektedir. O, ilâhî

⁶⁵ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, (Ankara: T.D.V. Yay., 1990), s.141.

⁶⁶ Abdullah Korkmaz, "Değişme ve Zihniyet", *Sosyoloji Konferansları*, 21.Kitap, (İstanbul: İ.Ü.Yay., 1986),s.194.

⁶⁷ Bkz. Emile Durkheim, *The Elementary Forms of the Religious Life*, trans. Joseph Ward Swain, (London: George Allen and Unwin Ltd., 1915), ss.6-10.

olan bir realiteyi insana ve topluma indirgemekle dinin süjesi ve objesini birbirine karıştırmaktadır.⁶⁸

19.yüzyılın en önemli ateistlerinden sayılan Feuerbach'a göre de din, insan zihninin bir hayal ürünüdür.⁶⁹ O, Tanrı'yı inkâr etmenin insanın özgürlüğünü onaylamak olduğunu ve insanın edindiği ilâhların bizzat onun yüksek derecede aktif tasavvurundan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁷⁰

Din konusunda zaman zaman farklı görüşleriyle tartışmalara yol açan Aziz Nesin'in dine karşı inkârcı tavır alışında da zihinsel gelişimin etkili olduğunu görüyoruz. Kendisiyle yapılan bir söyleşide "Önce hafızlık, sonra inançsızlık. Nasıl oldu bütün bunlar?" şeklindeki bir soruya şöyle karşılık verir:

"Bilinçlendikçe Tanrı'nın varlığına inanmam için gerekli hiçbir neden görmedim. Ama bu benim düşüncem. Hangi dinden olursa olsun insanlara saygı duyuyorum ve din propagandası yapmayı da saygısızlık kabul ediyorum. Dinlerin koydukları yasakları saçma buluyorum. Tanrı'ya ya da müslümanlığa ya da başka bir dine inanmıyorum. Kutsal kitaplar 20. yüzyılın gerisinde kaldı.

Neden dolayı dinsizliği seçtiğime gelince. Doğa üstü birtakım güçlerin olabileceğine inanıyorum. İnaniyor değil, böyle bir şeyi seziniyorum. Çünkü bütün bunlar kendi kendine olamaz. Ama bana

⁶⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Derleri*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., 1993), s.101. Durkheim'in sosyolojik görüşlerinin eleştirisi için ayrıca bkz. J.Hick, *Philosophy of Religion*, (New Jersey: Prentice Hall, 1990), ss.30-32; Nurettin Ş.Köseihal, *Durkheim Sosyolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971), s.99 vd.

⁶⁹ Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, trans. George Eliot, (New York: Harper and Row, 1957), s.39.

⁷⁰ Sproul, *a.g.e.*, s.44.

öğretilen dinler, bana yanıt vermiyor. Ben de bu işle uğraşacak bilimsel güçte değilim. Bana doğru gelmeyen birtakım şeyler var. Örneğin, bir çocuk doğar doğmaz onu vaftiz edip Hristiyan yapmak ya da müslüman yapmak mantığa aykırı geliyor. Seçme hakkı olmalı. Müslüman bir ana-babadan dünyaya gelmişim diye beni müslüman yapmaya ne hakları var? Beni özgür bıraksınlar, seçimimi ben yapayım, ne istersem olayım. Din ve milliyetçilik dünyaya düşmanlık saçmaktan başka hiçbir işe yaramamıştır. Azerbaycan ve Bosna'da olanlara bakın. Din savaşları bitmiş değil. Birinci neden bu. İkincisi müslüman olmam benim ihtiyarımda olan bir şey. Bu yüzden dinsel eğitime karşıyım. Dinlerin tarihi, nasıl ortaya çıktıkları, din felsefesi eğitimi verilmeli, ama yalnız müslümanlığın sünnet bölümünü öğretmek utanç verici ayıp bir olay. Ayrıca Kur'an'da Allah'ın kelâmı olarak yazılanlar, içinde yaşadığımız çağın bilimsel gerçeklerine uymuyor. Beni hiç kimse Hz.Âdem'in ilk insan olduğuna, Hz.Havva'nın onun kaburga kemiğinden yaratıldığına inandıramaz. Ama Kur'an'ın bazı yerlerine inanıp bazı yerlerine inanmamak da anlamsız. Din bir bütündür çünkü. İnananlar inansın, ben inanmıyorum. Yalan söylemek gibi bir sahtekârlık da yapamam. Eğer bu kutsal kitaplarda yazılanlar doğru ise, İslâmın aleyhine çok şey çıkıyor. Örneğin, Hz.Muhammed'in coğrafyayı bilmediği gibi. 6 ay yazı, 6 ay kışı olan ülkelerde namaz nasıl kılınacak, oruç nasıl tutulacak? Demek ki bilmiyor. Daha bunlar gibi pek çok şey var.

Neden ben eskiden müslümandım da şimdi inanmıyorum? Çünkü eskiden çocuktum. Beni doğar doğmaz müslüman yapmışlar, nasıl "hayır" diyeceğim?

Türkiye'de insanların bağınazca müslüman olmasının bir çok nedeni var. İnsanlar suç işliyorlar, suçlarını kimseye söyleyemiyorlar. Ama suç işlediğini kendisi biliyor. Ne yapacak? Kendini bağışlatması lâzım. Kim bağışlayabilir? Allah bağışlayabilir. Kendilerini Allah'a bağışlatmak için inanırlar. Ben, Allah diye bir varlığı kabul etmiyorum. Selman Rüşdi için idam fermanı çıkartan bir müslümanlıktan yana olamam. Onun kitabını sonunda ben basacağım. Kitap iyidir diye değil, bu utancı Türkiye'den kaldırmak için basacağım. Eğer çok yalan söylemişse elinde kalem var, oturur yazarsın. Meydan müslümanlara da açık."⁷¹

İnançsızlık gibi zihnî bir durum olan şüpheden⁷² de burada söz etmek gerekmektedir. Şüphe, bir kararsızlık halidir. İki alternatif arasında gidip gelen, dolayısıyla olumlu veya olumsuz bir hükme ulaşamayan bir zihin durumudur.⁷³ Şüpheden şuurlu imana ya da kararlı inançsızlığa geçiş mümkündür. İnkâr, çoğu zaman şüpheden sonra gelir. Diğer taraftan şüphe, ruhsal hayatın gelişiminin zarurî bir belirtisi,⁷⁴ rasyonel düşüncenin zorunlu bir unsuru olarak da kabul edilmektedir.⁷⁵

İnsan zihni sürekli şüphe halinde kalamaz. Çünkü şüphe huzursuz ve tâtmin edilmemiş bir zihin halidir. Kişi, şüpheden kaynaklanan zihin gerginliğini ortadan kaldırıp bir inanç ya da bir inançsızlık safhasına geçebilir.⁷⁶

⁷¹ Yalçın Çetinkaya, "Türk Usulü Ateizm", *İzlenim Dergisi*, S.I, (Aralık, 1992), s.13.

⁷² Allport. *a.g.e.*, s.114.

⁷³ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), s.141; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), s.388.

⁷⁴ Hökelekli, *a.g.e.*, s.195.

⁷⁵ J.E.Bernhart, *Religion and the Challenge of Philosophy*, (New Jersey: 1975), s.2 vd.

⁷⁶ M.Karl Munitz, *Contemporary Analytic Philosophy*, (New York: 1981), s.33.

Görülüyor ki, inkâr sürecinde şüphe, geçici de olsa önemli bir yere sahiptir. Şüphe bilinçli imana götüren bir motiv olduğu gibi, inkâra da sevk eden bir motiv olabilmektedir.

Netice olarak inkârı, zihnî faaliyetin bir eseri, bir eylemi olarak açıklamak mümkündür.

2. İrade Faktörü

İrade, kişinin bir hareketi isteyerek yapmasını veya yapmamasını emreden güçtür.⁷⁷ Bir başka ifadeyle irade, herhangi bir konuda karar vermek veya bir eylemi gerçekleştirmek için gerekli olan bilinçli muhakeme gücü ve kararlılığı, alternatifler arasında bilerek ve isteyerek seçim yapabilme yetisidir.⁷⁸ İradede iki etkinlik vardır: Biri aksiyona ket vurma diğeri de kararı eyleme dönüştürmedir.⁷⁹

İrade, psikoloji açısından itici bir güç ve bir bilinç yetisidir. Hem bir eylemi yapabilme gücünü dile getirir hem de bilinçli bir karar verme işidir.

Topçu, insanın iradesi ile değer kazandığını söylemektedir. Ona göre irade, insanın içinden dışa çevrilen itici kuvvetlerle frenleyici kuvvetler arasında şuurlu bir denkleştirme.⁸⁰ Eylem ve davranışların bizzat bireylerin iradelerinden kaynaklandığını öne süren yaklaşım

⁷⁷ G.Dwelshauvers, *Psikoloji*, çev.M.Şekip Tunç, (İstanbul: İ.Ü.E.F Yay., 1952), s.459.

⁷⁸ Bkz. Demir ve Acar, *a.g.e.*, s.182.

⁷⁹ Guillaume, *a.g.e.*, s.220.

⁸⁰ Nurettin Topçu, *İradenin Davası*, (İstanbul: Hareket Yay., 1974), s.8.

yani iradecilik,⁸¹ inancın iradenin bir eseri olduğunu ileri sürmektedir.

Bu bilgilerden hareket ederek insanın dinî değerlere karşı olumlu tutum takınıp hayatını onlara göre düzenlemesini ya da onları tamamen görmezlikten gelerek inkârcı bir tavır takınmasını iradenin sağladığını söylemek mümkündür.⁸²

Özet olarak, kişinin iman ve inançsızlık konusunda bir seçimde bulunabilmesi için, alternatifler arasında tercih yapabilme yetisi olan iradenin rolü şüphesiz söz konusu olacaktır.⁸³

3. Duygu Faktörü

His, hissiyat gibi anlamlara gelen duygu içinde haz veya elem unsuru taşıyan her çeşit ruhsal olay olup kökleri ihtiyaç ve eğilimlerde bulunur.⁸⁴ Duygucu teoriler genellikle inancı bir duygunun eseri sayarlar.⁸⁵

Duygular insanın içinde cereyan eden veya yaşanan ruhsal hâdiselerdir. Onlar, ömür boyu insanda ruhun temeli olarak kalırlar ve kendilerini çok çeşitli şekillerde hissettirirler. Ancak insanın içinde duyguların derinlik dereceleri, gelip geçici ya da sürekli oluşları ve asılları itibariyle çok karışıktır. Duygular, bilincin etkisi olmadan içte ve dışta cereyan eden olaylara bir tepki olarak ortaya çıkan ve genellikle hoş veya hoş olmayan ruhsal gerçeklerdir. İnsan,

⁸¹ İradeciliğin kökleri Antikçağ Stoa Mektebi'ne kadar dayandırılmaktadır. Bkz. Kâmiran Birand, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1987), s.98 vd.

⁸² Bkz. W.C.Smith, *On Understanding Islam*, (Netherlands: 1981), s.123.

⁸³ İnsanın inanma ya da inanmama konusunda iradî bir seçim yapabileceği Kuran'da da geçmektedir. "De ki, hak (bu Kur'an) Rabb'inizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin."(Kehf 18/29).

⁸⁴ Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), s.128.

⁸⁵ Özcan, *a.g.e.*, s.54.

bunların pek çoğunu doğrudan doğruya rahatça farkederek. Sevinç, aşk, istek, özlem, keder, korku, kıskançlık, nefret, öfke, kin, merhamet, şefkat, acıma, hayret, hayal kırıklığı, heyecan, utanma, dostluk, sempati, antipati vs. duygulara birer örnektir. Bu duygular insanın eğilimlerine ve fiillerine yön verebilecek nitelik taşımaktadırlar.

Duyguların sağlıklı bir şekilde beslenerek gelişmesi, insanın tabiatına ters düşen ya da hoşlanmadığı duygulardan korunmaya çalışması, mutlu hayatın gerçekleşmesi için çok önemli etkidir. Nitekim ruhun hoşlandığı duyguların beslenmesi bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişmeyi olumlu yönde etkiler. Bunun yanında eleme konu olan acı, üzüntü, endişe, sıkıntı, şüphe, umutsuzluk, hayal kırıklığı gibi ruhun hiç hoşlanmadığı veya istemediği duyguların ise bedenî, zihnî ve ruhî gelişmeyi olumsuz yönde etkilediği bilinmektedir. Olumsuz duyguların sürekliliği kişinin ruhsal ve düşünce hayatını ciddi manada sarsabilir.⁸⁶

Örneğin, yaşadığı acılardan dolayı kişinin hayata olan kızgınlığı ve öfkesi onu hayatın anlamı olmadığı şeklinde bir düşünceye itebilir. Çünkü hayat beklentilerini yerine getirmemekte ve onu hayal kırıklığına uğratmaktadır. Bu durumda kişinin yaşama sevinci hayata karşı hınç duyma haline dönüşür. Böylesi bir kin ve öfke duygusu insandaki yaratıcı Tanrı fikrini sarsmaktadır. Ayrıca kin ve öfke, kişinin güven ve bağlanma duygusunu yok edebilmekte ve olumsuz davranışlara da itebilmektedir.⁸⁷ Temel güven kaybaldığı

⁸⁶ Kerim Yavuz, *Çocuk ve Din*, (İstanbul: Çocuk Vakfı Yay., 1994), ss.70-77.

⁸⁷ Kin ve öfkenin insanı olumsuz davranışa itebileceği Kur'an'da da yer almaktadır. "Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin sizi adaletten saptırmasın." (Maide 5/8)

ve yerini hınç ve öfke aldığı zaman, bu olumsuz ruhî durum, imanın dayanmak zorunda olduğu duygusal temeli yıkabilmektedir.⁸⁸

Dik kafalı bir mizaca sahip kişilerin de genellikle tasvip edilen ahlâkî inanç ve kuralları reddettikleri kaydedilmektedir. Bu kişiler, iyi davranış için bu davranışın gerisinde yatan inanç ve kuralları yeterince öğrenecek ölçüde bir hoşnutluk ve sosyal tasvip duygusunu yaşamamışlardır. Onlarda bencillik ve saldırgan dürtüler hakimdir.⁸⁹

Diğer taraftan, bireyin cinselliğe olan eğilimi de onun dinî değerlere karşı tutumunu etkilemektedir. İnsan motivasyonunda önemli bir dürtü olan seksin (cinselliğin)⁹⁰ iman hareketi içerisinde çoğu zaman bir çatışmaya yol açtığı bilinmektedir. Ergenlik döneminde ortaya çıkan dinî şüpheler⁹¹ cinsel gelişmeye bağlı olarak bireyin dinî değerlere karşı tutumunu sorun haline getirebilmektedir. Cinselliğin başlattığı dinî kriz içinde ahlâkî problem en göze çarpanıdır. Dinî ahlâkın, cinselliğin sağladığı zevkleri elde etme hürriyetini sınırlandırmış olması bu ahlâkın ilâhî temelini yani dinî değerleri inkâra sevk edebilmektedir.⁹²

⁸⁸ Vergote'den aktaran Hökelekli, *a.g.e.*, s.177.

⁸⁹ Walter H.Clark, *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*, (New York: The Macmillan Company, 1958), s.124.

⁹⁰ Clark, *a.e.*, s.116.

⁹¹ Bkz. Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), s.61; Hayati Hökelekli, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüpheler", *Din Öğretimi Dergisi*, S.14, (Ocak-Şubat-Mart, 1988), ss.73-82; M.B. Argyle-B.Hallahmi, *The Social Psychology of Religion*, (London and Boston: Routledge and Kegan Paul, 1975), ss.58-70.

⁹² Hökelekli, *a.g.e.*, s.173.

İnsan sınırsız bağımsızlığı arzu etmektedir. Bu, günümüz psikolojisinde genel olarak "narsizm"⁹³ kavramıyla dile getirilmekte ve insan tabiatının temel bir vasfı olarak kabul edilmektedir. Her şey olmak, her şeye güç yetirmek, üstünlük bu özelliğin yol açtığı arzulardır. Ancak bağımsızlık fikri insanın zihninde birdenbire ortaya çıkmaz, bireyin zihinsel gelişimine bağlı olarak sürekli bir olgunlaşma geçirir.⁹⁴ Böylece bağımsızlığın en köklü arzulardan ve insan davranışını yöneten güdülerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı psikolojik araştırmalarda tam anlamıyla kendini gerçekleştiren kişilerin diğerlerinden daha az dindar olduklarını göstermektedir. Ayrıca kendini beğenme, kendi kendini yeterli görme, kendi gücüne sınırsız güvenme tutumları ile dindarlık arasında olumsuz bir ilişkinin varlığı da müşahade edilmektedir.⁹⁵ Diğer taraftan Tanrı'nın iradesine boyun eğmenin erdem olarak algılanmasının insanı pasifize ettiği,⁹⁶ dolayısıyla kendine güvenen kişinin Tanrı'nın iradesine boyun eğmemesi gerektiği belirtilmektedir.

Buna göre dinî değerler insanı bağımlı kılmakta, özgürce davranmayı sınırlamaktadır. Birey bir ölçüde bağımlı olma ile bağımsız kalma arasında bir çatışmayı yaşamaktadır. İşte insanın bağımsızlığa olan güçlü eğilimi onu dinî değerleri inkâra itebilmektedir.

⁹³ Narsizm (Narcizm): Kişinin kendi kendine hayran olacak düzeyde bağlanması, aşırı şekilde kendine tutkun olması. Kendini en ideal ve herkesten üstün olarak görme tavrı. Bkz. Demir ve Acar, *a.g.e.*, s.259.

⁹⁴ John Cohen, *Psychological Probability or the Art of Doubt*, (Cambridge: Schenkman Publishing Company, 1973), s.31.

⁹⁵ Hökelekli, *a.g.e.*, ss.170-171.

⁹⁶ Bertrand Russel, *Neden Hristiyan Değilim?*, çev. Ender Gürol, (İstanbul: Varlık Yay., 1972), s.86.

Bağımsızlık duygusunun etkisiyle ortaya çıkan inkâr, çatışma psikolojisinden kaynaklanmaktadır. Allah kavramı ve dinî değerlerin getirdiği sınır, psikolojik kendiliğindenliği ile hareket eden insanın bağımsızlık eğilimine ters düşmektedir. Gurur ve büyüklenme içerisindeki insan, kendi üzerindeki hâkim bir yaratıcıyı inkâr etmektedir.⁹⁷

Kur'an'da da gurur ve kibir bir inkâr sebebi olarak geçmektedir. Allah bunu şöyle dile getirmektedir: "Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmadan Allah'ın ayetleri hakkında tartışanlar var ya, onların göğüslerinde, (hiçbir zaman) erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur. Sen Allah'a sığın, çünkü işiten, gören O'dur."⁹⁸ İzutsu, kibrinden dolayı Allah'a boyun eğmeyen kimselerin bir menfaat, bir üst otorite, şehvet ve süflî arzular gibi pek çok şeylere kul köle olduklarını görmek nadir meselelerden değildir, diyor. Ona göre Allah'a karşı kibir, gurur ve küstahlık bir nevi cahilliktir.⁹⁹

İstek ve arzularının tabîî eğilimi içerisinde yaşayan kimseler, hayatın geçiciliği ve bir daha ele geçirilmez olduğu düşüncesinden hareketle kendilerini doyumsuz bir zevk arayışı içerisine bırakmış olurlar. Böyle kimseler için din, ilgi alanının tamamen dışında bir konu olarak kalmaktadır. Hayatın zevklerine sınır getirmesi ve kişiye alıâkî bir sorumluluk yüklemesi sebebiyle dinî inanç, arzu edilmeyen ve reddedilmesi gereken bir şey olarak gözükmektedir.

⁹⁷ Hökeleli, *a.g.e.*, s.208.

⁹⁸ Mûmin, 40/56.

⁹⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1975), s.192.

Motivasyon psikolojisinden kaynaklanan bu inançsızlık şekli kaba ve bayağı bir hayat anlayışının sonucudur.¹⁰⁰

Burada dinî değerleri duygusal ve ahlâkî gerekçelerden dolayı reddeden bazı ateist düşünürlerin görüşlerine değinmenin yararlı olacağı kanısındayız.

Dinsel duyguyu cinsel duyguya indirgeyen Freud, ilk din olarak kabul edilen totemizmdeki totem ve tabu (yasak) ilişkilerinden hareket ederek dinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmıştır. Ona göre aynı toteme bağlı kılan üyelerinin birbirleriyle evlenmesi yasaktı. Bu yasak da cinsel doyumunu engellemekte idi. Bu engellenme, bütün kadınları kendine saklayan ve kışkırtıcı olan babaya karşı bir nefreti doğurmuştur. Bir gün sürüden kovulmuş olan kardeşler birleşerek babalarını öldürüp yerler.¹⁰¹ Freud, babanın öldürülmesiyle son bulan baba ile genç delikanlılar arasındaki kabileye özgü ilkel mücadelelerine ilişkin hipotezini ortaya koyar. Babaya karşı işlenen suçtan dolayı pişmanlık duyan delikanlılar acılarını hafifletmek için dinsel pratiklere başvururlar. Freud da bu durumun ruhsal tahlilini yaparak din fenomeni için psikolojik esaslar gösterir.¹⁰²

Yine Freud'a göre hayat dayanılması çok zor sıkıntılarla doludur. Tabii ve ahlâkî kötülükler, hastalık ve ölüm, insanı her yerde rahatsız edecek boyuttadır. İnsan, bütün bunlardan kurtulmak için tabiat güçlerine yalvarmakta ve onlara kurbanlar sunmaktadır.

¹⁰⁰ Hökelekli, *a.g.e.*, ss.207-209.

¹⁰¹ Sigmund Freud, *Totem and Taboo*, trans. James Strachey, (London: Routledge and Kegan Paul, 1960), ss.141-143.

¹⁰² Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents*, trans. James Strachey, (New York: W.W.Norton and Com., 1961), s.21.

Bu çeşit psikolojik tedbirler insanları uzun bir süre rahatlatmıştır. Ancak Freud'a göre bu tür tedbirler gerçeğe tekabül etmediği ve arzuları tatmin etmeye çalışan hayali şeyler olduğu için bir yanılmadır.¹⁰³ O, dini, saplantıya dayanan bir sinir bozukluğuna benzetmektedir.¹⁰⁴

Freud'a göre din, insanın dışındaki doğa güçlerine ve kendi içindeki güçlere karşı çaresizliğinden kaynaklanmıştır. İnsanlığın gelişme sürecinin ilk dönemlerinin bir ürünüdür. Bu dönemlerde akıllarını, iç ve dış güçlere karşı kendilerini koruyacak bir biçimde kullanmayı beceremeyen insanlar bunları bazı karşı güçlerle dengelemeye çalışmışlardır. Yani akılla kavranamayan güçlere egemen olmayı sağlayacak ya da onu bastırmaya yarayacak birtakım duygusal yöntemler geliştirmişlerdir. Freud, bunun kaynağının çocukluk dönemi izlenimleri olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁵

Doğa üstü güçlere ve insanı aşan şeylere tapınmayı insanlığın gelişimindeki aşamalardan biri olarak gören Freud, bunların o çağlarda gerekli ve zorunlu olduğunu, gereğinden fazla gündemde kaldıklarında insanların ruhsal gelişimini engellemekten öteye gidemeyeceklerini savunmaktadır.

Freud'un din anlayışının hazırlanmasında ve bilhassa onun Hristiyanlığa karşı tepki göstermesinde çevre önemli bir etken olmuştur. Her şeyden önce o, dine karşı ilgisiz fakat şuurlu ve seçkin sayılabilecek bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak koyu bir Hristiyan

¹⁰³ Sigmund Freud, *The Future of an Illusion*, trans. James Strachey, (London: The Hogarth Press, 1962), s.32.

¹⁰⁴ Michael Argyle, "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", çev. Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, C.23, S.272-273, (Mart-Nisan, 1978), s.9.

¹⁰⁵ Fromm, *a.g.e.*, s.26.

çevrede dünyaya gelmiştir. Çocukluğu, birbirine ters düşen şartların hüküm sürdüğü bir dünyada geçmiştir. Freud üç yaşındayken, dört yaşında ölen erkek kardeşinin ölümünden Allah'ı suçlamaktadır. Ayrıca Freud'un karşılaştığı önemli problemlerden birisi de Viyana'da Hristiyan bir toplum içerisinde kabul görmeyen, aksine hor görülen bir yahudi olarak hayatını sürdürme mecburiyetidir.¹⁰⁶ Freud'un yaşadığı bu olumsuzluklar, onun din ve Tanrı inancını olumsuz yönde etkilemiş olabilir.

Dini, duygusal ve ahlâkî gerekçelerden dolayı reddeden ateist düşünürlerden Nietzsche'ye göre ise din, nihaî hedefleri, hakikatleri anlayamayan zayıf insanlar tarafından icat edilmiştir. Nietzsche "Tanrı'nın Ölümü"nü ve bunun sonucunda tüm geleneksel değerlerin yıkılışının açık sözcülüğünü yapmıştır. Nietzsche'ye göre amaç, Tanrı'ya ulaşmak değil üstün insana ulaşmaktır.¹⁰⁷ Tanrı'nın ölümü, insanın özgür kalması demektir.

Nietzsche'nin bu inkârcı görüşlerinin arkaplanında birtakım duygusal etmenlerin varlığından söz edilebilir. Yazdığı eserlerin bilim çevrelerince dikkate alınmaması ya da şiddetle reddedilmesi, yaşadığı duygusal çalkantılar ve yakalandığı frengi hastalığı,¹⁰⁸ bunların kendisinde meydana getirdiği olumsuzluklar muhtemelen onun Tanrı konusundaki olumsuz düşüncelerini etkilemiş olabilirler.

¹⁰⁶ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*, (Erzurum: Atatürk Üniv., Yay., 1987), ss.16-18.

¹⁰⁷ Bkz. Friedrich Nietzsche, *Thus Spake Zarathustra*, trans. A.J.Hollingdale (Baltimore: Penguin Books, 1961), s.42.

¹⁰⁸ Bkz. Wilhelm Weischedel, *Felsefenin Arka Merdiveni*, çev.Sedat Umran, (İstanbul: İz Yay., 1993), ss.343-354.

20.yüzyılda yaşıyan Jean Paul Sartre'a göre de insanın özgürlüğünü kabul etmenin kaçınılmaz sonucu, Tanrı'nın varlığını inkâr etmektir. Çünkü Tanrı'nın varlığı, insanın kendi değerlerini yaratma özgürlüğünü tehdit ediyordu.¹⁰⁹ Özgürlük, insanlara özgü bir meseledir.¹¹⁰ diyen Sartre'ın felsefesi bir hürriyet felsefesidir.

Temsil ettiği ateistik egzistansiyalizmin tutarlı olduğunu¹¹¹ söyleyen Sartre, Kierkegaard'ın denemelerini yeni baştan ele almış, özellikle Kierkegaard tarafından ortaya konulmuş olan inanma olasılığı ile inanmama olasılığı üzerinde düşünmüştür. Bu iki olasılıktan inanmamanın daha gerçek olduğu sonucuna varmıştır.¹¹²

Sartre'ın mensup olduğu inkârcı varoluşçuluğun özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra değer hükümleri yıkılmış olan, manevî ve sosyal sarsıntılar geçiren Batının düşünce dünyasında gelişmiş ve şekillenmiş olduğunu ifade edebiliriz.

Öyle anlaşıyor ki, duyguların çoğu kez bireyin eğilimlerine, isteklerine ve engellenmelerine bağlı ve insanın fikir ve davranışları üzerinde son derece etkili olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla kişinin, dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmasında ya da dinî değerleri inkâr etmesinde olumsuz duyguların önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁹ Jean Paul Sartre, *Being and Nothingness*, trans. Hazel E. Barnes, (New York: Washington Square Press, 1953), ss.354-355.

¹¹⁰ Jean Paul Sartre, *No Exit and Three Other Plays*, trans. Lionel Abel, (New York: Vintage Books, 1949), s.104.

¹¹¹ Bkz. Robert N. Beck (ed.), *Perspectives in Philosophy*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961), s.364.

¹¹² Kâmiran Birand, "Existencialisme Üzerine", *İlâhiyat Fak. Dergisi*, C.X, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1962), s.43. Sartre'ın görüşleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kenan Gürsoy, *J.P.Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1987).

B. DIŞ FAKTÖRLER

Dinî değerlerin inkârında dış faktörlerin etkisi oldukça fazladır. Burada belirtmek istediğimiz çevre faktörüdür. Çevreden kasıt da kişinin sosyal ve kültürel çevresidir. Bunları da aile, okul-öğretmen, arkadaş çevresi, dahil olunan çeşitli gruplar, iletişim araçları vb. şeklinde sıralamak mümkündür.

1. Aile

İster dinî olsun, ister olmasın bireyin bütün davranış ve inançlarının gerisinde aile önemli bir etkidir.¹¹³ Sosyal bilimcilerin pek çoğu da dinî tavırların teşekkülünde aile faktörünün önemli bir etken olduğunu açıklamakta ve din ile aile psikolojisi arasında kuvvetli bir bağ olduğunu söylemektedirler.¹¹⁴ Geleneksel aile yapısı içerisinde anne ve baba çocukların ilk genel eğitimlerinde olduğu gibi dinî değerlere karşı olumlu ve olumsuz tutumlarının oluşup gelişmesinde de etkili bir yere sahiptir.

Birey, aile içinde öyle bir hüviyetle yetişir ki zamanla bir dereceye kadar anne ve babası gibi hissetmeye başlar, onların ideal ve arzularını paylaşmış olur.¹¹⁵

Aile içerisinde verilen din eğitimi bireyi derin bir şekilde etkilemektedir. Bireyin yakınlarının dinî hareketleri ve kullandıkları

¹¹³ Argyle, *a.g.m.*, s.7; Armaner, *a.g.e.*, s.76; Hüseyin Peker, *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, (Samsun: Eser Matbaası, 1991), s.35.

¹¹⁴ Bkz. Gardner Lindzey, *Handbook of Social Psychology*, (Cambridge: 1956), ss.615-616; Gerhard Lenski, *The Religious Factor: A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics and Family Life*, (New York: Doubleday and Company, 1963), ss.212-215; D.Krech ve R.S.Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev. Erol Güngör, (İstanbul: Ötüken Yay., 1980), ss.190-192.

¹¹⁵ Elizabeth B.Hurlock, *Development Psychology*, (New York: Mc Graw-Hill Book Co., 1959), s.443.

dinî tabirler onun için model olmaktadır. Rahatlık ve otoritenin kaynağı olarak aile, içinde eridiği dinî evrende bu yaşantının devamını kendi kendine talep etmektedir.¹¹⁶ Yapılan araştırmalar da aile içinde birlikte yapılan dinî tavırların değer kazandığını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷

Diğer taraftan din karşıtı düşüncelerin egemen olduğu aile içinde yaşayan birey, zamanla dinî değerlere karşı olumsuz bir tutum takınabilecektir. Örneğin, Can Yücel, yetiştiği aile ortamının kendisini tabii olarak tanrıtanımazlığa ittiğini şöyle dile getirmektedir:

"Ben baştan beri ateistim. Nedeni de yetiştiğim dönemin özelliğinden kaynaklanıyor. 1926 doğumluyum. Tam Cumhuriyetin anti-klerikal (dine dayalı olmayan), bir bakıma da ateist politikasının en ateşli olduğu zamanlarda geçti benim çocukluğum ve gençliğim. Aslında bizim aile Mevlevî'dir. Babaannem Mevlânakapı Tekkesi'ndendir. Dedem de öyle. Dedem neyzendir. Ama İstiklâl Savaşı sonrasında Cumhuriyet kurulduğunda dediğim anti-klerikal politika bütün ağırlığıyla yürürlüğe girmiş ve ailede sarsıntılar yaratmıştı. Dedem, Mevlevî hoşgörüsüyle yetişmiş olmasına rağmen anti-klerikal politikaya cephe aldı. Dolayısıyla babam ve babaannem ile çatıştı ve evi terketti. Aile bir kayıp vermişti. Bundan sonra benim ateist olmam gayet doğal olarak kendiliğinden gelişti..."¹¹⁸

¹¹⁶ Antoine Vergote, "Çocuklukta Din", çev. Erdoğan Fırat, *İlâhiyat Fak.Dergisi*, C.XXII, (Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1978), s.316.

¹¹⁷ Vergote, *a.m.*, s.316.

¹¹⁸ Çetinkaya, *a.g.m.*, s.11.

Görüldüğü gibi aile, dine karşı geliştirilen tutumlar üzerinde önemli ölçüde bir etkiye sahiptir. Kişi, dinî değerlere karşı olumsuz tutumunu ailede gördüklerinin ve ailenin yaptığı yorumların etkisi altında geliştirebilmektedir.

2. Okul-Öğretmen

Aile çevresi dışında bireyler, gelişimlerinin kritik çağlarını okulda ve zamanının çoğunu da öğretmenleri ile geçirirler.¹¹⁹ Öğretmenin rolü, bir bakıma onun öğretmenlik anlayışına dayanır. Bu anlayış, zekâdan çok eğitim ve deneyimin ürünüdür.¹²⁰

Birey, zamanla öğretmenleri ve okul arkadaşları gibi kendi ailesinin dışında kalan bazı kimseleri tanımaya başlar. Onlarla kendisini özdeşleştirir, onların davranışlarını taklit eder. Bunu yaparken davranışların doğru veya yanlışlığını sormaz. Bu kimselerin dinî değerlere karşı olumsuz düşünce ve davranışları, bireyin dinî değerlere karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyebilir. Yani öğretmen, potansiyel bakımdan bireyi iyiye ya da kötüye yöneltme gücündedir.

3. Bağlı Olunan Gruplar

Kişinin dinî değerlere karşı olumsuz tutumlarının kaynağı bazen içten bağlı bulunduğu gruplar olabilmektedir. Bilindiği gibi kişinin tutumları, onun mensubu bulunduğu grupların (arkadaş, iş grubu vs.) değer yargılarını ve normlarına aksettirir. Bir insanın tutumları ile onun yakın çevresindekilerin aynı konulardaki tutumları arasında

¹¹⁹ Neda Armaner, "Okulda Çocuğun Düşünce ve Davranışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik", *İtâhiyat Fak.Dergisi*, C.XXIV, (Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1981), s.170.

¹²⁰ G.M.Blair, R.Stewart Jones ve Ray H.Simpson, *Educational Psychology*, (New York: Mc Millan, 1962), ss.223-224.

geniş çapta benzerlikler görülmektedir. Aynı grup mensuplarının tutumlarında görülen benzerlik, onların çeşitli objelere karşı müşterek inançlara sahip olmalarından ileri gelmektedir.

Grup etkileşimi ya da tutum benzerliği en çok arkadaş grubunda meydana gelmektedir. Bireyin toplumsallaşmasında arkadaşlığın önemli bir yeri vardır ve küçük yaşlarda başlar. Arkadaşsızlığın meydana getirdiği yalnızlığı ve eksiklik duygusunu aile sevgisi gideremez. Olumlu özellikler taşıyan arkadaş grubunda birey, kimliğini pekiştirme imkanı bulur.¹²¹

Bazı durumlarda arkadaşlık ilişkilerinin olumsuz sonuçlara neden olduğu da görülebilir. Gruba uyma çabasında gösterilen aşırı fedakârlıklar, ilgilerden vazgeçme, bazı değerleri kaybetme gibi olumsuzlukları da ortaya çıkarabilir.¹²²

İrade ve kişilik bakımından zayıf olanlar kolayca başkalarının etkisi altına girerler. Bundan dolayı, yalnız iken mantıklı düşünenler, kendilerini olumsuz yönde etkileyen arkadaşları ile bir araya geldiklerinde umulmadık ve beklenmedik şeyler yapabilirler. Örneğin, yalnız başına iken dinî değerler konusunda olumlu düşünen bir genç, arkadaşları ile bir araya geldiğinde dinî değerlere karşı olumsuz bir tavır alabilir.¹²³

Buna göre birey, arkadaş grubunun dindar oluşuna göre dindar, dinden uzak oluşuna göre de dinden uzak olabilmektedir.

¹²¹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, (Ankara: Özgür Yayın-Dağıtım, 1990), ss.69-77.

¹²² Arthur T. Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, çev. İbrahim N.Özgür, (İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1971), s.228; Peker, *Din Psikolojisi*, s.95.

¹²³ Öcal, *a.g.e.*, s.144.

Bir toplumun içinde bulunan grupların bir çok değerleri kişinin tutumlarının gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.¹²⁴ Fertler topluma ait genel kültürün bütününe ve üyesi bulunduğu çeşitli grupların kültürüne iştirak eder ve onların inançlarını, değerlerini ve normlarını benimseyerek benzer tutumlar kazanırlar.¹²⁵ Bireyin dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmasında toplumdaki değerlerin, normların ve inançların yeterince belirgin ve oturmuş olmamasının da önemli bir dış etken olduğu söylenebilir.¹²⁶

İşte, kişinin dinî değerlere karşı olumlu-olumsuz tutumunun oluşmasında bağlı bulunduğu grubun etkisi oldukça fazladır. Kişi, davranışlarını içinde bulunduğu grubun tutumlarına göre ayarlamaya çalışır. Çünkü grubun normlarına uymadığı takdirde grup tarafından yerilmekte, ayıplanmakta hatta cezalandırılmaktadır. Açıkçası grubun fert üzerinde bir baskısı mevcuttur.

4. Toplumun Değerleri ve Kültürel Yapısı

Bireyin içinde yaşadığı toplum, dinî değerlere karşı olumsuz bir tutum takınıyorsa birey de topluma uyum sağlamak için dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınabilir. Bu durumda birey, içinde yaşadığı toplumun belirlediği ve izin verdiği davranışları yapmaya çalışır. Ancak dar bir alanda meydana gelen ve dinî değerlerin özüne

¹²⁴ David Krech ve Arkadaşları, *Cemiyet İçinde Fert II*, çev. Mümtaz Turhan, (İstanbul: M.E.Basımevi, 1983), s.173 vd.; Alex Mucchielli, *Zihniyetler*, çev. Ahmet Kotil, (İstanbul: İletişim Yay., 1991), ss.47-52.

¹²⁵ Krech, *Cemiyet İçinde Fert I*, ss.323-329; Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1988), s.202 vd.

¹²⁶ Ahmet Şirin, "Bunalımın Oluşumu", *Altınoluk Dergisi*, S.8, (Ekim, 1986), s.21.

ters düşen bu davranış biçimi evrensel normları değil de sosyal bir görecelik içeren yerel özellikleri yansıtır. ¹²⁷

Bireyin dinî değerlere karşı olumsuz tutumunda, içinde bulunduğu kültürel yapının ve geleneğin de etkisi vardır. ¹²⁸ Toplumu oluşturan bireylerin paylaştığı fikirler, inançlar ve değerler anlamına gelen kültürel yapı ¹²⁹ dine karşı özellikleri ihtiva ediyorsa fert de bundan etkilenecek dinî değerleri inkâra yönelebilir.

Yahya Kemal de dinî değerlerin yaşanmadığı bir çevrede bireyin dinî değerlere karşı olumlu bir tutum takınmasının zor olacağını şöyle dile getirmektedir:

"Kendi kendime diyorum ki: Şişli, Kadıköy, Moda gibi semtlerde doğan, büyüyen, oynayan Türk çocukları milliyetlerinden tam bir derecede nasip alabiliyorlar mı? O semtlerdeki minareler görülmez, ezanlar işitilmez, ramazan ve kandil günleri hissedilmez. Çocuklar, müslümanlığın çocukluk rüyasını nasıl görürler?" ¹³⁰

5. Telkin

Sosyal faktörler dinî değerlere karşı tutumun gelişmesinde etkili olan bütün sosyal etkileri kapsar. Sosyal etkilerle en çok ilgili olan psikolojik kavram da telkin kavramıdır. "Kişilerin çeşitli yönlerde birbirleri üzerinde yaptığı karşılıklı psişik etki" ¹³¹ anlamına

¹²⁷ Fromm, *a.g.e.*, s.100.

¹²⁸ Bkz. Ruth Strong, "Moral and Spirtual Values in Adolescence", (Ed.Orlo Strung), *Reading in the Psychology of Religion*, (U.S.A., trs.), s.163.

¹²⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, (İstanbul: M.E.Basımevi, 1969), s.185; Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984), s.101.

¹³⁰ Y.Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1974), s.121.

¹³¹ Neda Armaner, *Psikopatolojide Dinî Belirtiler*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973), s.15.

gelen telkinin bireyin dinî değerlere karşı olumsuz tutumunda etkisi vardır.

Bir kimsenin dinî değerleri inkâr etmesinde dinin aleyhinde yazılmış kitapların etkisi olduğu gibi herhangi bir şahsın ya da otoritenin din aleyhindeki sözleri de etkili olabilmektedir. Yani bu etki yazılı bir metin olabildiği gibi herhangi bir kişi veya önemli bir otorite de olabilmektedir.

6. Dindarların Olumsuz Tutum ve Davranışları

Kişinin dinî değerlere karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyen bir başka faktör de dindarların olumsuz tutum ve davranışlarıdır. Dindarların veya kendisini dindar gösteren kimselerin birtakım maddî menfaatler temin etmek amacıyla din adına yanlış hükümler vermeleri, dinin koyduğu ilkelere kendilerinin uymamaları, kısaca sözleri ile davranışlarının birbirini tutmaması, bireyin dindar kişilere olan güveninin azalmasına neden olabilir.¹³² Bu güvensizlik bilinç altında zamanla gelişerek bireyin dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmasına yol açabilir.

Ankete katılanlardan biri, dindarların olumsuz davranışlarından duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirmektedir:

"Hiçbir kimse kendi din anlayışının en doğru olduğunu iddia edemeyeceği gibi yine hiçbir kimse din bilgisine sahip olması nedeniyle diğer insanları eleştirip yermeye de yetkili değildir."

¹³² Peker, *Din Psikolojisi*, ss.144-145.

7. Kitle İletişim Araçları

Bireyin dinî değerlere karşı tutumunu etkileyen diğer bir sosyo-kültürel faktör de kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları, özellikle gazete ve televizyon vasıtasıyla toplumlar arasındaki haberleşme ve kültürel transformasyon artmıştır. Bu da toplumun sosyo-kültürel yapısında önemli gelişme ve değişmelere neden olmaktadır. Bireylerin hayata bakışlarında ve yaşam tarzlarında da birtakım değişmeler meydana getirmektedir.

Kitle iletişim araçlarıyla toplumlar arasında hızlı bir şekilde bilgi alış verişi gerçekleştiğinden, bir toplumun yaşam tarzından ve o toplumda meydana gelen değişmelerden diğer toplumlar da haberdar olmaktadır. Aynı zamanda basın yayın organları ve televizyon vasıtasıyla bir toplumun bireyleri eğitilmekte ve yönlendirilmektedir.¹³³

Kitle iletişim araçları, etkilerini fert üzerinde olabildiğince göstermektedir. Bazı basın organlarında sosyal psikolojinin "tutum değişikliği oluşturma" ve "ön yargıları besleme" gibi bilimsel metodları da kullanılarak ferdin dine karşı olumsuz duygu ve düşünceler beslemesine çalışıldığı görülmektedir.

Yayın organlarının bir kısmının, art niyetli hareket ederek okuyucularını din hakkında yanlış bilgilendirdiğini ve dini korkulacak bir sistem olarak tanıttığını söylemek mümkündür. Kimi zaman televizyon programları, kimi zaman da yazılı basında İslâm ile ilgili olarak yapılan söyleşilerde, seminerlerde, panellerde ve

¹³³ Bkz. Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), ss.219-223.

tartışmalarda şiddet ve İslâm arasında özdeşlikler sağlanmaya çalışılmakta, abartılmış ifadeler ve yüzeysel değerlendirmelerle konuya primitif bir nitelik kazandırılmaktadır.¹³⁴

8. Dünyada Var Olan Kötülükler

Din, Allah'ı, lütfu ve merhameti bol, gücü sonsuz bir yaratıcı olarak tanıtmaktadır. Ancak dünyadaki haksızlıklar, savaşlar ve kötülükler merhametli bir Allah tasavvuru ile nasıl uzlaşabilir? İşte bir çok inançsıza göre mevcut kötülükler Allah'ın varlığının aksini gösteren bir gerçekliği ifade etmektedir. "Eğer Allah olsaydı, bunca kan ve gözyaşının aktığı bir dünya yaratmazdı" gibi düşünceler dini inkâr edenler tarafından sık sık dile getirilmektedir. İnkâr eden bir şahıs dünyadaki kötülüklerin varlığından hareketle şöyle bir yargıya varmaktadır: "İyiliksever Tanrı, insanın mutluluğu ve başarısı için her şeyi yerli yerine koymak zorundadır."¹³⁵

Dünya hayatında eksik olmayan çeşitli belâ ve musibetlere maruz kalan ve Allah'a boyun eğme gücünü gösteremeyen kimseler, bundan dolayı Allah'ı suçlayabilmektedirler. Onlara göre dünyadaki kötülükler insanlara acı vermektedir. Böyle kimselerin anlayışına göre dünyadaki kötülük Allah'a imanı imkânsız kılmaktadır. Mademki Allah yer yüzünde adalet ve mutluluğu hâkim kılmaya güç yetirememektedir,¹³⁶ bu durumda O'nun yerine geçmek insana

¹³⁴ Ayşe Böhürler ve Nazife Şişman, "İslâmiyatçılık Prim Yapıyor", *İzlenim Dergisi*, S.12, (Aralık, 1993), s.5.

¹³⁵ Hökelekli, *a.g.e.*, s.176.

¹³⁶ David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, (New York: Hafner Press, 1948), ss.66-69.

düşmektedir. İnkârcı iddiaların çoğu da dünyada gereğinden fazla kötülüğün bulunduğu düşüncesi çevresinde dönüp dolaşmaktadır.¹³⁷

Dünyadaki kötülükleri Tanrı'nın adaletiyle bağdaştıramayan kişi, Tanrı'yı seven ve koruyan bir yaratıcı olmaktan ziyade zalim bir yönetici¹³⁸ olarak niteleyebilir. Yine kişi, pek çok nedenlerle trajik olan ya da bir kaza sonucu çok erken gelebilen ölümden dolayı Tanrı'yı suçlayabilir.¹³⁹ Bu olumsuzluklar kişiyi Tanrı'nın varlığını inkâra kadar götürebilir.¹⁴⁰

Dünyadaki kötülüklerden hareketle meydana gelen bu inkâr şekli "engellenme psikolojisinden" kaynaklanmaktadır. Engellenme de amacına ulaşamamış, önlenmiş güdülerin ortaya çıkardığı bir heyecan halidir.¹⁴¹ Hayatın akışı kişinin kendi beklentilerine uygun bir şekilde devam ettiği sürece Allah'la ya da dinî değerlerle hiçbir ilişkisi olmayacak. Ancak kişi, bir engellenmeyle karşı karşıya kalınca ya bir karamsarlık içine düşerek ümitsiz hale gelmekte, ya Allah'a sığınmakta ya da maruz kaldığı kötülük sonucu inkâr ve isyan duyguları içerisinde Allah'ın varlığını reddetmektedir.

¹³⁷ Aydın, *a.g.e.*, s.169.

¹³⁸ Charles Hartshorne, *Omnipotence and Other Theological Mistakes*, (Albany: Sunny Press, 1984), ss.10-12.

¹³⁹ Randolph Crump Miller, "The Problem of Evil and Religious Education", *Religious Education*, Vol.84, Num.1, (Winter, 1989), s.13.

¹⁴⁰ Kötülüğün, içinde yaşadığımız dünyanın yaratıcılığından kaynaklandığını, Tanrı tarafından emredilen bir şey olmadığını, hiç bir kötülüğün son bulmayacağını ve etkilerinin devam edeceğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bkz. Alfred North Whitehead, *Process and Reality*, (New York: Free Press, 1978), s.351; Marjorie Suchocki, *The End of Evil*, (Albany: State Univ. of New York Press, 1988), ss.124-125.

¹⁴¹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), s.304.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

A. ANKET UYGULANAN KİŞİLERİN GENEL DURUMLARI

Ankete katılanların dinî değerleri inkâra ilişkin istatistiksel analiz sonuçlarına geçmeden önce araştırmada bağımsız değişken olarak kullanılan bazı özellikler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Deneklerin kişisel, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bazı özellikleri bu bölümde tablolar halinde verilecektir.

1. Cinsiyete Göre Durumları

Tablo-1
Cinsiyete Göre Dağılım

CİNSİYET	SAYI	%
Erkek	112	73.68
Kadın	40	26.32
TOPLAM	152	100.00

Araştırma örneklemine giren deneklerin % 73.68'i erkek, % 26.32'si ise kadınlardan oluşmaktadır. Buna göre, erkeklerin kadınlara göre oranının 1/3 olduğu söylenebilir.

2. Yaşlara Göre Durumları

Tablo-2
Yaşlara Göre Dağılım

YAŞ	SAYI	%
17-21 arası	28	18.42
22-25 "	40	26.32
26-30 "	26	17.11
31-40 "	50	32.89
41-50 "	8	5.26
51 ve yukarı	-	-
TOPLAM	152	100.00

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, en yüksek oranda (% 32.89) denek grubu 31-40 yaşları arasında bulunmaktadır. Bunu % 26.32'lik oranla 22-25 yaşları arasında olanlar takip etmektedir. En az sayıdaki denek ise (% 5.26) 41-50 yaşları arasındadır.

Araştırma örnekleme 51 ve daha yukarı yaşlardan giren olmamıştır.

3. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Durumları

Tablo-3
Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Dağılım

YERLEŞİM YERİ	SAYI	%
Köy	4	2.63
Kasaba	30	19.74
Küçük Şehir	42	27.63
Büyük Şehir	76	50.00
TOPLAM	152	100.00

Tablo-3 incelendiğinde, deneklerin yarısının (% 50) yerleşim yeri olarak hayatının büyük bir kısmını büyük şehirde geçirdiği görülmektedir. Hayatının büyük bir kısmını küçük şehir ve kasabada geçirenlerin toplam oranı % 47.37 iken, köyde geçirenlerin oranı ise % 2.63'tür.

4. Medenî Durumları

Tablo-4
Medenî Durumlarına Göre Dağılım

MEDENÎ DURUM	SAYI	%
Evli	50	32.89
Bekar	98	64.47
Dul	2	1.32
Boşanmış	2	1.32
TOPLAM	152	100.00

Tablo-4'te, araştırma örneğine giren 152 denekten 98'inin yani % 64.47'sinin bekâr oldukları görülmektedir. % 32.89'u evli olup dul ve boşanmışların sayısı da dört kişidir.

Tablo-2'ye bakıldığında 17-30 yaşları arasındaki deneklerin oranının % 61.85 olduğu görülecektir. Ülkemizde evlilik yaşının genelde 30 yaş altı olduğu düşünüldüğünde, örneğimize giren bekâr deneklerin % 64.47 oranında olmasının tabii bir sonuç olduğu söylenebilir.

5. Öğrenim Durumları

Tablo-5'teki sonuçlarda öğrenim durumları itibariyle deneklerin % 56.58'inin lise veya dengi okul mezunu, % 35.53'ünün fakülte veya yüksekokul mezunu, % 7.89'unun da ortaokul mezunu olduğu

görülmektedir. Araştırma örneklemine girenlerin içinde ilkokul mezunu yoktur.

Tablo-5
Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım

ÖĞRENİM DURUMU	SAYI	%
İlkokul Mezunu	-	-
Ortaokul Mezunu	12	7.89
Lise veya Dengi Ok. Mezunu	86	56.58
Fakülte veya Yüksekokul Mezunu	54	35.53
TOPLAM	152	100.00

Öğrenim durumu itibariyle üniversite öğrencilerini (%36.84) en son bitirdikleri okul durumuna göre lise veya dengi okul mezunu olarak dikkate aldık.

6. Meslekî Durumları

Tablo-6
Mesleklerine Göre Dağılım

MESLEK	SAYI	%
İşçi	4	2.63
Memur	54	35.53
Serbest Meslek	26	17.11
Üniversite Öğr.	56	36.84
Lise Öğr.	4	2.63
İşsiz	8	5.26
TOPLAM	152	100.00

Tablo-6'daki verilere göre, araştırma örneklemine giren deneklerden en yüksek oranların üniversite öğrencileri (% 36.84) ile

memurlara (% 35.53) ait olduğu görülmektedir. Serbest meslekle (avukat, doktor, esnaf vb.) uğraşanların oranı % 17.11'dir. Lise öğrencisi ile mesleği işçi olanların oranı aynı olup % 2.63'tür. İşsizlerin oranı da % 5.26'dır.

7. Annenin Öğrenim Durumu

Tablo-7
Annelerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılım

ANNE ÖĞRENİM DURUMU	SAYI	%
Okur-Yazar Değil	-	-
Okur-Yazar	16	10.53
İlkokul Mezunu	104	68.42
Ortaokul Mezunu	16	10.53
Lise veya Dengi Okul Mezunu	12	7.89
Fakülte veya Yüksekokul Mezunu	4	2.63
TOPLAM	152	100.00

Tablo-7'de görüldüğü gibi annelerin büyük çoğunluğu (% 68.42) ilkokul mezunudur. Okur-yazar ve ortaokul mezunu olanların oranı (% 10.53) aynıdır. Lise veya dengi okul mezunu olanların oranı % 7.89 iken fakülte veya yüksekokul mezunu olanların oranının % 2.63'le en düşük olduğu görülmüştür.

8. Babanın Öğrenim Durumu

Tablo-8'den anlaşılacağı üzere, babaların öğrenim durumu annelerden daha yüksektir. Babaların yarıya yakını (% 48.69) ilk okul mezunudur. % 23.68'i lise veya dengi okul, % 18.42'si fakülte veya yüksekokul, % 5.26'sı da ortaokul mezunudur. Okur-

yazar olanların oranı ise % 3.95'tir. Annelerde olduğu gibi babalarda da okur-yazar olmayan çıkmamıştır.

Tablo-8
Babanın Öğrenim Durumuna Göre Dağılım

BABA ÖĞRENİM DURUMU	SAYI	%
Okur-Yazar Değil	-	-
Okur-Yazar	6	3.95
İlkokul Mezunu	74	48.69
Ortaokul Mezunu	8	5.26
I ise veya Dengi Okul Mezunu	36	23.68
Fakülte veya Yüksekokul Mezunu	28	18.42
TOPLAM	152	100.00

9. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Tablo-9
Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Dağılım

SOSYO-EKONOMİK DURUM	SAYI	%
Fakir	2	1.32
Ortanın altı	14	9.21
Orta	80	52.63
Ortanın üstü	46	30.26
Zengin	10	6.58
TOPLAM	152	100.00

Tablo-9'da görüldüğü gibi deneklerin hemen hemen yarısı (% 52.63), ailelerinin sosyo-ekonomik yönden orta durumda olduğunu belirtmişlerdir. Ailelerinin sosyo-ekonomik durumunu ortanın üstü

gösterenlerin oranı % 30.26, ortanın altı gösterenlerin oranı % 9.21, zengin gösterenlerin oranı ise % 6.58'dir. Sosyo-ekonomik açıdan fakir olduğunu söyleyen denek sayısı sadece iki (% 1.32) kişidir.

10. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Durumları

Tablo-10
Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Dağılım

TUTUM	SAYI	%
Otoriter (Baskıcı)	26	17.10
Aşırı Koruyucu	30	19.74
Demokratik	66	43.42
İlgisiz	30	19.74
TOPLAM	152	100.00

Tablo-10'da yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayan deneklerin oranı % 43.42'dir. Buna karşılık aşırı koruyucu ve ilgisiz bulaşların oranı aynı olup % 19.74'tür. Aile ortamını otoriter (baskıcı) bulaşların oranı ise % 17.10'dur.

11. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme Konusundaki Zorlamalarına Göre Durumları

Tablo-11'deki bulgulara göre, dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babaları tarafından sık sık zorlandığını belirtenlerin oranı % 5.26'dır. Bu zorlamanın arada ve nadiren olduğunu söyleyenlerin toplam oranı ise % 46.05'tir. Dinî görevleri yerine getirme konusunda anne ve babalarının hiç bir zaman zorlamaları olmadığını belirtenlerin oranı da % 48.69'dur.

Tablo-11
Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme
Konusundaki Zorlamalarına Göre Dağılım

ZORLAMA DURUMU	SAYI	%
Sık sık	8	5.26
Araşıra	46	30.26
Nadiren	24	15.79
Hiçbir zaman	74	48.69
TOPLAM	152	100.00

Dinî görevleri yerine getirmede anne veya baba zorlamasıyla karşı karşıya kalanların oranı (% 51.31) dikkate alınacak kadar fazladır. Dinî değerlerin benimsetilmesinde aşırı baskı altında tutulan ve zorlanan gençler dinî değerlere karşı olumsuz tavırlar geliştirebilirler. Küçük yaşlarından itibaren dinî değerleri ve ibadetleri kabule zorlanan kişi, öyle bir noktaya gelir ki, sırf kendisine bu yönde baskı uygulayanlara karşı tepki olsun diye inkârcı bir tutum içine girebilir.

12. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Durumları

Tablo-12
Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine
Göre Dağılım

ÖĞRENİLEN YER	SAYI	%
Aileden	40	26.32
Okuldan	52	34.21
Kitaplardan	56	36.84
Arkadaşlardan	-	-
Kur'an Kursundan	4	2.63
TOPLAM	152	100.00

Elde edilen sonuçlara göre, ankete katılanların %36.84'ü dinî bilgilerini kitaplardan öğrenmiştir. % 34.21'i okuldan, % 26.32'si aileden, % 2.63'ü de Kur'an kurslarından öğrendiğini ifade etmiştir.

Buna göre dinî bilgi kaynağı olarak en çok kitapların ve okulun (toplam % 71.05) olduğu anlaşılmaktadır.

13. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Durumları

Tablo-13
Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına
Göre Dağılım

DİNÎ BİLGİ DURUMU	SAYI	%
Yeterli	14	9.21
Kısmen Yeterli	74	48.68
Yetersiz	64	42.11
TOPLAM	152	100.00

Tablo-13'teki sonuçlara göre, dinî bilgilerini yeterli ve kısmen yeterli bulanların toplam oranı % 57.89'dur. Dinî bilgisini yetersiz bulanların oranı ise % 42.11'dir.

14. Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumları

Tablo-14'te, ankete katılanların % 44.74'ünün, dinî değerler hakkında olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyledikleri görülmektedir. Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde ifade edemeyenlerle fikrim yok diyenlerin toplam oranı % 53.94'tür. Deneklerden ikisi de (% 1.32) bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo-14
Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşünceleri Açık
Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Dağılım

SÖYLEYİP SÖYLEYEMEME D.	SAYI	%
Evet	68	44.74
Hayır	50	32.89
Fikrim yok	32	21.05
Cevapsız	2	1.32
TOPLAM	152	100.00

Kişi, dinî değerlere karşı olumsuz düşüncelerini yani inkârcı düşüncelerini açıkça söyleyecek olsa toplumun ya da çevresinin kendisini dinsiz veya Allahsız olarak niteleyeceği korkusunu yaşar. Birtakım olguların söylenip açıklanamayacağını düşünür. Toplumsal baskıyı yaşayan biri için bu durum doğaldır. Bunun yanında, toplumsal baskıyı yaşamayan ve inkârcı görüşlerini çekinmeden söyleyenler de vardır. Nitekim yukarıdaki tabloda da bu açıkça görülmektedir.

Gazeteci-yazar Refik Erduran da kendisiyle yapılmış bir mülâkatta, dinî değerlere aykırı düşüncelerin söylenmesinde toplumsal baskının varlığından söz etmektedir. O, yasal kısıtlamalar ve toplumsal baskılar nedeniyle suskun kalmış tüm ateist aydınların artık kendilerini deklâre etme ve saldırıya geçmeleri gerektiğini söylüyor.¹⁴²

¹⁴² Bkz. *Nokta Dergisi*, S.11. (Mart, 1987), s.50.

15. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Durumları

Tablo-15
Dinî Değerleri Yararlı bulup Bulmadıklarına
Göre Dağılım

Yararlı Bulup Bulmama Durumu	SAYI	%
Evet	20	13.16
Hayır	64	42.10
Fikrim yok	68	44.74
TOPLAM	152	100.00

Tablo-15'teki verilerden anlaşıldığına göre, deneklerin % 13.16'sı dinî değerleri yararlı bulmuştur. Yararlı bulmayanların oranı % 42.10 iken, bu konuda fikrim yok diyenlerin oranı da (44.74) oldukça fazladır. Dinî değerleri yararlı bulmayanlarla fikrini açıklamak istemeyenlerin (% 86.84) dinî değerlere karşı olumsuz bir tutum içinde oldukları söylenebilir.

Dinî değerleri yararlı bulmayan deneklerden iki tanesi, bu sorunun yanına şu notları düşmüştür:

"Sağlıklı bir psikolojik evrim geçirmeyen ve yetişkinlik çağında yaşamın gerçeklerine dayanamayıp psikolojik çöküntüye uğrayanlar dinsel inanca gereksinim duyarlar."

"İnsan, kendi yaşamını düzenleyecek ve kavrayacak olgunluktadır. Bir Tanrı'ya gereksinimi yoktur."

16. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Durumları

Tablo-16
Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Dağılım

Taraftar Olup Olmama Durumu	SAYI	%
Evet	40	26.32
Hayır	64	42.10
Fikrim yok	48	31.58
TOPLAM	152	100.00

Tablo-16'daki sonuçlara göre, örnekleimize giren deneklerin yaklaşık 1/4'ü (% 26.32) dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olduklarını belirtmişlerdir. Dinî kuralların çocuklara öğretilmesini istemeyenlerin oranı ise % 42.10'dur. Fikrim yok diyenlerin oranı da % 31.58'dir.

Dinî kuralların çocuklara öğretilmesi başka bir deyişle din eğitimi tabi tutulması onların kişiliğinin gelişmesinde yararlı olup olmadığı münakaşa konusu olmuştur. Bazıları ergenlik çağından önce çocuğa din öğretim ve eğitiminin verilmemesini, bu nedenle ilerde çocuğun kendi kendine dindar ya da dinsiz bir görüşe özgür olarak sahip olacağını ileri sürerler. Antoine Vergote bu görüşe katılmaz ve dinin bir yaşayış biçimi olması yönünden çocuğun bunları önceden denemiş olmasının ilerdeki değerlendirmelerinde gerekli olduğunu, dindar veya dinsiz bir görüşü kabullenirken bu yaşantılara ihtiyaç duyduğu görüşünü savunur. Zihinsel fonksiyonlar gelişmelerini tamamladıktan sonra çocukluk yıllarında algıladığı dinî

konuları artık sadece yalın akılcılıkla değerlendirmek zorunda kalır. Çocuğun, daha sonra bağımsız bir seçimde bulunabilmesi için önceden birtakım tecrübeleri yaşaması gerekir.¹⁴³

Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olanların bir kısmı, kanaatimizce çocuğun ilerde özgür bir seçimde bulunabilmesi için küçük yaşta din eğitimi almasının gerekliliğine inanmış, bir kısmı da dinî değerlere inanmamanın kendilerinde meydana getirdiği olumsuzlukları çocuklarının da yaşamasını istememiş olabilirler.

Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olup olmadıklarına ilişkin sorulan sorunun yanına şu notlar düşülmüştür:

"Herkes gerçekten bilinçlendirildikten sonra kendi seçimini yapsın ve yolunu çizsin."

"Şu an için kendisi karar versin. Öğrenmek isterse yardımcı oluruz."

"Devlet, orta dereceli okullarda din kültürü dersi adı altında henüz bilinci gelişmemiş çocuklara dinsel inancı aşıyor."

"Dinsel eğitimin insana verdiği bilinç yetersiz kalmaktadır. Orta Çağ'a özgü bir bilinçle modern dünyada yaşamak ister istemez bozulmaya yol açıyor."

17. Dua Edip Etmediklerine Göre Durumları

Tablo-17'den de anlaşılacağı üzere, ankete katılanların yarısına yakını (% 48.68) dua ettiklerini ifade etmişlerdir. Dua

¹⁴³ Vergote, a.g.m., ss.316-317.

etmeyenlerin oranı ise % 40.79'dur. % 10.53'lük bir denek grubu da fikrini belirtmemiştir.

Tablo-17
Dua Edip Etmediklerine Göre Dağılım

Dua Edip Etmeme Durumu	SAYI	%
Evet	74	48.68
Hayır	62	40.79
Fikrim Yok	16	10.53
TOPLAM	152	100.00

Dua, insanla Allah arasında bir haberleşme, bir iletişimidir. Ayrıca dua bir talep, bir yöneliştir. Bu nedenle dinî hayatın en sübjektif yönünün dua olduğunu söyleyebiliriz.

Örneklemin hemen hemen yarısının dinî değerlere karşı kuşku ve inkâr gibi tüm olumsuz tutumlarına rağmen yine de dua ettiklerini görüyoruz. Deneklerin duaya zor ve sıkışık anlarında başvurdukları anlaşılmaktadır. Dua etmeyenlerle bu konuda fikrim yok diyenler, muhtemelen duaya, terkedilmiş bir gelenek, bir hurafe ya da ilkel dönemlerden kalma, faydası olmayan bir davranış gözüyle bakıyor olabilirler.

Dua ettiklerini söyleyenlere hangi durumlarda dua ettikleri sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:(26.soru, cevaplama oranı % 42)

"Yatarken, yardıma ihtiyacım olduğunda."

"Özellikle sınavlarda, zor anlarda."

"Annem vefat etti. Onun için dua ediyorum. Alışılmış olduğu için, bir yararı olduğuna inanmıyorum."

"Kötü durumda isem yardım isterim."

"Zor durumlarda."

"Kendimi tam anlamıyla yalnız ve güvensiz hissettiğim anlarda."

"Uyumadan önce, gelecek için, kaza ve belâdan korunmak için."

"Zor durumlarda dua ediyorum. Hiçbir insanın bana yardım edemeyeceği durumda yaratıcıya sığınıyorum."

"Korku anlarında."

"Kendimi çok çaresiz hissettiğimde, başka bir şey elimden gelmiyorsa. Niye yaptığımı halen bilmiyorum. Sanırım çaresizlik."

"Korktuğum ve ürktüğüm zamanlar."

"Gece yatınca."

18. Batıl İnancı Olup Olmadıklarına Göre Durumları

Tablo-18
Batıl İnancı Olup Olmadıklarına Göre Dağılım

Batıl İnanc Olup Olmaması	SAYI	%
Evet	26	17.11
Hayır	126	82.89
TOPLAM	152	100.00

Tablo-18 incelendiğinde, deneklerin büyük bir kısmının (% 82.89) batıl inancı olmadığı görülmektedir. Batıl inancı olduğunu söyleyenlerin oranı ise % 17.11'dir.

Bilindiği gibi batıl inançlar çeşitli faktörlerin etkisiyle insanlar arasında yayılma imkânı bulmuştur. Özünde gizlilik taşıdıklarından tarih boyunca insanların sürekli ilgisini çekmişlerdir. Bizim amacımız, bu tür inançların teorik temellerini ortaya koymak değil, araştırma alanımızda batıl inançların olup olmadığını tespit etmektir. Görülüyor ki, deneklerin bir kısmı dinî değerlere karşı olumsuz tutum içinde olduğu halde birtakım batıl şeylere inanmayı sürdürmektedir.

Batıl inancı olduğunu söyleyenlere, ne tür batıl inançları olduğu açık uçlu soru olarak sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır: (28.soru, cevaplama oranı % 54)

"Fala inanırım, kara kedi önümden geçmemeli."

"Tahtaya vurmak."

"Uğursuzluğa inanırım."

"Gece tırnak kesme, 13.gün."

"Kara kedinin uğursuzluğuna, merdiven altından geçmenin şanssızlık getirdiğine, ayın 13. gününün iyi bir gün olmadığına inanıyorum."

"Ayakkabımın önce solunu giymek."

"Ayna kırmak."

"Rakamlar konusunda batıl inancım var. Sözelimi hiçbir şeyi 12 kez yapmayı sevmem."

"Şans yönünden halk dilinde gezen bütün söylentilere inanırım."

Anketin sonunda deneklere, anket hakkındaki genel görüşleri sorulmuş ve ilave etmek istedikleri şeyleri yazmaları istenmiştir. Ankete katılanlar, genelde dinî değerler konusundaki olumsuz düşüncelerini aktarmışlardır. Bu düşünceler aşağıda verilmiştir:

"Dinî değerler ölümden sonra bir yaşamı söz veriyor. Oysa bilimsel düşünceye göre her şey bu dünyada başlıyor ve bu dünyada bitiyor."

"Peygamberler, getirdikleri yasalarla dönemin boşluğundan da yararlanarak ortaya çıktılar ve dünyayı düzeltmeye kalkıştılar. Oysa peygamberler, dünyanın yasalarını anlamadan dünyayı düzeltmeye kalkıştılar ve gerçek yaşamı öteki dünyaya erteledikleri için insanın hiçbir sorununa çözüm getirmedi." "

"Din, yaşamı bu dünya ve öteki dünya diye ikiye ayırıyor. Bence her şey bu dünyadır. Ölünce biter."

"Dinî değerlere inanç, özellikle geri kalmış ülkelerde ve geri bir yaşam sürdüren ailelerde mevcuttur."

"Din, insanı çağın kültüründen ve yaşama koşullarından yoksun bırakmaktadır."

"İnsan dış dünyayla bütünleşemediği için dogmalara kapılmıştır."

"İslâmdeki cihad terörden başka bir şey değildir."

"İnsan için önemli olan dinsel değerlere inanmak değil, sevgiyi yaşamak ve doğru düşünmektir."

"1400 sene evvelki şartlarda gelen başörtüsü artık geçerliliğini kaybetmiştir."

"Önemli olan insanın huzura yönelmesidir. Dinî değerler üzerinde kurulacak teoriler ve savunulacak dinsel fikirler yersiz ve anlamsızdır."

"Kur'an-ı Kerim, bence dinî bir kitap değil, zamanının bilginlerince hazırlanmış gerçekten iyi içerikli bir bilim kitabı."

"Kadınlara köle muamelesi yapan bir din istemiyorum."

"Kur'an, yasa koyuculuğun temeli olmamalıdır."

"Dogmalaşmış bir din pozitif bilimle ve demokrasi ilkeleri ile bağdaşmaz."

"Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğine inanıyorum, ancak, Kur'an'daki bilgilerin geçerliliği sadece indiği dönemi bağlar düşüncesindeyim."

"Dinî alan Tanrı'ya, dünyevî alan insana bırakılmalıdır."

"İnsanların tapınma gereği, onların suçluluk duygusundan kaynaklanmaktadır."

"Çağdaş bir dünyada din güncelliğini yitirmiştir."

"Dinî inancı insanlara zorla aşılacak bence yanlıştır."

"Kadınları Araplar gibi giyinmeye zorlamak zorbalıktır."

"Lâik bir ülkede devletin bütçeden pay ayırarak onbinlerce din adamını beslemesine karşıyım."

"İnsan bilimsel düşünce sayesinde dinî duygulardan kurtuluyor ve bir Tanrı'ya kulluk etme gereğini duymuyor. Çünkü Tanrı'ya kulluk etme zayıf insanın işidir."

"Dinsel bir ortamda bilimsel düşünce gelişmiyor."

"Kadın üzerinde istediği gibi egemenlik kuramayan İslâmiyet, demokratik gelişmelerden rahatsız oluyor."

"Peygamberlerin hayatı kadın ve kılıç arasında geçmiştir."

"Peygamberler ancak bir Tanrı'yı arkalarına alarak kendi toplumlarına önderlik ediyorlar. Kendi toplumlarında devrim yapıyorlar. Dini kendi menfaatleri için kullanıyorlar."

"Dinî inancı öne çıkaran insanla nevrotik insanın psikik yapıları birbirine benzemektedir."

"İnsanın başlangıcı yok. Bir evrim sonucu maymundan geliyor."

"Ödül ve ceza diye bir şey yok. Her şey bu dünyada."

"Gerilerde kalmış dinî değerlere bağlı kalan bireylerde yeterince gelişmemiş zayıf bir bilinç vardır."

"Günümüz modern dünyasında ölümden sonra bir yaşam ya da başka bir dünya inancı artık geçerli değil."

"Dini, bir dünya görüşü gibi kabul eden kişiler akıl hastasıdır."

"Bilim, insanın Tanrı'nın imajından yaratılmadığını onun da maymun gibi doğanın bir ürünü olduğunu açıklamaktadır."

"Bilim sayesinde gelişen uygarlıkta kutsal kitaplara ve peygamberlere ihtiyaç yoktur."

"Bir derste çocuğa dinsel inançları aşıl原因an, öteki derste bilimsel gerçekleri öğreten bir eğitim sistemi, insanda karmaşık bir bilinç geliştirmekten başka bir şey yapmaz. Çocuk bir ikilem içinde kalıyor."

"Günümüzde dinsel inançlara bağlı kalıp o dindeki masalları gerçek diye kabul edenlerin zekâ düzeyi düşüktür. Doğal olaylara dayalı bir düşünüş biçimini geliştirememiştir."

"Bilimsel çağda evrenin fiziksel varlığı artık maddî olmayan varlıklara yer vermiyor. Ancak maddî olmayan varlıklar, din yoluyla çocuklara öğretiliyor. Bu gibi inançlar, yaşanan dünyanın yanlış anlaşılmasına yol açar."

"Din, kadını tüm yaşamdan ve toplumdan koparıyor, dört duvar arasına kapatıyor."

"Dinsel inancın ağır bastığı geri toplumlar, sağlıklı bir düşünceye varmada güçlük çekiyorlar."

"Günümüzde insan kendini gerçekleştirmek için yaşıyor, yoksa cennet düşüyle ya da cehennem korkusuyla değil."

"Tanrı'yı yaratıcı, düzenleyici, ilk hareket ettirici olarak kabul ediyorum. Ancak sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel hayatın çeşitli alanlarında Allah'ın müdahalesi fikrini kabul etmiyorum."

"Din, kendi boyunduruğu altında yaşamaya elverişli kişiler yetiştirmeyi hedefliyor. Bu kişiler yeteneklerinin gelişmesine engel

olan birtakım kurallarla yaşıyor ve bu kuralların dışına çıkmayı hiç bir zaman akıllarından geçirmiyorlar. Bence bütün bunlar yanlış şeyler."

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ankete katılanlar dinî değerler konusundaki olumsuz düşüncelerini açıklarken bazen de dinî inanca sahip kişileri bu inançlarından dolayı aşağıladıklarını görüyoruz. Bununla birlikte denekler, anket hakkında olumlu ve olumsuz eleştirilerde de bulunmuşlardır. Bu eleştirilerden birkaç örnek vermek istiyoruz:

"Anket soruları çok çelişkili, kimi yerde kişiyi dinsiz pozisyonuna sokmakta iken, kimi yerde de dindar bir insanın cevaplarını vermek zorunda kalıyoruz. Sorular, belli bir kesime değil de tüm kesime hitap edebilirdi."

"Anketin gereksiz olduğunu düşünüyorum. Kimsenin ne düşündüğü sizi hiç ilgilendirmez."

"Anket çok sinsice hazırlanmış. Fakat istediğiniz yargıyı belki kendiniz açısından elde edersiniz, ama gerçek bir sonuca varamazsınız. Çünkü ibadet veya inanç olayı sadece ve sadece insanla Tanrı arasındadır. Farklı olması doğaldır."

"Sanırım birçok insan, benim gibi düşünen birçok insan söyleyemediği birçok şeyi, bu sayfalarda içtenlikle söyledi. İfade edilemeyen, herkese açamadığımız inanç konusundaki düşüncelerimizi korkmadan ifade edebildik. Bu yönden faydalı. Gördüğüm kadarıyla inançları pek iyi olmayan insanlar için hazırlanmış bir anket bu. İnsanları bu şekilde ayırmanız bence iyi

değil. Zaten asıl yanlışlık birbirimizi olduğumuz gibi kabul edememekte. Siz de aynı yanlışa düşmüşsünüz. Ama en azından bu tür insanların varlığını inkâr etmemek gibi bir cesarete sahipsiniz. Tebrikler."

"İnsanların dinî inançlarına göre belli kategorilere ayrılmasına katılmıyorum. Bence önemli olan insanların dünyaya ve çevrelerine karşı olumlu tutum ve davranışlarıdır."

B. DİNİ DEĞERLERE KARŞI OLUMSUZ TUTUM TAKINMAYI (DİNİ İNKÂRI) ETKİLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN BULGULAR

Bu bölümde, araştırma örneğine giren deneklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin hangi oranda etkili oldukları tablolar halinde verilmiştir.

1. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Durumları

Tablo-19,20,21,22,23 ve 24'teki deneklerin sayısal toplamı 108 olarak alınmıştır. Çünkü, araştırmanın amacı istikametinde bu soruyu cevaplayan deneklerin sayısı bu kadardır.

Tablo-19'da görüldüğü gibi, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisi deneklerin % 68.52'si üzerinde az olmuştur. Ailenin etkisini fazla bulanların oranı % 18.52, normal bulanların oranı da % 5.55'tir. Ailenin etkisi hiç olmadı diyenlerin oranı ise % 7.41'dir.

Tablo-19
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada
Ailenin Etki Derecesine Göre Dağılım

AİLENİN ETKİ DERECESESİ	SAYI	%
Fazla	20	18.52
Normal	6	5.55
Az	74	68.52
Hiç	8	7.41
TOPLAM	108	100.00

2. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz(İnkârcı) Tutum
Takınmada Öğretmenlerin Etki Derecesine Göre
Durumları

Tablo-20
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada
Öğretmenlerin Etki Derecesine Göre Dağılım

ÖĞRETMENLERİN ETKİ DERC.	SAYI	%
Fazla	2	1.85
Normal	10	9.26
Az	86	79.63
Hiç	10	9.26
TOPLAM	108	100.00

Tablo-20'deki sayısal bilgiler dikkate alındığında, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisini az bulan deneklerin oranının % 79.63 olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin etkisini normal bulanların oranı % 9.26, fazla bulanların oranı ise %

1.85'tir. Bu konuda öğretmenlerin etkisinin hiç olmadığını söyleyenlerin oranı da % 9.26'dır.

Buradan, ankete katılanların büyük bir çoğunluğu üzerinde az da olsa öğretmenlerin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

3. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Okunan Kitapların Etki Derecesine Göre Durumları

Tablo-21'e göre, ankete katılanların büyük bir kısmının (% 90.74) dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada okudukları kitapların etkisi altında fazla kaldığı anlaşılmaktadır. Okunan kitapların etkisinin normal olduğunu belirtenlerin oranı % 7.41'dir. Bu etkinin az olduğunu söyleyenlerin oranı da % 1.85'tir.

Tablo-21
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Okunan Kitapların Etki Derecesine Göre Dağılım

KİTAPLARIN ETKİ DERESESİ	SAYI	%
Fazla	98	90.74
Normal	8	7.41
Az	2	1.85
Hiç	-	-
TOPLAM	108	100.00

Bu noktada ilmî disiplin içinde yazılmamış ve olaylara tek yanlı yaklaşmış din karşıtı fikirler içeren kitapların dinî değerler konusunda çelişki yaşanmasına önemli derecede etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dinî değerleri aşağılayıcı bilgiler taşıyan

kitapların tek taraflı okunması ve alternatiflerinin okunmaması da önemli bir sorun gibi gözüküyor.

4. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Arkadaş Çevresinin Etki Derecesine Göre Durumları

Tablo-22'deki bulgulara göre, deneklerin dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında arkadaş çevresinin etkisinin fazla ve normal olduğunu belirtenlerin toplam oranının % 59.26 olduğu görülmektedir. % 35.19'luk bir kesim arkadaş çevresinin etkisini az bulurken, % 5.55'lik kesim de bu etkinin hiç olmadığını belirtmiştir.

Tablo-22
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada
Arkadaş Çevresinin Etki Derecesine Göre Dağılım

ARKADAŞ ÇEV. ETKİ DERECE.	SAYI	%
Fazla	8	7.41
Normal	56	51.85
Az	38	35.19
Hiç	6	5.55
TOPLAM	108	100.00

5. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine Göre Durumları

Ankete katılanların 3/4'ü (% 75.93) dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada dahil oldukları grubun hiçbir etkisinin olmadığını belirtirken, % 14.82'lik bir bölümü ise bu etkinin az olduğunu

belirtmiştir. Bu etkinin fazla ve normal olduğunu belirtenlerin oranı da % 9.25'tir.

Tablo-23
Dinî Değerlere karşı İnkârcı Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine Göre Dağılım

ETKİ DERECESESİ	SAYI	%
Fazla	6	5.55
Normal	4	3.70
Az	16	14.82
Hiç	82	75.93
TOPLAM	108	100.00

6. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Durumları

Tablo-24
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Dağılım

ETKİ DERECESESİ	SAYI	%
Fazla	102	94.44
Normal	6	5.56
Az	-	-
Hiç	-	-
TOPLAM	108	100.00

Tablo-24'ten anlaşılacağı gibi, ankete katılanların hemen hemen tamamı (% 94.44) dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisinin fazla olduğunu belirtmiştir.

Zihinsel gelişmenin etkisini az bulan ve hiç olmadığını söyleyen denek çıkmamıştır.

7. Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerlere Karşı Olumsuz(İnkârcı) Tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumları

Tablo-25'teki verilerden anlaşıldığına göre, deneklerin % 60.53'ü almış oldukları dinî bilgilerin daha sonra kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini ifade etmiştir. Hayır diyenlerin oranı ise % 30.26'dır. % 9.21'lik bir kesim ise fikrim yok demiştir.

Tablo-25
Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumuna Göre Dağılım

Çatışma Meydana Getirme Durumu	SAYI	%
Evet	92	60.53
Hayır	46	30.26
Fikrim Yok	14	9.21
TOPLAM	152	100.00

Bilindiği gibi, zekânın gelişmesi ve muhakeme gücünün artması sonucu birey, çocukluk yıllarında edindiği dinî bilgiler -dinî bilgiler sadece çocukluk yıllarında kazanılmış olmayabilir, bu bilgiler daha sonra öğrenilmiş de olabilir- üzerinde düşünmeye başlar. Ayrıca daha sonra okuduğu kitaplardan, arkadaşlarından, öğretmenlerinden

vb. öğrendiği bilgilerle bu dinî bilgiler çatışma halinde olabilir. Böylece birey, farklı düşüncelerle karşılaştıkça, ister istemez dinî değerlere ait bilgilerini sorgulayacak, hatta inkâr bile edebilecektir.

Almış oldukları dinî bilgilerin daha sonra kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyenlere (% 60.53) bu çatışmaların hangi konularda olduğu sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır: (15. soru, cevaplama oranı % 67)

"Verilen dinî bilgiler çok yasaklayıcı ve mantıksızdır."

"Kafama takılan ve bana mantıksız gelen sorulara cevap bulmaya yöneltti."

"Tesettür, İslâmda kadının konumu, kader inancı, adalet kavramı."(Kadın)

"Kadına verilen değer (ben bir erkek olmama rağmen), ilâhî adalet nasıl olacak."

"Cinselliğe getirilen yasaklamalar. Zoraki verilen din eğitimi."

"Kader olayı. Hem Allah'ın her şeyi kaderimize yazdığı söyleniyor. Yani dünyada yapıp yapmayacağımız şeyler, Allah tarafından yazılıyor. O halde biz niye öbür dünyada, bu dünyada yaptıklarımızdan dolayı sorumlu tutuluyoruz?"

"İslâm dininin doğruluğu ve yanlışlığı hakkında."

"Kadının konumu konusunda."

"Namaz kılmanın gerekliliği konusunda."

"Günlük hayatta birçok çatışmayı yaşıyorum. Bazen bu dinî bilgileri saçma buluyorum."

"Bazı şeyler beni çok etkiliyor."

"Tanrı ve evrenin boyutu konusunda. İlk varlık konusunda bir çok çelişki yaşadım."

"Kur'an'daki birtakım çelişkili yaklaşımlar."

"Okulda çok sade ve hoş bir biçimde gösterilerek öğretilen dinî bilgileri bazı kişilerin kendilerine çıkar sağlamak için âlet etmeleridir. Bunlar bende çatışma meydana getiriyor."

"Kadınların regl (aybaşı) halinde camiye girememesi, Kur'an'a dokunamaması. Erkeklerin vahşi arzularından kendilerini korumak için erkekleri değil, kendilerini kapatmak zorunda kalmaları."
(Kadın)

"İbadetin zorunluluğu konusunda. Kuran'ın, indirildiği döneme göre yazılmış bir kitap olduğu halde bugün halen kabul görmesi."
(Kadın)

"Kadına verilen değer. İçki yasağı ve çağa uydurulamayan kurallar."

"Kitaplara sığmayacak kadar uzun olduğundan yazamayacağım."

"Kader, alın yazısı."

"Tanrı insanları niçin eşit yaratmamıştır?"

"Tanrı inancı ve namaz kılma konusunda."

"El-kol kesme, zina yüzünden taşlanma, birden fazla evlilik, mirasta kıza az mal verilmesi, kızın şahitliğinin pek geçerli olmaması, kadının aşağılanması, bütün insiyatifin erkeklerde olması, kadınların dört duvara hapsedilmesi çağdışı ve saçma."(Kadın 22-25)

"Duaların her zaman kabul olacağı, Allah'tan ümit kesilmemesi görüşüne rağmen dünyada her şeyin ters gidiyor, insanların acı çekiyor olması."

"Mantıklı olduğundan şüphe duyduğum için din hakkındaki fikirlerim değişti. Din olmasa da gayet rahat bir yaşam olacağına inanıyorum."

"Kur'an'da kadına verilen değer."

"Kader, bence inanmadığım olaydır. Allah'ın dünya yüzünde bir imtihan yapmasına hiç gerek yoktur."

"Dinin insanların sosyal hayatını kısıtladığına inanıyorum. Dinin (özellikle İslâm dininin) cinsiyet ayırımı gözettiğini sezinledim. Okuduğum kaynaklardan sonra bu kanaata vardım."(Kadın 26-30)

"Dinî bilgilerde yer alan ödül ve ceza oranının büyüklüğü, en büyük çatışma unsurunu oluşturdu. Ayrıca her çağa uygun hükümler içermediğini de anladım."

"Dinin hayata geçirilmesi aşamasında."

"Dinî bilgilerin baskı yoluyla öğretilmesi."

"Çevremde gördüklerim, dinde zorlama yoktur inancına aykırıdır. Bugün din diye şeriat yönetimi anlatılmaktadır."

"Dünyanın oluşumu, kader, Hz.Muhammed'in hayatı."

"İnsanların insafsızlığı, iki yüzlülüğü, kendilerine göre dini yorumlamaları, bilip bilmeden konuşmaları."

"İslâm dini, sürekli kadınları ikinci plana itiyor. Erkeklerin yarısı olarak değerlendiriyor. Mirasta ve şahitlikte erkeğin yarısı kadar hakka sahiptirler. Aile reisliği, hâkimlik gibi bütün önderlik kurumlarında hep erkeğe öncelik tanınır. Kadının aynı anda iki erkekle bile evli olması yasaklanırken, erkeğin dört kadınla aynı anda evli olması uygun görülür. Bütün bu haksızlıklar neden kadına reva görülüyor? 21. yüzyıla girerken kadın ve erkek eşitliği gibi, çağdaş uygarlığın en önemli bir gereği gözardı ediliyor. Kadın ile erkek aynı haklara sahip olmalı değil mi?"

"İslâm düşünce özgürlüğüne çok önem verir ifadesine katılmıyorum. İslâm, bence düşünmeyi sınırlıyor. Çünkü İslâmdaki düşünce özgürlüğü dine, imana geliniz, müslüman olunuz, düşüncenizi Allah'a teslim ediniz anlamında kullanılmıştır. Kişi inkâr etme özgürlüğüne sahip değildir. İnkâr ederse bunu canıyla veya hayatıyla öder."

"Bu dinsel yükümlülükler yüklenirken niçin bize sorulmadı? Benim gelişime karar veren kim? Bu denemeye niçin katıldım?"

"İslâmiyete göre bir erkek, evlilik yoluyla birden çok kadınla ilişki kurabiliyor. Ama bir kadın gönül verdiği başka bir erkekle birlikte olunca taşlanarak öldürülüyor."

"Kadınların yazın sıcaklarında bile yüzlerine değin örtünmesi bence saçmalık. Böyle bir dinî inanç olmaz."

"Din, kadını bir günah kaynağı olarak görüyor."

"Din, kadınları eve hapsedip birer cinsel zevk aracı olarak görmekte. Kocasının istekleri dışında bir cinsel ilişki kadın için yasaktır. Cinsel haklar erkeklerden yana."

"Dine göre, ahlâkî değerlere uyması gereken hep kadınlar oluyor. Örneğin kadınların iffetli olmaları gerektiği."

"Din adamlarının dini farklı biçimde yorumlamaları, o dinin tanrısal bir bütünlük taşımadığını gösterir."

"Dinin tartışılacak yanları çok. Eğer Tanrı, kendi sözlerini tüm insanların anlayabileceği bir dilde gönderseydi bu denli çok karışıklıklar ortaya çıkmayacak ve din savaşları olmayacaktı. Din, insanlar arasında bir bütünlük kuramıyor."

"Cinsel özgürlüğe sınır konması bedene yapılan bir eziyettir. Bedene yapılan bu eziyetin arkasında dinsel inanç yatmaktadır. Din, koyduğu kurallarla ve yasaklarla birçok duygunun yaşanmasını engelliyor. Bu da insanın ruh sağlığını bozuyor."

"Tanrı neden şeytani ortadan kaldırmamış ve onun insanları kötü yola sevketmesine izin vermiştir?"

"İnsan haklarından yana gözükmeye çalışan İslâmiyet, erkeğin kadın üstünde salt bir egemenlik kurmasına karşı çıkmamıştır."

"Allah inancı üç bin yıllık bir zaman dilimini kaplıyor. Oysa evrenin tarihi beş milyar yılı buluyor. Tanrı insanı yaratmak ve ona dinsel bir duygu vermek için neden bu kadar bekledi? Bence bu soruya yanıt vermek çok güç."

"Kur'an bir yer-gök ayırımı yapıyor ve göğün yedi kat olduğunu söylüyor. Böyle bir görüşün çağımızda artık geçerli olmadığı biliniyor. Güneş sistemi açıklanınca yalnızca dünyayı uzayın boşluğunda bulmadık, kutsal kitapların açıklamaları da boşlukta kaldılar."

"Evli veya olmasın, iki yetişkin birey arasında cinsel bir ilişki kuruluyorsa ve bu ilişki zora dayalı değilse bence böyle bir ilişki günah olmamalı."

"Bir dinde alkollü içki yasak, ötekinde dinî ayinlerde yer alıyor. Eğer içki bir kötülük kaynağı ise neden her zaman ve her yerde kötülük kaynağı olmuyor da kültürden kültüre değişiyor? Hristiyan kültürünün egemen olduğu bölgede şarap yasak değil ama Arap kültüründe yasak."

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi ankete katılanlar, dinî değerleri anlama konusunda birtakım çatışmalar yaşamaktadırlar. Yaşanan bu çatışmaların hangi noktalarda olduğunu maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Dinî bilgilerin yasaklayıcı olması,
2. Kader ve alın yazısı,
3. Adalet kavramı,
4. İslâmın kadını ikinci plana itmesi,
5. Cinselliğe getirilen yasaklamalar,
6. Tanrı ve evrenin boyutu,

7. Kadınların regl (âdet hali) halinde camiye girememesi, Kuran'a dokunamaması,

8. İbadetin zorunluluğu,

9. El-kol kesme, zina yüzünden taşlanma,

10. Duaların her zaman kabul olacağı inancına rağmen her şeyin ters gidiyor olması,

11. Ödül ve ceza oranlarının büyüklüğü,

12. Dünyanın oluşumu,

13. İslâm'daki düşünce özgürlüğünün dine ve imana geliniz şeklinde yalın olması,

14. İnkâr edenin öldürülmesi,

15. Dinî yükümlülüklerin insana sorulmadan yüklenmesi,

16. Kadınların yazın sıcaklarında bile yüzlerine değin örtünmesi,

17. Ahlâkî değerlere hep kadınların uyması gerektiği,

18. Dinin farklı biçimlerde yorumlanması.

8. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Durumları

Tablo-26'daki bulgulara baktığımızda, örneklemin % 44.74'ünün dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmasına neden olan bir olay yaşadığını görüyoruz. Böyle bir olay yaşamadığını

belirtenlerin oranı % 39.47, fikrim yok diyenlerin oranı ise % 13.16'dır. Deneklerin % 2.63'ü de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo-26
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına
Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına
Göre Dağılım

Yaşayıp Yaşamama Durumu	SAYI	%
Evet	68	44.74
Hayır	60	39.47
Fikrim Yok	20	13.16
Cevapsız	4	2.63
TOPLAM	152	100.00

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını söyleyenlere, bu olayların neler olduğu sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:(17.soru, cevaplama oranı % 53)

"Siyasî olaylar."

"Anlatmak istemiyorum ama, üniversite gençliğinin beyni yıkanacak kadar boş ise onların problemi."

"Dinî mercilere gelen din adamlarının sosyal yaşantıları ve sosyal hayattaki dinî görev dışı hal ve hareketleri."

"Bir olgunun geliştikten sonra Kur'an-ı Kerim'de yerinin olduğunun söylenmesi (sık sık). Örneğin Aids hastalığı."

"Sivas olayları. Sonradan dine yönelen arkadaşların mantıksız davranışları, hayattan el ve ayaklarını çekmeleri."

"Çevresel zorlamalar ve yobazlıklar."

"Bunlar özel. Anlatmak istemiyorum."

"Mollalar, Sivas olayları, öğretmenlerin baskısı."

"Birtakım kişiliksiz, beyinsiz eğitimciler. Uzun süre din eğitimi gören kişilerin ticaret veya toplumsal ilişkilerindeki kayırcılık, hile, çıkarıcılık, insanı kararsızlığa itiyor."

"Çok fazla. En son Sivas olayları."

"Dindar görünenlerin sahtekârlıkları."

"Küçük yaşlarda zorla Kur'an kurslarına yollanmam ve Kur'an kurslarından sürekli kaçışlarım ve tekrar zoraki götürülmelerim."

"En basiti, hoca olduğunu iddia eden şahsın ticarî alanda yaptığı çelişkili uygulamalara, halkın nasıl olsa hocadır bir zarar gelmez anlayışıyla yaklaşip zarara uğraması."

"Mahallede yer alan ve hoca olduğunu iddia eden şahısların para karşılığı fal bakması, büyü yapması. Mevlid gibi günler düzenlenerek para toplanması vs."

"Dış görünüşüm yüzünden müslüman gruplar beni sürekli dışlıyorlar. Bir türbede sırf başım açık olduğu için bakmama izin verilmedi, kovuldum."

"Sırf giyinişimden dolayı kapalı bir kızın yanımdan geçerken "pis, kâfir" demesi. Bunun gibi olaylar..."

"Sakallı bir adamın sırf ben açığım, başımı örtmüyorum diye bana hakaret etmesi. Yurttaki namaz kılan erkeklerin bizle konuşmamaları, başörtülülerle konuşmaları."

"Kocamın erken ölümü."

"Sarıklı insanların açık bayanlara ters davranışları."

"Sokakta gördüğüm iki sakallı ve cübbeli insanlar, bana müslüman olup olmadığını sordular. Ben de "evet" dedim. Beni kıyafetim ve görünüşüme göre müslüman olmadığını, yani "sen müslüman değilsin" dediler. O olay beni çok etkiledi. Bende dinî yönde antipati oluştu."

"Hacı-hocaların tutumları ve davranışları."

"Dinî âlet ederek zararlı amaçları olan kişilerle karşılaştım."

"Üniversitedeki kapalı arkadaşlarımdan bazılarının Atatürk'e ve lâikliğe karşı oluşları ve Uğur Mumcu'nun Rabita adlı kitabını okurken bana onun hakkında hiçbir kitabını okumamış olmalarına rağmen din düşmanı diye konuşmaları."

"Dincilerin dini siyasete âlet etmeleri."

"Babamın ölümü."

"Bu konuda konuşmak istemiyorum."

"Arkadaşlarımla olan tartışmalarım. Din hakkında çok bildiklerini sanan insanlar ile olan tartışmalarımız."

"Aşırı dincilerin yaptıklarını gözlerimle gördüm."

"Uğur Mumcu'nun öldürülmesi."

"Tarihten beri din maskesi altında yapılan katliamlar. En son Sivas olayı. Diyanet İşlerine çok yüksek paranın ayrılması. Okullarda bilgisayar yokken adım başı cami yaptırılması."

"Çevremdeki bazı insanların dini kullanarak beni yapmak istemediğim şeylere zorlamaları. İstemediğim ya da henüz fikrimi açıkça ortaya koyamadığım konularda inanmamı istemeleri."

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ankete katılanlar, dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmaya neden olan olayları özet olarak, Sivas olaylarını, sonradan dine yönelenlerin mantıksız davranışlarını, dindarların başı açık olanlara sözlü saldırılarını, öğretmenlerin baskısını, zorla din eğitime tabi tutulmalarını, yakınlarının ölümünü, Uğur Mumcu'nun öldürülmesini, dincilerin dini siyasete âlet etmelerini ifade etmişlerdir.

9. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları

Tablo-27
Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım

ETKİ YÖNÜ	SAYI	%
Olumlu yönde etk.	-	-
Olumsuz yönde etk.	66	43.42
Ne olumlu ne de olumsuz yönde etk.	82	53.95
Cevapsız	4	2.63
TOPLAM	152	100.00

Tablo-27'deki verilerden anlaşılacağı üzere, deneklerin % 43.42'si dünyada var olan çeşitli kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Hiçbir etkisi olmadığını belirtenlerin oranı ise % 53.95'tir. % 2.63'ü de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Dış dünyadaki bozukluğun ve düzensizliğin dinî değerlere karşı olumsuz tutumun gelişmesinde mühim bir psikolojik faktör olduğu söylenebilir.

Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlere (% 43.42) bu kötülüklerin neler olduğu sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:(19.soru, cevaplama oranı % 44)

"Dinî kullanan insanlar üç kağıtçılık yapıyorlar."

"Sivas olayları."

"Savaşlar, dayaklar, dinî özgürlükler yüzünden insanların öldürülmesi."

"Savaşlar ve insan kıyımları."

"İçki arkadaşlarım ve kadınlar."

"Yakınlarımla ölmesi."

"Madem İslâm cinayeti, insan öldürmeyi istemiyor, peki onun adına savaştıklarını iddia eden onca İslâmî terör örgütü niçin var? Onların yaptıkları olaylar, öldürmeler, bombalı saldırılar niçin? Özellikle Arapların bu yöndeki çalışmaları benim dinî değerlere karşı tutumumu olumsuz yönde etkilemektedir."

"Savaşlar, çeşitli kazalar ve hastalıklar sonucu ölümler, fakirlik, açlık vb."

"Savaşlar, doğal afetler, açlık vs."

"Bosna'da katledilen müslümanlara Allah'ın niye yardım etmediği?"

"İnsanların başına gelen belâlar karşısında Allah'ın çoğu zaman yardım etmediği beni düşündürüyor. Örneğin, eskiden mucizevî olaylarla birtakım insanlar cezalandırılıyormuş. Aynı şey Bosna-Hersek'te can veren insanların katilleri için neden yapılmıyor?"

"Mutlak iyi olan Tanrı'nın dünyaya kötülük yapabileceğine inanmıyorum. Savaşlar, insanın insana yaptığı kötülük Tanrı'nın bir cezası olamaz."

"Dünyadaki kötülükler, haksızlıklar."

"Kazalar, hastalıklar ve doğuştan gelen hastalıklar."

"Şayet Allah gerçekten varsa, masum insanların öldürülmesine, acı çekmesine, işkence görmesine neden izin veriyor?"

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi ankete katılanlar savaşları, çeşitli kazalar ve hastalıklar sonucu gelen ölümleri, doğal afetleri ve açlığı dini değerlerin inkârına neden olan faktörler olarak algılamaktadırlar. Çünkü, onlara göre bu kötülükler mutlak iyi olan Tanrı'nın bir eseri olamaz.

10. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları

Tablo-28'deki bulgulara göre, örneklemin büyük bir kısmı (% 81.58) İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Hiçbir şekilde etkilememiştir diyenlerin oranı ise yaklaşık 1/5'tir (% 18.42).

Tablo-28
İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin
Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi
Yönde Etkilediğine Göre Dağılım

ETKİ YÖNÜ	SAYI	%
Olumlu yönde etk.	-	-
Olumsuz yönde etk.	124	81.58
Ne olumlu ne de olumsuz yönde etk.	28	18.42
TOPLAM	152	100.00

Deneklere dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyen İslâmî uygulamaların hangileri olduğu açık uçlu soru olarak sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:(21. soru, cevaplama oranı % 62)

"İran'daki uygulamalar. İslâma söz söyleyen herhangi biri hakkında ölüm fetvasının verilmesi."

"İran'daki şeriat rejiminin uygulanışı."

"İran'daki baskıcı yönetim."

"İslâmî değerlerin uygulandığı ülkelerde kadınların aşağılanması."

"Şeriat yönetiminin uygulandığı ülkelerdeki baskıcı yönetim, kadının yeri."

"Dine aşırı bağlı kişilerin yaptıkları hareketler, demokratik ve lâik düzeni yıkmaya çalışmaları beni Allah hariç olmak üzere dinden daha çok soğutmuştur."

"Şer'î sistem uygulanan ülkelerde kişilerin zorla ibadet ettirilmeleri ki, bu kişiye hiçbir şey kazandırmaz. Örneğin İran."

"Türkiye'de ve dünyada faaliyet gösteren şeriatçı örgütlerin şiddet yanlısı tutumları. İran ve Suudi Arabistan'ın İslâmî yönetimle idare edilmesi beni olumsuz yönde etkiledi."

"İki müslüman ülke olan Irak ile İran'ın savaşması. Bosna yanarken dayanışmayı emreden İslâmın temsilcilerinin ağzı açık olayları seyretmesi. Madımak Oteli'nin yakılması. Oruç tutmadı diye adam dövülmesi."

"Faiz haramdır diyerek dünya petrol piyasasına sahip ve elde ettikleri parayla faizci kuruluşlar kuran köhnemiş Arap krallıkları ve bunların hâlâ gözlerini açamamış sağduyuya kavuşamamış halklarını bir türlü anlayamıyorum."

"Kimi şeriat kanunları."

"İslâm ülkelerinde kişilerin özgürlüklerinin kısıtlanması, dine inanan, inanmayan herkesin dinî tesettüre uygun giyinmesi için zorlama yapılması."

"İslâm dünyadaki yaşam tarzını o kadar kısıtlıyor ki, çoğu insanlar artık dayanamayıp itiraz eder gibi çağdaş yaşama ayak uyduruyorlar. Fakat din biraz daha monoton hayatı gerektiriyor."

"Sokaklarda kara çarşafli kadınların yürümesi beni çileden çıkarıyor. Ben onun nesine bakayım. Bir de karşımdan geliyorsa hemen çekiliyor."

"İran'daki şeriat düzeni gözümüzü bayağı korkuttu. Bence böyle baskıcı bir rejim olmamalıdır."

"Dört kadınla evlilik, yüzyıl farkı, insanları doyurmaması."

"Kadınlara uygulanan baskı, insan yaşamına konan yasaklar."

"İnsanların başlarına kadar kuma gömülüp taşlanarak öldürülmesi. İnsanların daha insancıl yöntemler varken parmak ya da ellerinin kesilmesi. İslâmı uygulayanların Batı yanlısı her şeye öcü gibi bakmaları (iyi de olsa). Kadının erkek yanında daha az güvenilir gösterilmesi (şahit olayı). İran gibi yerlerde kadının genel olarak ekonomik ve siyasal hayattan çıkarılmış olması."

"Kıyas, adam öldürme."

"Milyarlarca müslüman var ama kimse birbirini ne seviyor ne tutuyor. Ülkemiz de dahil."

"Ceza müessesesi çok ağır."

"Yaşam sonrası iddia edilen cennet-cehennem olgusundan yola çıkılıp gündelik hayatın kısıtlanması, yapılan hareketlerin ceza ile sonuçlandırılacağı fikrinin faaliyetleri engellemesi, müslümanların olayları, "her şey hayrına varır" şeklinde yorumlamaları."

"Kadına tanınan yetersiz haklar. İçki, kumar, zina gibi olaylara takınılan aşırı katı tavır. Yaşam biçimi (kılık-kıyafet vb.)."

"İslâmiyetin egemen olduğu ülkelerde işlenen suçlara verilen cezaların çok ağır olması. Bana göre hangi toplum ve yönetim biçimi olursa olsun insanların suç işlemelerinin nedeni toplumsal

bozukluktur. Ağır cezalar hatta İslâmî ülkelerde sokakta idamlar gerçekleştirmek bile suç olaylarını engellemez."

"Bazı insanların ibadeti abartılı yapmaları."

"Bağnaz İslâmî uygulamalar sayesinde düşüncelerim daha da netleşti. En son müstehcen diye heykelin kaldırılması."

"Din derslerinin zorunlu olarak okutulması."

"İslâmî uygulamaların insanları belli bir kalıba sokmak, yönlendirmek, onların düşüncelerini engellemek amacını taşıması nedeniyle."

"İslâmî uygulayan kişilerin akıl, mantık ve bilime aykırı davranışları. Dini siyaset olarak kullanmaları ve böylelikle insanları provoke edip gözü kapalı ruhsuz bir toplum yaratma çabaları."

"İslâmın, bazı konularda gereksiz yere aşırı kuralcı ve yetersiz olması."

"Sadece belirli bir çevrenin zorla kabullendirilmek istenmesini gözlemek olumlu etki bırakır mı sanıyorsunuz?"

"İslâmî uygulamaların egemen olduğu toplumlarda baskıcı tutum."

"Kadınların hor görülmesi. Dini, gelişmeyi ve kalkınmayı olumsuz etkileyecek şekilde uygulamak. Baskıcı bir politika izlemeleri."

"İran ve Cezayir gibi ülkelerde şeriat yanlısı tutumlar. Ayrıca bazı aşırı dincilerin olumsuz davranışlarda bulunup zorlama yoluna

gitmeleri. İnsanların özgürlüklerini kısıtlamaya çalışmaları. Yine bu kimselerin Sivas'ta çıkardıkları olaylar."

"Dinî değerlerin farklı ülkelerde farklı şekilde uygulanmaları beni çelişkiye düşürmekte. Bugün İran'da din kisvesi altında kadınların ellerinden seçme ve seçilme hakları gibi en önemli haklarının alınması."

"Müslüman ülkelerde baskıcı uygulama var. Sürekli geri kalıyorlar."

"Şeriat, çağdışı ve geri kafalılığın sembolü."

"Türkiye'nin bu denli dövize gereksinim duyduğu, ekonomik durumunun böylesine bozuk, eksikliklerin böylesine çok olduğu bir dönemde hacca gitmenin saçma olduğunu düşünüyorum."

"Tarih boyunca çeşitli dinler ve mezhepler kendi aralarında kanlı çatışmalar çıkardılar. Oysa bir ülkenin kimyagerleri ile başka bir ülkenin kimyagerleri çatışmaya girmiyor, tersine bunların çalışmaları birbirini bütünlüyor. Bilimsel çalışmalar bu denli ilerlemişken, insanlığın büyük bir kısmının hâlâ ilkel inançlara bağlı kalması bir çelişkidir."

"Sabah ezanları uyuma özgürlüğüme darbe vuruyor."

"Şiddet yoluyla her türlü yöntemi deneyerek cihad yapmak üzere yola çıkanlara hoşgörü gösterirsek bu safdillik olur."

"Günümüzde şiddet içeren İslâmî uygulamalara tanık olduk. Baskıcı talepler, insanlar üzerinde ağır yaptırımlar bana hiç anlamlı gelmiyor."

"Dinsel içerikli kurumları gereksiz görüyorum."

"Dünyada bu kadar insan açlıktan ölürlen bu kadar savaş din yüzünden çıkarken dine bağlanmaktan çok uzaklaşıyorum."

"Dinî değerlerle alay etti diye S.Rüşdi'nin öldürölme fetvasının verilmesi."

"Devlet, hemen hemen bütün imkânlarıyla İslâmın değirmenine su taşıyor. İslâmın ve onun sünnî mezhebinin hizmetindedir."

"Bizim verdiğimiz vergilerle din adamlarının beslenmesini benimsemiyorum. Dinî inancın yayılması için para akıtmak lâik bir devletin işi değildir."

"Bugün, dinciler istedikleri kadar kan döksünler, dinî değerleri dünyaya egemen kılmaya çalışsınlar asla başarılı olamayacaklardır."

"İslâm ülkelerinin modern dünyaya katkıları sıfırdır. Terör üretmek yerine çağdaş değerler üretmeyi deneyebilirler."

"İslâmiyet bir yandan zekât ve sadaka vermeyi teşvik ederken öte yandan savaşlarla ganimet toplamayı açıkçası yağmalamayı günah saymıyor. Bu iki yüzlülüktür."

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılabilceği gibi ankete katılanlar, dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz etkileyen İslâmî uygulamaları, İran'daki şer'î sisteme dayalı baskıcı yönetim, İslâm ülkelerinde kadınların aşağılanması, müslümanların demokratik ve lâik yönetim biçimine karşı çıkmaları, şeriatçı örgütlerin şiddet yanlısı tutumları, müslümanların din adına insanları yakması, İslâm ülkelerinde kişilerin özgürlüklerinin kısıtlanması, insanların dinî bir ceza olarak başlarına kadar kuma gömölüp taşlanarak öldürölmesi, kadınların şahitlikte erkeklerin yarısı kadar hakka sahip olmaları, İslâm ülkelerinin kendi aralarındaki kavgalar, kılık-kıyafet

uygulamaları, şeriatçı devletlerin insanlar üzerindeki ağır yaptırımları, şiddet yoluyla her türlü yöntemi deneyerek cihada kalkışmaları şeklinde ifade etmişlerdir.

Yine yukarıdaki ifadelere dayanarak, ankete katılanlardan bir kısmı, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinden hareketle dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınırken kimi zaman bu olumsuz tutumunun yanlış bilgilenme sonucu temellendiğini söyleyebiliriz. Örneğin, deneklerden biri, "İran'da kadınların seçme ve seçilme hakları yok" şeklinde bir düşünceye sahip. Oysa bu ülkede kadınların parlamento düzeyinde bir temsil hakları olduğu bilinmektedir.

Yanlış bilgilenme sonucu da olsa, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümleri bazılarının dinî değerlere karşı tutumunu olumsuz yönde etkilemektedir.

11. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları

Tablo-29

Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım

ETKİ YÖNÜ	SAYI	%
Olumlu yönde etk.	-	-
Olumsuz yönde etk.	134	88.16
Ne olumlu ne de olumsuz etk.	18	11.84
TOPLAM	152	100.00

Tablo-29'daki bulgulardan anlaşıldığına göre, araştırma örneğine girenlerin çoğu (%88.16) dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarında dindarların tutum ve davranışlarının etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarında ne olumlu ne de olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtenlerin oranı ise % 11.84'tür.

Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade edenlere, dindarların bu tutum ve davranışlarının neler olduğu açık uçlu soru olarak sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:(30.soru, cevaplama oranı % 76)

"Dini kendi görüşlerine âlet etmişlerdir."

"Kendi çıkarlarını ön planda tutan insanlar."

"Çok tutarsız davranmaları. Her türlü bilgiyi tek yönlü düşünceleri. Lâikliğe karşı olmaları ve de baskı yapmaları."

"Çünkü bazı din adamları vasıfları gerektiği şekilde davranmıyor."

"Dini âlet ederek insanların sömürülmesi."

"Dini, çıkarları doğrultusunda kullanan dindarlar. Bir de kendini en dindar sayıp karşısındaki kişilerin olumlu ya da olumsuz düşüncelerini Tanrı adına yargılama cehaletine düşen dindarların tavırları."

"En barizi Kur'an'da açıklanan ve çok açık olan "paranın para getirmesi haramdır" şeklindeki hükmü kendi işlerine geldiği gibi tanrısal amaçlı olarak kullanmaları."

"Söyledikleri ve yaptıkları aynı olmuyor."

"Sivas olayları diyorum. Dinine çok bağlı görünen insanların insanî duygulardan uzaklaştığını farkettim."

"Aşırı dindarların kadınlarını ayrı odada oturtmaları."

"Bana zorla ibadet ettirmek istiyorlardı."

"Sivas olayları. Beni korkutuyorlar. Hiç aynaya bakmıyorlar mı?"

"Çünkü bize ön yargılı yaklaşıyorlar. Sanki kendileri cennete girecek çok mükemmel insanlarmış gibi. Onların üstünlük taslamalarından nefret ediyorum."

"Çok ön yargılılar. İnsanları sevmiyorlar, özellikle kendileri gibi olmayan insanları. Kendi dünyalarına kapanıklar. Her şey, din değildir. Yaşamlarının tadını çıkarmıyor. İnanıkları öbür dünya için yaşayıp duruyorlar. Özellikle sarıklı ve cübbeli insanlar beni çok korkutuyorlar. Ellerinde olsa herhalde beni ortadan kaldırırlar. Ben insanların dış görünüşüne değil içine önem veririm. Ama onlar tam tersi."

"Namaz kılanların ve dindarların bazılarının biz kapalı olmayan kızlara küçümseyici şekilde bakmaları, bazılarının hakaret etmeleri, tek bir şekilde selâmlaşmaları."

"Kadınlara baskı uygulamaları, çevrelerinde kendi görüşlerinden farklı düşüncelere sahip insanlara karşı baskıcı ve sert tavırları."

"Sarıklı insanların açık bayanları horlaması."

"Yapılan ayinler, şiş batırmalar, hu çekmeleri gibi durumlar bende antipati oluşturmuştur."

"Hayatla ilişkilerini kesiyorlar."

"Anlatılmayacak kadar uzun."

"Adam günah diye evindeki koltukları satıyor! Tam bir saçmalık."

"Dindar olan insanlar bilinçaltı arzu ve isteklerini (dine aykırı olan) bazen iradelerine hâkim olamayıp gösterebiliyorlar."

"Dindarlar, kendilerini bir şey yapmak isteyip de yapamayan beyin yıkayıcı, zavallı insanlardır."

"Kendilerini dünyaya kapamaları, tv. ve sinema seyretmemeleri, Zaman Gazetesi'nden başka gazete okumamaları."

"Olaylara dar ve tek bir yönde bakmak."

"Tanıdığım tüm insanların din kisvesi altında paraya herkesten fazla değer vermeleri olumsuz bir davranıştır."

"Olumsuz. Çünkü bu gibi kimselerin yaşayışlarına bizler karışmadığımız halde onlar bizim yaşayışımızı kendilerinininkine benzetmeyi bir ödev olarak görüyorlar."

"Dindarlar, çevrelerindeki diğer insanlara karışıyorlar, kınıyorlar, bazen baskı kurmaya çalışıyorlar."

"Kendimi baskı altında hissediyorum."

"Fazla dindarlar herkesi kendileri gibi çağdışı kişilere dönüştürmeye çalışıyor. O zaman demokrasi falan dinlemiyorlar."

Ama lâik insanlar onlara müdahale ettiği an "demokrasi" diye bağıyorlar."

"İnsana çok karışıyorlar. Tanrı'nın elçisiymiş gibi davranıyorlar."

"Beynimde karşıtlıklar oluştu."

"Ellerinden gelse insanları kendileri cezalandıracaklar."

"Bazı insanlar var ki, dindar görünüp her türlü pisliği yapıyorlar. Ben böylelerini gördükçe resmen onunla aynı dinde olduğumdan bile utanıyorum."

"Bu insanların tutum ve davranışlarına göre günah ve ayıp olmayan hiçbir şey yok. Günümüz toplumunda insan, bu değerlerle yaşaması mümkün değil. Çünkü bu dindarlara göre her an günah içerisindeyiz ve günah işliyoruz."

"Dindar ya da kendini dindar sanan insanların, saçı uzun ya da kot pantolon giyiyor diyerek bunları yapanlara karşı almış oldukları tutumlar yüzünden dinî değerlere karşı olumsuz tutum izlemeye başladım."

"Baskıcı, otoriter tutumları, zorlayıcı davranışları ve diğer insanları dışlamaları, dini sevdirmek yerine dinden korkutmaları, benim dinî değerlere karşı tutumumu olumsuz etkilemiştir."

"Dindar kimselerin çoğu kez sadece tek yönlü düşünceleri, dar fikirli olmaları."

"Dinî görevlerini yerine getirmeyenleri eleştirmeleri, hor görmeleri."

"Din yolunu tutan kişilerde suçluluk duygusu ağır basmaktadır. Günah saplantısı ve cehennem korkusu içindeki insan, gününe tapınmayla başlıyor ve geceye tapınmayla giriyor."

"Sivas olayları, bunalım halindeki insanların ilkel tepkileridir. Onların sahip oldukları dinsel inançlar, insanın gerçekçi düşüncelerine değil de bilinç dışına seslendiklerinden onları saldırganlığa itiyor."

"Dindarlar çarşaf, türban ve sakal ile şov yapıyorlar."

"Başörtüsünü takanlar bunu lâikliğe ve kadın haklarına karşı ideolojik, siyasî bir sembol olarak kullanıyorlar."

"Din ticareti yapıyorlar. Kurban derilerini toplayıp iş merkezleri kuruyorlar. Her türlü üç kağıdı, dalavereyi yapan bu dindarlardır."

"Camilerde siyaset yapılmakta."

"Dindarlar, gerçek dünyadan kaçan ve yaratıcılıktan yoksun kişilerdir."

"Bugün, insanlığın çöküntü içinde bulunması ve onun çok önemli sorunları bulunmasına rağmen din adamları, çok önemsiz olan dinî meselelerle uğraşmaktadırlar."

"Müslümanlar, İslâmiyetin doğduğu topraklara dönsünler."

"Eski değerlere bağlı insanlar, kutsallık adı altında hâlâ o eski değerleri savunuyorlar. Hatta bunun için cinayet bile işliyorlar."

"Müslümanlar, olayları hep şiddet yoluyla çözmeye çalışıyorlar."

"Din adamları, kendilerini Tanrı adına konuşan adam yerine koyuyorlar."

"Yaşamın gerçeklerine dayanamayanlar kendilerini dine veriyorlar."

"Dindarlar, vurgun yoluyla birçok kazanç elde ediyorlar. Diğer taraftan da dinî yoldan ahlâkı düzeltmeye çalışıyorlar."

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ankete katılanlar, dinî değerlere karşı tutum takınmada olumsuz yönde etkili olan dindarların davranışlarını özet olarak, dindarların kendi çıkarlarını ön planda tuttıkları, lâikliğe karşı ve baskıcı oldukları, ön yargılı davrandıkları, beyin yıkayıcı faaliyette buldukları, Tanrı adına cinayet işledikleri, içe dönük bir hayat sürdürdükleri, eşlerine katı davrandıkları, suçluluk duygusu içinde yaşadıkları, gerçek dünyadan kaçan ve yaratıcılıktan yoksun oldukları şeklinde belirtmişlerdir.

12. Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Durumları

Tablo-30
Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Dağılım

ETKİ YÖNÜ	SAYI	%
Olumlu yönde etk.	-	-
Olumsuz yönde etk.	66	43.42
Ne olumlu ne de olumsuz yönde etk.	86	56.58
TOPLAM	152	100.00

Tablo-30'daki sonuçlara bakıldığında, ankete katılanların % 43.42'sinin dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmalarında kitle iletişim araçlarının etkili olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Kitle iletişim araçlarından hiçbir şekilde etkilenmediğini söyleyenlerin oranı da % 56.58'dir.

İnsanın düşünce ve davranışları üzerinde son derece etkili olan kitle iletişim araçları toplumun değerlerini ve inançlarını aktarma işinde önemli bir yere sahiptir.¹⁴⁴ Kitle iletişim araçları daha çok haber alma ve bilgi edinme vasıtaları olarak kabul ediliyor. Bunun için aktarılan bilgilerin doğruluğu önemlidir. Çünkü insanın fikir ve davranışları uzun vadede kitle iletişim araçlarından aldığı bilgiler ve fikirler istikametinde değişebiliyor.

İnsan, kimi zaman aradığı dinî bilgileri kitle iletişim araçlarından ediniyor ve yanlış da olsa onu kabulleniyor. Buna göre dinin aleyhinde bilgiler veren kitle iletişim araçları, insanların dinî değerlere karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyebiliyor.

¹⁴⁴ Emre Kongar, *Kültür ve İletişim*, (İstanbul: Doğu Matbaası, 1986), s.131.

C. BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALAR

Bu bölümde, araştırma örneklemine giren deneklerin dine karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmalarında etkili olan faktörlere ilişkin bulgular çeşitli değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

1. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etki derecesine ilişkin Tablo-31'deki karşılaştırmalara bakıldığında, erkeklerin % 69.05'i, bayanların ise % 66.67'si ailenin etkisinin az olduğunu belirttikleri görülmektedir. Yine Tablo-31'e bakıldığında, ailenin etkisini fazla bulanların oranının bayanlarda daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Geleneksel Türk aile yapısı içerisinde dinî geleneklerin çocuklara benimsetilmesi noktasında ebeveynin erkek çocuklara oranla kız çocukların üzerinde daha çok durdukları bilinmektedir. Buna göre dinî değerlerin çocuklara aktarılmasında ya da benimsetilmesinde baskıcı tutum ve aşırı ihtimamın bazen dinî davranışların kazanılmasında olumsuz yönde etkili olabileceği söylenebilir.

Hayatının büyük bir kısmını geçerdikleri yerler açısından karşılaştırmalar değerlendirildiğinde, hayatını kasabada geçirenlerin tamamının, küçük şehirlerde geçirenlerin % 75'inin, büyük şehirlerde geçirenlerin de % 62.16'sının ailenin etkisinin az olduğunu belirttikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, hayatını köyde

geçirenlerin tamamında, büyük şehirlerde geçirenlerin ise % 18.92'sinde ailenin etkisinin fazla olduğu görülmüştür. Dinî değerlerin inkârında ailenin etkisinin büyük yerleşim birimlerinden küçük yerleşim birimlerine doğru gidildikçe arttığını görüyoruz.

Öğrenim durumu açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, ailenin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın (%85.71) fakülte veya yüksekokul mezunu olanlarda olduğu görülmektedir. Bunu % 60.71'lik bir oranla lise veya dengi okul ve % 40'lık oranla da ortaokul mezunu olanlar izlemektedir. Ortaokul mezunu olanların % 40'ı, lise veya dengi okul mezunu olanların da % 28.57'si ailenin etkisinin fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuçlara göre, öğrenim düzeyi yükseldikçe denekler üzerinde ailenin etkisinin azaldığını söyleyebiliriz.

Annenin öğrenim durumu açısından karşılaştırmalar değerlendirildiğinde, annesi okur-yazar olan deneklerin tamamının, annesi ilkokul mezunu olanların ise % 81.08'inin dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini az buldukları anlaşılmaktadır. Annesi fakülte veya yüksekokul mezunu olanların tamamı, lise veya dengi okul mezunu olanların % 60'ı, ortaokul mezunu olanların % 28.57'si, ilkokul mezunu olanların ise % 8.10'u ailenin etkisini fazla bulmuşlardır. Annesi ortaokul mezunu olanların % 14.29'u ailenin etkisini normal bulurken, lise veya dengi okul mezunu olanların % 40'ı da ailenin hiçbir etkisi olmadığını ifade etmiştir. Buna göre, annenin öğrenim düzeyi yükseldikçe deneklerin ailelerinden etkilenme oranları artmaktadır.

Tablo-31

**Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada
Ailenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar**

"Dini değerlere karşı olumsuz tutum takınmanızda ailenizin ne derece etkisi olmuştur?"		FAZLA		NORMAL		AZ		HIÇ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	14	16.67	6	7.14	58	69.05	6	7.14	84	100.0
	Kadın	6	25.00	-	-	16	66.67	2	8.33	24	100.0
HAYAT GEÇ.YER	Köy	2	100.0	-	-	-	-	-	-	2	100.0
	Kasaba	-	-	-	-	16	100.0	-	-	16	100.0
	Küçük Ş.	4	25.00	-	-	12	75.00	-	-	16	100.0
	Büyük Ş.	14	18.92	6	8.11	46	62.16	8	10.81	74	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	4	40.00	-	-	4	40.00	2	20.00	10	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	16	28.57	4	7.15	34	60.71	2	3.57	56	100.0
	Fak. Y.Okul	-	-	2	4.76	36	85.71	4	9.53	42	100.0
ANNE ÖĞR.DUR	Okur-Yazar	-	-	-	-	6	100.0	-	-	6	100.0
	İlkokul	6	8.10	4	5.41	60	81.08	4	5.41	74	100.0
	Ortaokul	4	28.57	2	14.29	8	57.14	-	-	14	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	6	60.00	-	-	-	-	4	40.00	10	100.0
	Fak. Y.Okul	4	100.0	-	-	-	-	-	-	4	100.0
BABA ÖĞR.DUR.	Okur-Yazar	-	-	-	-	2	100.0	-	-	2	100.0
	İlkokul	4	8.33	2	4.17	42	87.50	-	-	48	100.0
	Ortaokul	-	-	-	-	6	100.0	-	-	6	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	2	7.14	-	-	22	78.57	4	14.29	28	100.0
	Fak. ve Y.Okul	14	58.33	4	16.67	2	8.33	4	16.67	24	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	6	60.00	-	-	4	40.00	-	-	10	100.0
	Aşırı Koruyucu	-	-	-	-	12	100.0	-	-	12	100.0
	Demokratik	14	21.21	6	9.09	38	57.58	8	12.12	66	100.0
	İlgisiz	-	-	-	-	20	100.0	-	-	20	100.0
ZORLAMA DUR.	Sık sık	4	66.67	-	-	2	33.33	-	-	6	100.0
	Arasıra	2	12.50	-	-	14	87.50	-	-	16	100.0
	Nadiren	-	-	-	-	12	100.0	-	-	12	100.0
	Hiçbir Zaman	14	18.92	6	8.11	46	62.16	8	10.81	74	100.0

Babanın öğrenim durumu açısından bulgular incelendiğinde, babası okur-yazar ve ortaokul mezunu olan deneklerin tamamı, ilkokul mezunu olanların % 87.50'si, lise veya dengi okul mezunu olanların % 78.57'si, fakülte veya yüksekokul mezunu olanların ise % 8.33'ü dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada ailenin etkisinin az olduğunu belirttikleri görülmektedir. Diğer yandan babası fakülte veya yüksekokul mezunu olan deneklerin % 58.33'ü, ilkokul mezunu olanların % 8.33'ü, lise veya dengi okul mezunu olanların da % 7.14'ü ailenin etkisinin fazla olduğunu söylemişlerdir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları açısından bulgular değerlendirildiğinde, aile ortamını aşırı koruyucu ve ilgisiz bulan denek gruplarının tamamının dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada ailenin etkisini az buldukları anlaşılmaktadır. Aile ortamını demokratik olarak algılayan deneklerin % 57.58'inin, otoriter olarak algılayanların da % 40'ının aynı şekilde ailenin etkisini az buldukları görülmüştür. Dinî değerleri inkârda ailenin etkisinin fazla olduğunu söyleyenlerden % 60'ı otoriter, % 21.21'i de demokratik bir aile yapısına sahiptir.

Anne veya babalarının dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlama durumları açısından karşılaştırmalara bakıldığında ise dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın (% 100) nadiren zorlandığını ifade edenlerde olduğu görülmektedir. En düşük oran ise (% 33.33) sık sık zorlandığını söyleyenlere aittir. Ailenin etkisini fazla bulanların % 66.67'si sık sık zorlandığını, % 12.50'si arasıra

zorlandığını, % 18.92'si de hiçbir zaman zorlanmadığını ifade etmiştir. Dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babası tarafından hiçbir zaman zorlanmadığını söyleyenlerden % 10.81'lik bir grup da ailenin hiçbir etkisi olmadığını belirtmiştir.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini fazla bulanlardan en yüksek oranın dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babası tarafından sık sık zorlandığını söyleyenlerde olması dikkati çekmektedir.

2. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Öğretmenlerin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında öğretmenlerin etki derecesine ilişkin Tablo-32'deki karşılaştırmalara bakıldığında, erkeklerin % 83.34'ünün, bayanların ise % 66.66'sinin öğretmenlerin etkisini az buldukları görülmektedir. Öğretmenlerin etkisini normal görenlerin % 7.14'ünü erkekler, % 16.67'sini ise bayanlar oluşturmuştur. Erkeklerden pek azı (% 2.38) öğretmenlerin etkisini fazla bulurken, bayanlarda fazla bulan çıkmamıştır.

Yaş durumları açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, öğretmenlerin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın 41-50 yaş arası deneklerde, en düşük oranın ise 17-21 yaş arası deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. 26-30 yaş arası olan deneklerin % 12.50'si, 31-40 yaş arası olan deneklerin % 10'u, 17-21 yaş arası olan deneklerin % 9.09'u, 22-25 yaş arası olan deneklerin de % 7.69'u dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisini normal bulmuşlardır. 26-30 yaş arası olan deneklerin % 12.50'si

öğretmenlerin etkisinin fazla olduğunu söylerken 17-21 yaş arası deneklerin % 18.18'i ise öğretmenlerin hiçbir etkisi olmadığını söylemiştir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından bulgular incelendiğinde, hayatını köyde geçirenlerin tamamının, küçük şehirde geçirenlerin % 87.50'sinin, büyük şehirde geçirenlerin % 78.38'inin, kasabada geçirenlerin ise % 75'inin dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada öğretmenlerin etkisini az buldukları anlaşılmaktadır. Hayatını kasabada geçirenlerin % 12.50'si, büyük şehirde geçirenlerin de % 10.81'i öğretmenlerin etkisini normal bulmuşlardır. Buna karşılık % 12.50'lik oranlarla hayatını kasabada ve küçük şehirde geçirenler, % 8.11'lik bir oranla da büyük şehirde geçirenler öğretmenlerin kendilerini hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Hayatını büyük şehirde geçiren deneklerin çok azı da (% 2.70) öğretmenlerin etkisinin fazla olduğunu belirtmiştir.

Öğrenim durumu bakımından karşılaştırmalar incelendiğinde, % 80'lik oranlarla ortaokul ve fakülte veya yüksekokul mezunu olan denekler, % 78.57'lik bir oranla da lise veya dengi okul mezunu olan deneklerin dini inkârda öğretmenlerin etkisinin az olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisinin normal olduğunu söyleyenlerden % 14.29'u fakülte veya yüksekokul mezunu, % 7.14'ü ise lise veya dengi okul mezunudur. Ortaokul mezunu olanların % 20'si, lise veya dengi okul mezunu olanların % 10.72'si, fakülte veya yüksekokul mezunu

olanların da % 4.76'sı öğretmenlerin hiçbir etkisinin olmadığını söylemiştir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından bulgular değerlendirildiğinde, % 83.33'lük bir oranla aile ortamını aşırı koruyucu bulanlar, % 80'lik oranlarla otoriter ve ilgisiz bulanlar, % 78.79'luk bir oranla da demokratik bulanlar öğretmenlerin etkisinin az olduğunu belirttikleri görülmektedir. Aile ortamını aşırı koruyucu bulanların % 16.67'si, demokratik bulanların da % 12.12'si öğretmenlerin etkisini normal bulmuşlardır. % 20'lik oranlarla aile ortamını otoriter ve ilgisiz görenler, % 6.06'lık bir oranla da demokratik görenler, öğretmenlerin hiçbir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Aile ortamını demokratik olarak algılayanların % 3.03'ü de öğretmenlerin etkisinin fazla olduğunu belirtmiştir.

Sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırmalara bakıldığında, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisini az bulanların % 82.60'ı sosyo-ekonomik açıdan ortanın üstünde, % 81.82'si ortada, % 75'i zengin bir konumda, % 60'ı da ortanın altında yer aldıkları görülmektedir. Ortanın altında yer alanların % 40'ı, ortanın üstünde yer alanların % 8.70'i, ortada yer alanların da % 4.54'ü öğretmenlerin hiçbir etkisi olmadığını söylemiştir. Ortada yer alanların % 13.64'ü ve ortanın üstünde yer alanların % 8.70'i öğretmenlerin etkisini normal bulurken, zenginlerin % 25'i de fazla bulmuştur.

Tablo-32
Dini Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takımında
Öğretmenlerin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

"Dini değerlere karşı olumsuz tutum takımınızda öğretmenlerin ne derece etkisi olmuştur?"		FAZLA		NORMAL		AZ		HİÇ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	2	2.38	6	7.14	70	83.34	6	7.14	84	100.0
	Kadın	-	-	4	16.67	16	66.66	4	16.67	24	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	-	-	2	9.09	16	72.73	4	18.18	22	100.0
	22-25	-	-	2	7.69	22	84.62	2	7.69	26	100.0
	26-30	2	12.50	2	12.50	12	75.00	-	-	16	100.0
	31-40	-	-	4	10.00	32	80.00	4	10.00	40	100.0
	41-50	-	-	-	-	4	100.0	-	-	4	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	-	-	-	-	2	100.0	-	-	2	100.0
	Kasaba	-	-	2	12.50	12	75.00	2	12.50	16	100.0
	Küçük Ş.	-	-	-	-	14	87.50	2	12.50	16	100.0
	Büyük Ş.	2	2.70	8	10.81	58	78.38	6	8.11	74	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	-	-	-	-	8	80.00	2	20.00	10	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	2	3.57	4	7.14	44	78.57	6	10.72	56	100.0
	Fak. Y.Okul	-	-	6	14.29	34	80.95	2	4.76	42	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	-	-	-	-	8	80.00	2	20.00	10	100.0
	Aşırı Korumacı	-	-	2	16.67	10	83.33	-	-	12	100.0
	Demokratik	2	3.03	8	12.12	52	78.79	4	6.06	66	100.0
	İlgisiz	-	-	-	-	16	80.00	4	20.00	20	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortanın Altı	-	-	-	-	6	60.00	4	40.00	10	100.0
	Orta	-	-	6	13.64	36	81.82	2	4.54	44	100.0
	Ortanın Üstü	-	-	4	8.70	38	82.60	4	8.70	46	100.0
	Zengin	2	25.00	-	-	6	75.00	-	-	8	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	-	-	-	-	6	100.0	-	-	6	100.0
	Kısmen Yeterli	-	-	2	5.26	32	84.21	4	10.53	38	100.0
	Yetersiz	2	3.13	8	12.50	48	75.00	6	9.37	64	100.0

Dinî bilgi durumu açısından veriler incelendiğinde ise, dinî bilgi durumunu yeterli görenlerin tamamında, kısmen yeterli görenlerin % 84.21'inde, yetersiz görenlerin ise % 75'inde öğretmenlerin etkisinin az olduğu görülmektedir. Dinî bilgi durumu kısmen yeterli olan deneklerin % 5.26'sı ve yetersiz olan deneklerin de % 12.50'si öğretmenlerin etkisini normal bulmuşlardır. Dinî bilgi durumunu yetersiz görenlerin % 9.37'si öğretmenlerin hiçbir etkisinin olmadığını söylerken, % 3.13'ü ise dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisinin fazla olduğunu söylemiştir.

3. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Okunan Kitapların Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında okudukları kitapların etki derecesine ilişkin Tablo-33'teki karşılaştırmalara bakıldığında, erkeklerin % 90.48'inin, kadınların ise % 91.67'sinin dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada okudukları kitapların etkisini fazla buldukları görülmektedir. Kitapların etkisini normal bulanların % 7.14'ünü erkekler, % 8.33'ünü de kadınlar oluşturmaktadır. Erkeklerin % 2.38'inde ise kitapların etkisinin az olduğu görülmüştür. Kitapların etki derecesine göre kadın ve erkek deneklerin oranlarında bir farklılık olduğu pek söylenemez.

Yaş durumları açısından bulgular değerlendirildiğinde, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini fazla bulanlardan en yüksek oranın 22-25 ve 41-50 yaşları arası deneklerde olduğu görülmektedir.

Tablo-33
Dini Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada
Okunan Kitapların Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

"Dini değerlere karşı inkârcı tutum takınmamızda okuduğunuz kitapların ne derece etkisi olmuştur?"		FAZLA		NORMAL		AZ		HİÇ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	76	90.48	6	7.14	2	2.38	-	-	84	100.0
	Kadın	22	91.67	2	8.33	-	-	-	-	24	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	18	81.82	2	9.09	2	9.09	-	-	22	100.0
	22-25	26	100.0	-	-	-	-	-	-	26	100.0
	26-30	12	75.00	4	25.00	-	-	-	-	16	100.0
	31-40	38	95.00	2	5.00	-	-	-	-	40	100.0
	41-50	4	100.0	-	-	-	-	-	-	4	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	-	-	-	-	2	100.0	-	-	2	100.0
	Kasaba	14	87.50	2	12.50	-	-	-	-	16	100.0
	Küçük Ş.	12	75.00	4	25.00	-	-	-	-	16	100.0
	Büyük Ş.	72	97.30	2	2.70	-	-	-	-	74	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	4	40.00	4	40.00	2	20.00	-	-	10	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	52	92.86	4	7.14	-	-	-	-	56	100.0
	Fak. Y.Okul	42	100.0	-	-	-	-	-	-	42	100.0
YET. AİLE ORT.	Otoriter	4	40.00	4	40.00	2	20.00	-	-	10	100.0
	Aşırı Korumacı	10	83.33	2	16.67	-	-	-	-	12	100.0
	Demokratik	64	96.97	2	3.03	-	-	-	-	66	100.0
	İlgisiz	20	100.0	-	-	-	-	-	-	20	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortanın Altı	6	60.00	2	20.00	2	20.00	-	-	10	100.0
	Orta	38	86.36	6	13.64	-	-	-	-	44	100.0
	Ortanın Üstü	46	100.0	-	-	-	-	-	-	46	100.0
	Zengin	8	100.0	-	-	-	-	-	-	8	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	2	33.33	2	33.33	2	33.34	-	-	6	100.0
	Kısmen Yeterli	34	89.47	4	10.53	-	-	-	-	38	100.0
	Yetersiz	62	96.88	2	3.12	-	-	-	-	64	100.0

Kitapların etkisini fazla bulanlardan en düşük oranın ise 26-30 yaş arası deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 26-30 yaş arası deneklerin % 25'i, 17-21 yaş arası deneklerin % 9.09'u, 31-40 yaş arası deneklerin de % 5'i kitapların etkisini normal bulmuşlardır. 17-21 yaş arası deneklerden % 9.09'luk bir grup da kitapların etkisinin az olduğunu ifade etmiştir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, hayatını büyük şehirlerde geçirenlerin çoğunun (% 97.30) dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada kitapların etkisini fazla buldukları anlaşılmaktadır. Küçük şehirlerde yaşayanların % 75'i kitapların etkisini fazla görürken, % 25'i de normal olduğunu söylemektedir. Hayatını kasabalarda geçirenlerin % 87.50'si kitapların etkisini fazla, % 12.50'si ise normal bulmaktadır. Hayatını köylerde geçirenlerin tamamı da kitapların etkisinin az olduğunu ifade etmiştir.

Öğrenim durumu açısından bulgulara bakıldığında, fakülte veya yüksek okul mezunu olan deneklerin tamamında, lise veya dengi okul mezunu olan deneklerin % 92.86'sında, ortaokul mezunu olan deneklerin de % 40'ında kitapların etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Ortaokul mezunu olan deneklerin % 40'ı kitapların etkisini normal, % 20'si de az bulmuştur. Lise veya dengi okul mezunu deneklerden % 7.14'lük bir grup da kitapların etkisinin normal olduğunu belirtmiştir.

Öyle görünüyor ki, öğrenim düzeyi yükseldikçe dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisi artmaktadır.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları açısından bulgular değerlendirildiğinde, aile ortamını ilgisiz bulanların tamamının, demokratik bulanların % 97.67'sinin, aşırı koruyucu bulanların ise % 83.33'ünün dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisinin fazla olduğunu belirttikleri görülmektedir. Aile ortamını otoriter olarak algılayan deneklerin % 40'ı kitapların etkisini fazla, diğer bir % 40'ı normal, % 20'si de az bulmuştur. Kitapların etkisini normal bulan deneklerden % 16.67'si aile ortamının aşırı koruyucu, % 3.03 gibi çok azı da demokratik olduğunu ifade etmiştir.

Sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırmalar incelendiğinde, zengin ve ortanın üstünde yer alan deneklerin tamamının dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini fazla buldukları görülmektedir. Sosyo-ekonomik durumu orta olan deneklerin % 86.36'sı ve ortanın altında olan deneklerin de % 60'ı aynı şekilde kitapların etkisini fazla bulmuşlardır. Ortanın altında yer alan deneklerin % 20'si, ortada yer alan deneklerin ise % 13.64'ü kitapların etkisinin normal olduğunu ifade etmişlerdir. Sosyo-ekonomik durumu ortanın altında olan deneklerden % 20'lik bir grup da kitapların etkisinin az olduğunu söylemiştir. Bu sonuçlara göre, sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe kitapların etkileme gücünün arttığı söylenebilir.

Dinî bilgi durumu açısından Tablo-33'deki bulgular incelendiğinde de dinî bilgi durumunu yetersiz görenlerin hemen hemen tamamının (%96.88) dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini fazla buldukları anlaşılmaktadır. Dinî bilgi durumu kısmen yeterli olan deneklerin % 89.47'si kitapların

etkisini fazla, % 10.53'ü ise normal bulmaktadır. Diğer taraftan dinî bilgi durumu yeterli olan deneklerden kitapların etkisini fazla, normal ve az bulanların oranlarının aynı (% 33.33) olduğu görülmüştür. Burada dinî bilgi açısından kendisini yetersiz görenlerin büyük bir kısmının dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında kitapların etkisi altında kaldıklarını ifade etmeleri dikkat çekicidir.

Tablo-33'teki bulgular topluca değerlendirildiğinde, denek gruplarından her biri dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada bir şekilde kitapların etkisi altında kaldıkları görülmektedir.

4. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Arkadaş Çevresinin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaş çevresinin etki derecesine ilişkin Tablo-34'teki karşılaştırmalara bakıldığında, arkadaş etkisinin fazla olduğunu söyleyenlerden % 7.14'ünü erkeklerin, % 8.33'ünü de kadınların oluşturduğu görülmektedir. Erkeklerden % 52.38'i arkadaş etkisini normal ve % 33.34'ü az bulurken, % 7.14'ü ise arkadaş çevresinin hiçbir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Kadın deneklerden % 50'si arkadaş etkisini normal, % 41.67'si de az bulmuştur.

Yaş durumları açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının etkisini fazla bulanlardan en yüksek oranın (%25) 26-30 yaş arası deneklerde olduğu görülmektedir. Bunu % 9.09 ile 17-21 yaş arası denekler, % 7.69 ile de 22-25 yaş arası denekler izlemektedir. 22-25 yaş arası

deneklerin % 76.92'si, 17-21 yaş arası deneklerin % 54.55'i, 26-30 yaş arası deneklerin % 50'si, 31-40 yaş arası deneklerin ise % 40'ı arkadaşlarının etkisini normal bulmuşlardır. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının etkisini az bulan deneklerden en yüksek oranın (% 100) 41-50 yaş arası deneklerde, en düşük oranın da (%15.39) 22-25 yaş arası deneklerde olduğu Tablo-34'ten anlaşılmaktadır. 31-40 yaş arası deneklerden % 15'i de dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının hiçbir etkisiyle karşılaşmadığını söylemiştir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından bulgular değerlendirildiğinde, hayatını köyde geçirenlerin tamamında arkadaş etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Hayatını büyük şehirde geçirenlerin % 8.11'i arkadaşlarının etkisini fazla, % 62.16'sı normal, % 27.03'ü da az bulmaktadır. Hayatını küçük şehirde geçirenlerin % 37.50'si, kasabada geçirenlerin de % 25'i arkadaş etkisinin normal olduğunu belirtmiştir. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaş etkisinin az olduğunu söyleyenlerden % 50'si hayatını kasabada, % 62.50'si de küçük şehirde geçirmektedir. Hayatını kasabada geçirenlerin % 25'inde ve büyük şehirde geçirenlerin de % 2.70'inde arkadaş etkisinin olmadığını görüyoruz.

Öğrenim durumu açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, ortaokul mezunu olan deneklerin % 20'sinde, lise veya dengi okul mezunu olan deneklerin % 7.14'ünde, fakülte veya yüksekokul mezunu olan deneklerin ise % 4.76'sında arkadaş etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Lise veya dengi okul mezunu olanların %

64.29'u, fakülte veya yüksekokul mezunu olanların % 42.86'sı, ortaokul mezunu olanların da % 20'si arkadaş etkisinin normal olduğunu belirtmiştir. Fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin % 42.86'sında, ortaokul mezunu deneklerin % 40'ında, lise veya dengi okul mezunu deneklerin ise % 28.57'sinde arkadaş etkisi azdır. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının hiçbir etkisi olmadığını söyleyenlerden % 20'si ortaokul mezunu, % 9.52'si de fakülte veya yüksekokul mezunudur. Tablodaki bulgulara göre, deneklerin öğrenim düzeyi yükseldikçe dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında arkadaşlarının etkisinin azaldığını söylemek mümkündür.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları açısından karşılaştırmalara bakıldığında, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaş etkisinin fazla olduğunu söyleyenlerden % 20'si aile ortamını otoriter, % 9.09'u da demokratik olarak algıladıkları görülmektedir. Aile ortamını ilgisiz olarak algılayan deneklerin % 70'i, demokratik olarak algılayan deneklerin %57.58'i, otoriter olarak algılayan deneklerin % 20'si, aşırı koruyucu olarak algılayan deneklerin de % 16.67'si arkadaş etkisini normal bulmuşlardır. Aile ortamını aşırı koruyucu olarak algılayan deneklerden % 83.33'lük gibi büyük bir kesim arkadaş etkisini az bulurken, otoriter olarak algılayan deneklerden % 20'lik bir grup da arkadaşlarının hiçbir şekilde etkisi olmadığını ifade etmiştir. Arkadaşlarının hiçbir şekilde etkisi olmadığını söyleyenlerden % 3.03'ü aile ortamını demokratik, % 10'u da ilgisiz olarak algılamaktadır.

Tablo-34
Dini Değerlere Karşı Olumsuz(İnkârcı) Tutum Takınmada
Arkadaş Çevresinin Etki Dercesine İlişkin Karşılaştırmalar

"Dini değerlere karşı olumsuz tutum takınmanızda arkadaşlarınızın ne derece etkisi olmuştur?"		FAZLA		NORMAL		AZ		HİÇ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	6	7.14	44	52.38	28	33.34	6	7.14	84	100.0
	Kadın	2	8.33	12	50.00	10	41.67	-	-	24	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	2	9.09	12	54.55	8	36.36	-	-	22	100.0
	22-25	2	7.69	20	76.92	4	15.39	-	-	26	100.0
	26-30	4	25.00	8	50.00	4	25.00	-	-	16	100.0
	31-40	-	-	16	40.00	18	45.00	6	15.00	40	100.0
	41-50	-	-	-	-	4	100.0	-	-	4	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	2	100.0	-	-	-	-	-	-	2	100.0
	Kasaba	-	-	4	25.00	8	50.00	4	25.00	16	100.0
	Küçük Ş.	-	-	6	37.50	10	62.50	-	-	16	100.0
	Büyük Ş.	6	8.11	46	62.16	20	27.03	2	2.70	74	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	2	20.00	2	20.00	4	40.00	2	20.00	10	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	4	7.14	36	64.29	16	28.57	-	-	56	100.0
	Fak. Y.Okul	2	4.76	18	42.86	18	42.86	4	9.52	42	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	2	20.00	2	20.00	4	40.00	2	20.00	10	100.0
	Asırı Koruyucu	-	-	2	16.67	10	83.33	-	-	12	100.0
	Demokratik	6	9.09	38	57.58	20	30.30	2	3.03	66	100.0
	İlgisiz	-	-	14	70.00	4	20.00	2	10.00	20	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortanın Altı	2	20.00	4	40.00	4	40.00	-	-	10	100.0
	Orta	2	4.55	18	40.91	22	50.00	2	4.54	44	100.0
	Ortanın Üstü	2	4.35	30	65.22	12	26.08	2	4.35	46	100.0
	Zengin	2	25.00	4	50.00	-	-	2	25.00	8	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	2	33.33	-	-	2	33.33	2	33.34	6	100.0
	Kısmen Yeterli	-	-	16	42.10	18	47.37	4	10.53	38	100.0
	Yetersiz	6	9.37	40	62.50	18	28.13	-	-	64	100.0

Sosyo-ekonomik düzey açısından bulgular incelendiğinde, zenginlerin % 25'inin, ortanın altında olanların % 20'sinin, ortada yer alanların % 4.55'inin ve ortanın üstünde olanların da % 4.35'inin dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının etkisini fazla buldukları görülmektedir. Arkadaş etkisinin normal olduğunu belirten deneklerden en yüksek oranın (%65.22) ortanın üstünde yer alan deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. Sosyo-ekonomik durumu orta olan deneklerin yarısı, ortanın altında olan deneklerin % 40'ı, ortanın üstünde yer alan deneklerin de % 26.08'i arkadaş etkisinin az olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşılık zengin olan deneklerin yarısı arkadaş etkisini normal bulmuş, % 25'i de hiçbir etkisinin olmadığını belirtmiştir.

Dinî bilgi durumu açısından karşılaştırmalar değerlendirildiğinde ise dinî bilgi durumunu yeterli görenlerin % 33.33'ünün, yetersiz görenlerin de % 9.37'sinin arkadaş etkisinin fazla olduğunu belirttikleri anlaşılmaktadır. Arkadaş etkisinin normal olduğunu belirten deneklerden % 42.10'u dinî bilgi durumunu kısmen yeterli, % 62.50'si de yetersiz bulmaktadır. Diğer yandan dinî bilgi durumu kısmen yeterli olan deneklerin % 47.37'si, yeterli olan deneklerin % 33.33'ü, yetersiz olan deneklerin de % 28.13'ü arkadaş etkisinin az olduğunu ifade etmişlerdir. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının hiçbir etkisiyle karşılaşmadığını söyleyen deneklerden % 33.34'ü dinî bilgi durumunu yeterli, % 10.53'ü de kısmen yeterli bulmaktadır.

5. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

Tablo-35

Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Dahil Olunan Bazı Grupların Etki Derecesine Göre Karşılaştırmalar

"Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmanızda dahil olduğunuz bazı grupların ne derece etkisi olmuştur?"		FAZLA		NORMAL		AZ		HİÇ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	6	7.14	4	4.76	16	19.05	58	69.05	84	100.0
	Kadın	-	-	-	-	-	-	24	100.0	24	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	-	-	-	-	2	9.09	20	90.91	22	100.0
	22-25	2	7.69	2	7.69	4	15.39	18	69.23	26	100.0
	26-30	-	-	-	-	2	12.50	14	87.50	16	100.0
	31-40	4	10.00	2	5.00	6	15.00	28	70.00	40	100.0
	41-50	-	-	-	-	2	50.00	2	50.00	4	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	-	-	-	-	2	100.0	-	-	2	100.0
	Kasaba	-	-	-	-	4	25.00	12	75.00	16	100.0
	Küçük Ş.	-	-	-	-	2	12.50	14	87.50	16	100.0
	Büyük Ş.	6	8.11	4	5.41	8	10.81	56	75.67	74	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	-	-	-	-	6	60.00	4	40.00	10	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	2	3.57	2	3.57	2	3.57	50	89.29	56	100.0
	Fak. Y.Okul	4	9.52	2	4.76	8	19.05	28	66.67	42	100.0
YET. AİLE ORT.	Otoriter	-	-	-	-	4	40.00	6	60.00	10	100.0
	Aşırı Koruyucu	-	-	-	-	4	33.33	8	66.67	12	100.0
	Demokratik	6	9.09	4	6.06	8	12.12	48	72.73	66	100.0
	İlgisiz	-	-	-	-	-	-	20	100.0	20	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortanın Altı	-	-	-	-	4	40.00	6	60.00	10	100.0
	Orta	-	-	-	-	4	9.09	40	90.91	44	100.0
	Ortanın Üstü	4	8.70	4	8.70	6	13.04	32	69.56	46	100.0
	Zengin	2	25.00	-	-	2	25.00	4	50.00	8	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	-	-	-	-	4	66.67	2	33.33	6	100.0
	Kısmen Yeterli	2	5.26	-	-	4	10.53	32	84.21	38	100.0
	Yetersiz	4	6.25	4	6.25	8	12.50	48	75.00	64	100.0

Dini değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında dahil oldukları bazı grupların etki derecesine ilişkin Tablo-35'teki karşılaştırmalar incelendiğinde, kadın deneklerin tamamında, erkek deneklerin ise % 69.05'inde grupların hiçbir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Erkeklerin % 19.05'i grupların etkisini az, % 4.76'sı normal, % 7.14'ü de fazla bulmuşlardır. Bu verilere göre gruplara katılımın ve grup etkileşiminin daha ziyade erkeklerde olduğu ortaya çıkıyor.

Yaş durumları açısından karşılaştırmalar değerlendirildiğinde, 17-21 yaş arası deneklerin büyük bir kısmının (%90.91) dini değerlere karşı inkârcı tutum takınmada grupların hiçbir etkisi olmadığını ifade ettiği görülmektedir. 22-25 yaş arası deneklerin % 7.69'u, 31-40 yaş arası deneklerin de % 10'u grupların etkisinin fazla olduğunu belirtmişlerdir. 41-50 yaş arası deneklerin yarısı grup etkisini az bulurken diğer bir yarısı da grupların hiçbir etkisi olmadığını söylemiştir. Grupların etkisini normal bulan deneklerin % 7.69'unu 22-25, % 5'ini de 31-40 yaş arası denekler oluşturmaktadır. 26-30 yaş arası deneklerin % 87.50'si grupların hiçbir etkisinin olmadığını söylerken % 12.50'si ise az olduğunu söylemiştir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından bulgular incelendiğinde, grupların etkisinin az olduğunu söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 100) hayatını köyde geçirenlerde, en düşük oranın ise (% 10.81) büyük şehirde geçirenlerde olduğu görülmektedir. Grupların hiçbir etkisi olmamıştır diyenlerin % 87.50'si hayatını küçük şehirde, % 75.67'si büyük şehirde, % 75'i de

kasabada geçirmiştir. Hayatını büyük şehirde geçirenlerin % 5.41'i grupların etkisini normal, % 8.11'i de fazla bulmuştur.

Öğrenim durumu açısından karşılaştırmalara bakıldığında, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada grupların hiçbir etkisi olmamıştır diyen deneklerden çoğunun (% 89.29) lise veya dengi okul mezunu olduğu görülmektedir. Ortaokul mezunu deneklerin % 60'ı grupların etkisinin az olduğunu, % 40'ı da hiç olmadığını ifade etmektedir. Buna karşılık fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin % 9.52'sinde grupların etkisinin fazla, % 4.76'sında normal, % 19.05'inde ise az olduğu anlaşılmaktadır. Fakülte veya yüksekokul mezunu olan deneklerin % 66.67'si de grupların hiçbir şekilde etkisi olmadığını ifade etmiştir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları açısından bulgular incelendiğinde, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada grupların hiçbir etkisinin olmadığını ifade edenlerin tamamının ilgisiz, % 72.73'ünün demokratik, % 66.67'sinin aşırı koruyucu, % 60'ının da otoriter buldukları anlaşılmaktadır. Aile ortamını otoriter olarak algılayanların % 40'ı, aşırı koruyucu olarak algılayanların % 33.33'ü, demokratik olarak algılayanların da % 12.12'si grupların etkisini az bulmuşlardır. Aile ortamını demokratik olarak gören deneklerden % 9.09'luk bir kesim grupların etkisinin fazla olduğunu belirtirken % 6.06'lık bir kesim de normal olduğunu belirtmiştir.

Sosyo-ekonomik düzey açısından veriler değerlendirildiğinde, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada grupların hiçbir etkisi olmadığını ifade edenlerden en yüksek oranın (90.91) orta kesimde yer alanlarda olduğu görülmektedir. Bunu % 69.56 ile ortanın

üstünde olanlar, % 60 ile ortanın altında olanlar, % 50 ile de zenginler izlemektedir. Sosyo-ekonomik bakımdan zengin olan deneklerin % 25'i, grupların etkisinin fazla olduğunu belirtirken, diğer bir % 25'i de az olduğunu belirtmiştir. Grupların etkisini normal bulan deneklerin % 40'ını ortanın altındakiler, % 13.04'ünü ortanın üstündekiler, % 9.09'unu da ortadakiler oluşturmaktadır. Ortanın üstünde yer alan deneklerden %8.70'lik bir grup da grupların etkisini fazla bulmuştur.

Dinî bilgi durumu açısından karşılaştırmalar incelendiğinde ise dinî bilgi durumunu kısmen yeterli görenlerin % 84.21'inin, yetersiz görenlerin % 75'inin, yeterli görenlerin de % 33.33'ünün dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada grupların hiçbir etkisinin olmadığını ifade ettikleri görülmektedir. Grupların etkisini az bulanlardan % 66.67'sinin dinî bilgi durumu yeterli, % 10.53'ünün kısmen yeterli, % 12.50'sinin de yetersizdir. Dinî bilgi durumunu yetersiz gören deneklerden % 6.25'i, kısmen yeterli görenlerden de % 5.26'sı grupların etkisini fazla bulmuşlardır.

Tablo-35'teki bulgular topluca değerlendirildiğinde, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada dahil olunan bazı grupların hiçbir etkisinin olmadığını ifade edenlerin çoğunlukta olduğu söylenebilir.

6. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında zihinsel gelişmenin etki derecesine ilişkin Tablo-36'daki karşılaştırmalara bakıldığında, kadınların tamamının, erkeklerin de % 92.86'sinin

zihinsel gelişmenin etkisini fazla buldukları görülmektedir. Erkeklerin % 7.14'ü de zihinsel gelişmenin etkisini normal bulmuştur.

Yaş durumları açısından bulgular incelendiğinde, 17-21, 22-25 ve 41-50 yaşları arasında bulunan deneklerin tamamının, 31-40 yaş arası deneklerin % 90'ının, 26-30 yaş arası deneklerin de % 87.50'sinin dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini fazla buldukları anlaşılmaktadır. 26-30 yaş arası deneklerin % 12.50'si, 31-40 yaş arası deneklerin de % 10'u zihinsel gelişmenin etkisinin normal olduğunu ifade etmişlerdir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından bulgular incelendiğinde, dini inkârda zihinsel gelişmenin etkisini fazla bulan deneklerden en yüksek oranların hayatını köyde ve büyük şehirde geçirenlerde olduğu görülmektedir. Bunları % 87.50 ile hayatını küçük şehirde geçirenler, % 75 ile de kasabada geçirenler izlemektedir. Diğer taraftan hayatını kasabada geçirenlerin % 25'i, küçük şehirde geçirenlerin ise % 12.50'si zihinsel gelişmenin etkisini normal bulmuşlardır.

Öğrenim durumu açısından karşılaştırmalar değerlendirildiğinde, lise veya dengi okul ve fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin tamamında, ortaokul mezunu deneklerin ise % 40'ında zihinsel gelişmenin etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Ortaokul mezunu olan deneklerin % 60'ı da dinin inkârında zihinsel gelişmenin etkisinin normal olduğunu belirtmiştir.

Tablo-36
Dini Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada
Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine İlişkin Karşılaştırmalar

"Dini değerlere karşı olumsuz tutum takınmanızda zihinsel gelişmenin ne derece etkisi olmuştur?"		FAZLA		NORMAL		AZ		HİÇ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	78	92.86	6	7.14	-	-	-	-	84	100.0
	Kadın	24	100.0	-	-	-	-	-	-	24	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	22	100.0	-	-	-	-	-	-	22	100.0
	22-25	26	100.0	-	-	-	-	-	-	26	100.0
	26-30	14	87.50	2	12.50	-	-	-	-	16	100.0
	31-40	36	90.00	4	10.00	-	-	-	-	40	100.0
	41-50	4	100.0	-	-	-	-	-	-	4	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	2	100.0	-	-	-	-	-	-	2	100.0
	Kasaba	12	75.00	4	25.00	-	-	-	-	16	100.0
	Küçük Ş.	14	87.50	2	12.50	-	-	-	-	16	100.0
	Büyük Ş.	74	100.0	-	-	-	-	-	-	74	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	4	40.00	6	60.00	-	-	-	-	10	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	56	100.0	-	-	-	-	-	-	56	100.0
	Fak. Y.Okul	42	100.0	-	-	-	-	-	-	42	100.0
YET. AİLE ORT.	Otoriter	6	60.00	4	40.00	-	-	-	-	10	100.0
	Aşırı Koruyucu	10	83.33	2	16.67	-	-	-	-	12	100.0
	Demokratik	66	100.0	-	-	-	-	-	-	66	100.0
	İlgisiz	20	100.0	-	-	-	-	-	-	20	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortanın Altı	8	80.00	2	20.00	-	-	-	-	10	100.0
	Orta	40	90.91	4	9.09	-	-	-	-	44	100.0
	Ortanın Üstü	46	100.0	-	-	-	-	-	-	46	100.0
	Zengin	8	100.0	-	-	-	-	-	-	8	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	2	33.33	4	66.67	-	-	-	-	6	100.0
	Kısmen Yeterli	36	94.74	2	5.26	-	-	-	-	38	100.0
	Yetersiz	64	100.0	-	-	-	-	-	-	64	100.0

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından bulgular incelendiğinde, aile ortamını demokratik ve ilgisiz bulanların tamamının, aşırı koruyucu bulanların % 83.33'ünün, otoriter bulanların da % 60'ının dini inkârlarında zihinsel gelişmenin etkisinin fazla olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Zihinsel gelişmenin etkisini normal bulan deneklerin % 40'ı aile ortamını otoriter, % 16.67'si de aşırı koruyucu olarak algılamaktadır.

Sosyo-ekonomik düzey açısından bulgulara bakıldığında, zengin ve ortanın üstünde olan deneklerin tamamının, orta olan deneklerin % 90.91'inin, ortanın altında olan deneklerin de % 80'inin dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini fazla buldukları görülmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi ortanın altında olan deneklerin % 20'si, orta olan deneklerin de % 9.09'u zihinsel gelişmenin etkisinin normal olduğunu söylemiştir.

Dinî bilgi durumu açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, dinî bilgi durumunu yetersiz gören deneklerin tamamında, kısmen yeterli görenlerin % 94.74'ünde, yeterli görenlerin ise % 33.33'ünde zihinsel gelişmenin etkisinin fazla olduğu görülmektedir. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini normal bulan deneklerin % 66.67'si dinî bilgi durumunu yeterli, % 5.26'sı da kısmen yeterli görmektedir.

7. Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Sergileme Yönünde Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumuna İlişkin Karşılaştırmalar

Tablo-37'deki bulgular incelendiğinde, kadınların % 70'inin, erkeklerin de % 57.14'ünün almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini ifade ettikleri görülmektedir. Hayır diyen kadın ve erkek deneklerin hemen hemen aynı olduğu görülüyor. % 12.50'lik erkek denek grubu da fikrini açıklamamıştır.

Yaş grupları bakımından karşılaştırmalara bakıldığında, almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyenlerden en yüksek oranın (%76.92) 26-30 yaş arası deneklerde olduğu görülmektedir. En düşük oran ise (%50) 22-25 yaş arası deneklerdedir. 17-21 yaş arası deneklerin % 42.86'sı bir çatışma meydana getirmediğini ifade ederken, 22-25 yaş arası deneklerin % 20'si ise bu konuda bir fikir belirtmemiştir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini ifade edenlerden en yüksek oranın (% 100) hayatını köyde geçirenlerde olduğu görülmektedir. Bunu % 76.19 ile küçük şehirde geçirenler, % 66.67 ile kasabada geçirenler, % 47.37 ile de büyük şehirde geçirenler izlemektedir. Hayatını büyük şehirde geçirenlerin % 36.84'ü, kasabada geçirenlerin % 26.67'si, küçük şehirde geçirenlerin de % 23.81'i almış oldukları

dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirmediğini ifade etmişlerdir. Hayatını büyük şehirde geçirenlerin % 15.79'u, kasabada geçirenlerin de % 6.66'sı fikirleri olmadığını söylemişlerdir.

Öğrenim durumu açısından bulgular değerlendirildiğinde, almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (%100) ortaokul mezunu deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. Fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin % 62.96'sı çatışmanın olduğunu belirtirken, % 29.63'ü de böyle bir çatışmanın olmadığını belirtmiştir. Lise veya dengi okul mezunu deneklerden % 53.49'luk bir oran, çatışmanın meydana geldiğini ifade ederken, % 34.88'lik bir oran da bir çatışma meydana getirmediğini ifade etmiştir. Fikrim yok diyenlerin % 11.63'ü lise veya dengi okul mezunu, % 7.41'i de fakülte veya yüksekokul mezunudur.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, aile ortamını otoriter olarak algılayan deneklerin % 76.92'sinin, aşırı koruyucu olarak algılayan deneklerin % 73.33'ünün, ilgisiz olarak algılayan deneklerin % 60'ının, demokratik olarak algılayan deneklerin de % 48.49'unun almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini ifade ettikleri görülmektedir. Buna karşılık aile ortamını demokratik bulan deneklerin % 42.42'si, otoriter bulan deneklerin % 23.08'i, aşırı koruyucu bulan deneklerin de % 20'si almış oldukları dinî bilgilerin

kendilerinde bir çatışma meydana getirmediğini belirtmişlerdir. Aile ortamını ilgisiz olarak algılayanların % 20'si çatışma meydana gelmediğini söylerken diğer bir % 20'si de fikrim yok demiştir.

Sosyo-ekonomik düzey açısından karşılaştırmalara bakıldığında, almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini belirten deneklerden en yüksek oranın sosyo-ekonomik durumu fakir olan deneklerde olduğu görülmektedir. En düşük oran ise (% 47.83) sosyo-ekonomik düzeyi ortanın üstünde olan deneklere aittir. Sosyo-ekonomik düzeyi ortanın üstü olan deneklerin % 43.48'i, ortanın altı olan deneklerin % 28.57'si, orta olan deneklerin % 25'i, zengin olan deneklerin de % 20'si kendilerinde bir çatışma meydana gelmediğini ifade etmektedir. Fikrim yok diyen deneklerden ise en yüksek oranın (% 14.29), sosyo-ekonomik düzeyi ortanın altında olan deneklerde olduğu anlaşılmaktadır.

Dinî bilgi durumu bakımından bulgular değerlendirildiğinde ise almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyen deneklerden % 75.68'inin bilgi durumunun kısmen yeterli, % 71.43'ünün yeterli, % 40.62'sinin de yetersiz olduğu görülmektedir. Dinî bilgi durumu yetersiz olan deneklerden % 40.63'ü bu soruya hayır derken, % 18.75'i de bir fikri olmadığını belirtmiştir. Almış oldukları bilgilerin kendilerinde bir çatışma meydana getirmediğini belirten deneklerden % 24.32'si dinî bilgi durumunu kısmen yeterli, % 14.28'i de yeterli bulmaktadır.

Tablo-37
Almış Oldukları Dinî Bilgilerin Daha Sonra Kendilerinde Dinî
Değerlere Karşı Olumsuz(İnkârcı) Tutum Sergileme Yönünde Bir
Çatışma Meydana Getirip Getirmeme Durumuna İlişkin
Karşılaştırmalar

"Almış olduğunuz dinî bilgiler, daha sonra sizde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdi mi?"		EVET		HAYIR		FİKRİM Y		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	64	57.14	34	30.36	14	12.50	112	100.0
	Kadın	28	70.00	12	30.00	-	-	40	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	16	57.14	12	42.86	-	-	28	100.0
	22-25	20	50.00	12	30.00	8	20.00	40	100.0
	26-30	20	76.92	4	15.39	2	7.69	26	100.0
	31-40	30	60.00	16	32.00	4	8.00	50	100.0
	41-50	6	75.00	2	25.00	-	-	8	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	4	100.0	-	-	-	-	4	100.0
	Kasaba	20	66.67	8	26.67	2	6.66	30	100.0
	Küçük Ş.	32	76.19	10	23.81	-	-	42	100.0
	Büyük Ş.	36	47.37	28	36.84	12	15.79	76	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	12	100.0	-	-	-	-	12	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	46	53.49	30	34.88	10	11.63	86	100.0
	Fak. Y.Okul	34	62.96	16	29.63	4	7.41	54	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	20	76.92	6	23.08	-	-	26	100.0
	Aşırı Koruyucu	22	73.33	6	20.00	2	6.67	30	100.0
	Demokratik	32	48.49	28	42.42	6	9.09	66	100.0
	İlgisiz	18	60.00	6	20.00	6	20.00	30	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	2	100.0	-	-	-	-	2	100.0
	Ortanın Altı	8	57.14	4	28.57	2	14.29	14	100.0
	Orta	52	65.00	20	25.00	8	10.00	80	100.0
	Ortanın Üstü	22	47.83	20	43.48	4	8.69	46	100.0
	Zengin	8	80.00	2	20.00	-	-	10	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	10	71.43	2	14.28	2	14.29	14	100.0
	Kısmen Yeterli	56	75.68	18	24.32	-	-	74	100.0
	Yetersiz	26	40.62	26	40.63	12	18.75	64	100.0

8. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına İlişkin Karşılaştırmalar

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına ilişkin Tablo-38'deki karşılaştırmalar incelendiğinde, erkek deneklerin yarısından fazlasının (% 53.57), kadın deneklerin ise % 20'sinin böyle bir olay yaşadığı görülmektedir. Kadın deneklerin % 70'i de böyle bir olay yaşamadığını belirtmiştir. Diğer taraftan fikrim yok diyen deneklerin % 14.29'unu erkekler, % 10'unu da kadınlar oluşturmaktadır.

Yaş durumları açısından bulgular değerlendirildiğinde, 22-25, 31-40 ve 41-50 yaş arası deneklerin yaklaşık % 50'lik oranlarla dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıkları anlaşılmaktadır. 17-21 yaşa arası deneklerin % 42.86'sı böyle bir olay yaşadığını ifade ederken, diğer bir % 42.86'sı da bir olay yaşamadığını ifade etmiştir. Bir olay yaşamadığını ifade eden deneklerden en yüksek oranın (% 50) 41-50 yaş arası deneklerde, en düşük oranın ise (% 36) 31-40 yaş arası deneklerde olduğu görülmüştür. Fikrini belirtmeyenler ise en fazla 26-30 yaş arası deneklerde bulunmaktadır (% 38.46).

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalara bakıldığında, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını söyleyenlerden en yüksek yüzdenin (% 68.42) hayatını büyük şehirlerde geçirenlerde olduğu görülmektedir. Hayatını küçük şehirde geçiren deneklerin % 76.19'u, kasabada geçirenlerin de % 66.67'si bir olay yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan hayatını köyde

geçirenlerin yarısı, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmaya neden olan bir olay yaşadığını ifade ederken, diğer bir yarısı da fikrini belirtmemiştir. Hayatını kasabada geçirenlerden % 13.33'lük bir denek grubu da bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Öğrenim durumu açısından bulgular incelendiğinde, ortaokul mezunu deneklerin yarısının, fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin de yarısından biraz fazlasının (% 51.85) dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını belirttikleri anlaşılmaktadır. Ortaokul mezunu deneklerin diğer bir yarısı da bir olay yaşamadığını ifade ederken, lise veya dengi okul mezunu deneklerde hayır deme oranı % 41.86'dır. Fikrini belirtmeyen deneklerin % 18.61'lik kısmını lise veya dengi okul mezunu denekler, % 7.41'lik kısmını da fakülte veya yüksekokul mezunu denekler oluşturmuştur.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından karşılaştırmalar incelendiğinde, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını ifade edenlerden en yüksek oranın (% 72.73), yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayanlarda olduğu görülmektedir. En düşük oran ise (% 20) aile ortamını aşırı koruyucu bulanlara aittir. Aile ortamını aşırı koruyucu bulan deneklerin % 73.33'ü ve otoriter bulanların da % 69.23'ü dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşamadıklarını söylerken, aile ortamını demokratik olarak algılayan deneklerden % 18.18'lik bir kesim ise fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo-38
Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına
Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına İlişkin
Karşılaştırmalar

"Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmanıza neden olan herhangi bir olay yaşadınız mı?"		EVET		HAYIR		FİKRİM Y.		CEVAPSIZ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	60	53.57	32	28.57	16	14.29	4	3.57	112	100.0
	Kadın	8	20.00	28	70.00	4	10.00	-	-	40	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	12	42.86	12	42.86	4	14.28	-	-	28	100.0
	22-25	22	55.00	16	40.00	2	5.00	-	-	40	100.0
	26-30	4	15.39	10	38.46	10	38.46	2	7.69	26	100.0
	31-40	26	52.00	18	36.00	4	8.00	2	4.00	50	100.0
	41-50	4	50.00	4	50.00	-	-	-	-	8	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	2	50.00	-	-	2	50.00	-	-	4	100.0
	Kasaba	6	20.00	20	66.67	-	-	4	13.33	30	100.0
	Küçük Ş.	8	19.05	32	76.19	2	4.76	-	-	42	100.0
	Büyük Ş.	52	68.42	8	10.53	16	21.05	-	-	76	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	6	50.00	6	50.00	-	-	-	-	12	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	34	39.53	36	41.86	16	18.61	-	-	86	100.0
	Fak. Y.Okul	28	51.85	18	33.33	4	7.41	4	7.41	54	100.0
YET. AİLE ORT.	Otoriter	6	23.08	18	69.23	2	7.69	-	-	26	100.0
	Aşırı Koruyucu	6	20.00	22	73.33	2	6.67	-	-	30	100.0
	Demokratik	48	72.73	6	9.09	12	18.18	-	-	66	100.0
	İlgisiz	8	26.67	14	46.67	4	13.33	4	13.33	30	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	-	-	2	100.0	-	-	2	100.0
	Ortanın Altı	2	14.28	8	57.14	2	14.29	2	14.29	14	100.0
	Orta	22	27.50	48	60.00	10	12.50	-	-	80	100.0
	Ortanın Üstü	36	78.26	2	4.35	6	13.04	2	4.35	46	100.0
	Zengin	8	80.00	2	20.00	-	-	-	-	10	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	4	28.57	8	57.14	2	14.29	-	-	14	100.0
	Kısmen Yeterli	18	24.32	46	62.16	6	8.11	4	5.41	74	100.0
	Yetersiz	46	71.88	6	9.37	12	18.75	-	-	64	100.0

Sosyo-ekonomik düzey açısından veriler değerlendirildiğinde, ortanın üstünde yer alan (% 78.26) ve zengin olan (%80) deneklerin diğer denek gruplarına göre daha yüksek oranlarla, dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi orta olan deneklerin % 60'ı dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmaya neden olan bir olay yaşamadığını söylerken, fakir olan deneklerin tamamı da bu konudaki fikrini belirtmemiştir.

Dinî bilgi durumu bakımından bulgular incelendiğinde ise dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmaya neden olan bir olay yaşadığını söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 71.88) dinî bilgi durumunu yetersiz gören deneklerde olduğu görülmektedir. Diğer yandan dinî bilgi durumu kısmen yeterli olan deneklerin % 62.16'sı, yeterli olan deneklerin % 57.14'ü, yetersiz olan deneklerin de % 9.37'si bir olay yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Fikrini belirtmeyen deneklerden en yüksek yüzdenin ise (% 18.75) dinî bilgi durumu yetersiz olan deneklerde olduğu görülmektedir.

9. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine ilişkin Tablo-39'daki karşılaştırmalara bakıldığında, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin çoğunun erkekler (% 46.43) olduğu anlaşılmaktadır. Olumsuz yönde etkilemiştir diyen bayan deneklerin oranı da % 35'tir. Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde

etkilemediğini belirten kadın deneklerin oranı % 55, erkek deneklerin oranı ise % 53.57'dir. Kadın deneklerin % 10'luk bir kesimi de bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Yaş durumları açısından bulgular incelendiğinde, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 56) 31-40 yaş arası deneklerde, en düşük oranın ise (% 21.43) 17-21 yaş arası deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 41-50 yaş arası deneklerin % 75'i, 17-21 yaş arası deneklerin de % 71.43'ü, diğer yaş gruplarına göre daha yüksek yüzdelerle dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade edenlerin çoğunun (% 66.67) hayatını kasabada geçirdikleri görülmektedir. Hayatını küçük şehirde geçirenlerin % 66.67'si, büyük şehirlerde geçirenlerin % 55.26'sı, köyde geçirenlerin yarısı, kasabada geçirenlerin de % 33.33'ü dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini belirtmişlerdir.

Öğrenim durumu açısından bulgulara bakıldığında, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerden en yüksek oranın (% 66.67) ortaokul mezunu olan deneklerde olduğu görülmektedir.

Tablo-39
Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

"Dünyada var olan kötülükler, sizin dini değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?"		Olumsuz Yönde		Ne Olumlu Ne de Olumsuz		CEVAPSIZ		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	52	46.43	60	53.57	-	-	112	100.0
	Kadın	14	35.00	22	55.00	4	10.00	40	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	6	21.43	20	71.43	2	7.14	28	100.0
	22-25	18	45.00	22	55.00	-	-	40	100.0
	26-30	12	46.15	14	53.85	-	-	26	100.0
	31-40	28	56.00	20	40.00	2	4.00	50	100.0
	41-50	2	25.00	6	75.00	-	-	8	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	2	50.00	2	50.00	-	-	4	100.0
	Kasaba	20	66.67	10	33.33	-	-	30	100.0
	Küçük Ş.	12	28.57	28	66.67	2	4.76	42	100.0
	Büyük Ş.	32	42.11	42	55.26	2	2.63	76	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	8	66.67	4	33.33	-	-	12	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	32	37.21	52	60.46	2	2.33	86	100.0
	Fak. Y.Okul	26	48.15	26	48.15	2	3.70	54	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	6	23.08	20	76.92	-	-	26	100.0
	Aşın Koruyucu	14	46.67	16	53.33	-	-	30	100.0
	Demokratik	30	45.45	34	51.52	2	3.03	66	100.0
	İlgisiz	16	53.33	12	40.00	2	6.67	30	100.0
SOSYO-EK DUR.	Fakir	2	100.0	-	-	-	-	2	100.0
	Ortanın Altı	6	42.86	8	57.14	-	-	14	100.0
	Orta	34	42.50	44	55.00	2	2.50	80	100.0
	Ortanın Üstü	22	47.83	22	47.83	2	4.34	46	100.0
	Zengin	2	20.00	8	80.00	-	-	10	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	10	71.43	4	28.57	-	-	14	100.0
	Kısmen Yeterli	26	35.14	46	62.16	2	2.70	74	100.0
	Yetersiz	30	46.88	32	50.00	2	3.12	64	100.0

Lise veya dengi okul mezunu deneklerin % 60.46'sı, fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin % 48.15'i, ortaokul mezunu deneklerin de % 33.33'ü dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerden % 3.70'lik bir grup, lise veya dengi okul mezunu deneklerden de % 2.70'lik bir grup bu soruya cevap vermemiştir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından veriler incelendiğinde, aile ortamını ilgisiz olarak algılayan deneklerin yarıdan fazlasının (% 53.33), aşırı koruyucu olarak algılayan deneklerin % 46.67'sinin, demokratik olarak algılayan deneklerin % 45.45'inin, otoriter olarak algılayan deneklerin de % 23.08'inin dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmektedir. Yetiştikleri aile ortamını otoriter olarak algılayan deneklerden % 76.92'si (en yüksek yüzde olarak) dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade ederken, aile ortamını ilgisiz bulan deneklerden % 6.67'lik bir kesim de bu soruya cevap vermemiştir.

Sosyo-ekonomik durum açısından bulgular incelendiğinde, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirten deneklerden en yüksek oranın (% 100) sosyo-ekonomik durumu fakir olan deneklerde, en düşük oranın ise (% 20) zengin olan deneklerde olduğu görülmektedir. Sosyo-ekonomik durumu zengin olan deneklerin % 80'i, ortanın altında olan deneklerin % 57.14'ü, orta olan deneklerin % 55'i,

ortanın üstünde olan deneklerin de % 47.83'ü dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini belirtmişlerdir.

Dinî bilgi durumu açısından karşılaştırmalar incelendiğinde ise dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 71.43) dinî bilgi durumunu yeterli bulanlarda olduğu görülmektedir. En düşük yüzde ise (% 35.14) dinî bilgi durumunu kısmen yeterli bulanlara aittir. Öbür taraftan dinî bilgi durumunu kısmen yeterli bulan deneklerin % 62.16'sı, yetersiz bulan deneklerin yarısı, yeterli bulanların da % 28.57'si dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir.

10. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine ilişkin Tablo-40'taki karşılaştırmalara bakıldığında, erkeklerin % 83.93'ünün, kadınların da % 75'inin İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmektedir. İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini söyleyen deneklerin % 25'ini kadınlar, % 16.07'sini de erkekler oluşturmaktadır.

Tablo-40
İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

"İslâmî uygulamaların dünyadaki görünüşleri, sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?"		Olumsuz		Ne Olumlu Ne de Olumsuz		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	94	83.93	18	16.07	112	100.0
	Kadın	30	75.00	10	25.00	40	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	16	57.14	12	42.86	28	100.0
	22-25	34	85.00	6	15.00	40	100.0
	26-30	22	84.62	4	15.38	26	100.0
	31-40	46	92.00	4	8.00	50	100.0
	41-50	6	75.00	2	25.00	8	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	2	50.00	2	50.00	4	100.0
	Kasaba	24	80.00	6	20.00	30	100.0
	Küçük Ş.	34	80.95	8	19.05	42	100.0
	Büyük Ş.	64	84.21	12	15.79	76	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	8	66.67	4	33.33	12	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	70	81.40	16	18.60	86	100.0
	Fak. Y.Okul	46	85.19	8	14.81	54	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	20	76.92	6	23.08	26	100.0
	Aşırı Koruyucu	24	80.00	6	20.00	30	100.0
	Demokratik	56	84.85	10	15.15	66	100.0
	İlgisiz	24	80.00	6	20.00	30	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	2	100.0	-	-	2	100.0
	Ortanın Altı	12	85.71	2	14.29	14	100.0
	Orta	64	80.00	16	20.00	80	100.0
	Ortanın Üstü	36	78.26	10	21.74	46	100.0
	Zengin	10	100.0	-	-	10	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	10	71.43	4	28.57	14	100.0
	Kısmen Yeterli	56	75.68	18	24.32	74	100.0
	Yetersiz	58	90.63	6	9.37	64	100.0

Yaş durumları bakımından bulgular değerlendirildiğinde, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 92) 31-40 yaş arası deneklerde, en düşük oranın ise (% 57.14) 17-21 yaş arası deneklerde olduğu görülmektedir. 17-21 yaş arası deneklerin % 42.86'sı, 41-50 yaş arası deneklerin % 25'i, 26-30 yaş arası deneklerin % 15.38'i, 22-25 yaş arası deneklerin % 15'i, 31-40 yaş arası deneklerin de % 8'i, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, hayatını büyük şehirde geçiren deneklerin (% 84.21), diğer denek gruplarına göre daha yüksek bir yüzdeyle İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmektedir. Hayatını köyde geçiren deneklerin yarısı, kasabada geçirenlerin % 20'si, küçük şehirde geçirenlerin % 19.05'i, büyük şehirde geçirenlerin de % 15.79'u İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Küçük yerleşim birimlerinden büyük yerleşim birimlerine doğru gidildikçe olumsuz yönde etkilenen deneklerin oranlarında bir artış gözlenmektedir.

Öğrenim durumu açısından veriler değerlendirildiğinde, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 85.19) fakülte veya yüksekokul mezunu

deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. Bunu % 81.40 ile lise veya dengi okul mezunu denekler, % 66.67 ile de ortaokul mezunu denekler izlemektedir. Ortaokul mezunu deneklerin % 33.33'ü, lise veya dengi okul mezunu deneklerin % 18.60'ı, fakülte veya yüksek okul mezunu deneklerin de % 14.81'i İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi öğrenim düzeyi yükseldikçe İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin oranları da yükselmektedir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından karşılaştırmalar incelendiğinde, aile ortamını demokratik bulan deneklerin diğer denek gruplarına göre daha yüksek bir yüzdeyle (% 84.85) İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmektedir. Aile ortamını otoriter bulan deneklerin % 23.08'i, demokratik bulan deneklerin de % 15.15'i İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir. % 20'lik oranlarla aile ortamını aşırı koruyucu ve ilgisiz bulan denekler de aynı şekilde İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini belirtmişlerdir.

Sosyo-ekonomik düzey açısından bulgular incelendiğinde, zengin ve fakir olan deneklerin tamamının, ortanın altında olan deneklerin % 85.71'inin, orta olan deneklerin % 80'inin, ortanın üstünde olan deneklerin de % 78.26'sının İslâmî uygulamaların

dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade ettikleri görülmektedir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik düzeyi ortanın üstünde olan deneklerin % 21.74'ü, orta olan deneklerin % 20'si, ortanın altında olan deneklerin de % 14.29'u İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini belirtmişlerdir.

Dinî bilgi durumu açısından karşılaştırmalara bakıldığında, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 90.63) dinî bilgi durumunu yetersiz bulan deneklerde olduğu görülmektedir. Bunu % 75.68 ile kısmen yeterli bulanlar, % 71.43 ile de yeterli bulanlar izlemektedir.

Tablo-40'taki verilerden hareket ederek dinî bilgi durumu azaldıkça İslâmî uygulamaların dünyadaki görünülerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtenlerin oranlarının arttığını söyleyebiliriz.

11. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine ilişkin Tablo-41'deki karşılaştırmalara bakıldığında, dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerin % 89.29'unu erkeklerin, % 85'ini de kadınların oluşturduğu görülmektedir. Buna karşılık kadınların % 15'i, erkeklerin ise % 10.71'i hiçbir etkilenme olmadığını söylemişlerdir.

Tablo-41
Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı
Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

"Dindarların tutum ve davranışları, sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?"		Olumsuz		Ne Olumlu Ne de Olumsuz		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	100	89.29	12	10.71	112	100.0
	Kadın	34	85.00	6	15.00	40	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	26	92.86	2	7.14	28	100.0
	22-25	34	85.00	6	15.00	40	100.0
	26-30	22	84.62	4	15.38	26	100.0
	31-40	44	88.00	6	12.00	50	100.0
	41-50	8	100.0	-	-	8	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	2	50.00	2	50.00	4	100.0
	Kasaba	26	86.67	4	13.33	30	100.0
	Küçük Ş.	32	76.19	10	23.81	42	100.0
	Büyük Ş.	74	97.37	2	2.63	76	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	8	66.67	4	33.33	12	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	74	86.05	12	13.95	86	100.0
	Fak. Y.Okul	52	96.30	2	3.70	54	100.0
YET. AİLE ORT.	Otoriter	18	69.23	8	30.77	26	100.0
	Aşırı Koruyucu	26	86.67	4	13.33	30	100.0
	Demokratik	66	100.0	-	-	66	100.0
	İlgisiz	24	80.00	6	20.00	30	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	2	100.0	2	100.0
	Ortanın Altı	10	71.43	4	28.57	14	100.0
	Orta	68	85.00	12	15.00	80	100.0
	Ortanın Üstü	46	100.0	-	-	46	100.0
	Zengin	10	100.0	-	-	10	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	10	71.43	4	28.57	14	100.0
	Kısmen Yeterli	62	83.78	12	16.22	74	100.0
	Yetersiz	62	96.88	2	3.12	64	100.0

Yaş durumları açısından bulgular değerlendirildiğinde, dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerden en yüksek oranın 41-50 yaş arası deneklerde olduğu görülmektedir. Olumsuz yönde etkilemiştir diyen deneklerin oranlarının genelde yüksek olduğu söylenebilir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalar incelendiğinde, hayatını büyük şehirde geçiren deneklerin yaklaşık tamamının (% 97.37) dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmektedir. Bunu % 86.67 ile kasabada geçirenler, % 76.19 ile küçük şehirde geçirenler, % 50 ile de köyde geçirenler takip etmektedir.

Öğrenim durumu açısından bulgular değerlendirildiğinde, dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 96.30) fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerde, en düşük oranın (% 66.67) ise ortaokul mezunu deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. Bulgulardan da anlaşılacağı gibi, öğrenim düzeyi yükseldikçe olumsuz yönde etkilenme oranları da yükselmektedir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından veriler incelendiğinde, dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirten deneklerden en yüksek oranın (% 100) aile ortamını demokratik bulanlarda, en düşük oranın da (% 69.23) otoriter bulanlarda olduğu görülmektedir. Aile ortamını demokratik bulanların % 30.77'si,

ilgisiz bulanların % 20'si, aşırı koruyucu bulanların da % 13.33'ü dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmişlerdir.

Sosyo-ekonomik düzey bakımından karşılaştırmalar incelendiğinde, zengin ve ortanın üstünde yer alan deneklerin tamamının, ortada yer alan deneklerin % 85'inin, ortanın altında yer alan deneklerin de % 71.43'ünün dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmektedir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik durumu fakir olan deneklerin tamamı da dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmiştir.

Dinî bilgi durumu bakımından bulgular incelendiğinde ise dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek yüzdenin (% 96.88) dinî bilgi durumunu yetersiz bulan deneklerde, en düşük yüzdenin ise (% 71.43) yeterli bulan deneklerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, dinî bilgi durumu azaldıkça dindarların tutum ve davranışlarından olumsuz yönde etkilenen deneklerin oranlarında belirgin bir artışın olduğunu söylemek mümkündür.

12. Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

Kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine ilişkin Tablo-42'deki karşılaştırmalar

incelendiğinde, kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerin % 46.43'ünü erkeklerin, % 35'ini de kadınların oluşturduğu görülmektedir.

Yaş durumları açısından bulgular incelendiğinde, kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtenlerden en yüksek oranın (% 61.54) 26-30 yaş arası deneklerde olduğu anlaşılmaktadır. En düşük oran ise (% 25) 41-50 yaş arası deneklere aittir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdikleri yerler açısından karşılaştırmalara bakıldığında, hayatını büyük şehirde geçirenlerin % 60.53'ünün, kasabada geçirenlerin % 40'ının, küçük şehirde geçirenlerin de % 19.05'inin kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade ettikleri görülmektedir. Hayatını köyde geçiren deneklerin tamamı da kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini ifade etmiştir.

Öğrenim durumu açısından bulgular incelendiğinde, kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek yüzdenin (% 50) ortaokul mezunu deneklerde olduğu görülmektedir. Bunu % 44.44 ile fakülte veya yüksekokul mezunu denekler, % 41.86 ile de lise veya dengi okul mezunu denekler izlemektedir.

Tablo-42
Kitle İletişim Araçlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını
Hangi Yönde Etkilediğine İlişkin Karşılaştırmalar

"Kitle iletişim araçları (Tv, radyo, basın) sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?"		Olumsuz		Ne Olumlu Ne de Olumsuz		TOPLAM	
		f	%	f	%	f	%
CİNSİYET	Erkek	52	46.43	60	53.57	112	100.0
	Kadın	14	35.00	26	65.00	40	100.0
YAŞ DURUMU	17-21	8	28.57	20	71.43	28	100.0
	22-25	14	35.00	26	65.00	40	100.0
	26-30	16	61.54	10	38.46	26	100.0
	31-40	26	52.00	24	48.00	50	100.0
	41-50	2	25.00	6	75.00	8	100.0
HAY.GEÇ.YER	Köy	-	-	4	100.0	4	100.0
	Kasaba	12	40.00	18	60.00	30	100.0
	Kıçık Ş.	8	19.05	34	80.95	42	100.0
	Büyük Ş.	46	60.53	30	39.47	76	100.0
ÖĞRENİM DUR.	İlkokul	-	-	-	-	-	-
	Ortaokul	6	50.00	6	50.00	12	100.0
	Lise ve Dengi Ok.	36	41.86	50	58.14	86	100.0
	Fak. Y.Okul	24	44.44	30	55.56	54	100.0
YET.AİLE ORT.	Otoriter	6	23.08	20	76.92	26	100.0
	Aşırı Koruyucu	6	20.00	24	80.00	30	100.0
	Demokratik	36	54.55	30	45.45	66	100.0
	İlgisiz	18	60.00	12	40.00	30	100.0
SOSYO-EK.DUR.	Fakir	-	-	2	100.0	2	100.0
	Ortanın Altı	4	28.57	10	71.43	14	100.0
	Orta	32	40.00	48	60.00	80	100.0
	Ortanın Üstü	24	52.17	22	47.83	46	100.0
	Zengin	6	60.00	4	40.00	10	100.0
DİNİ BİLGİ DUR.	Yeterli	6	42.86	8	57.14	14	100.0
	Kısmen Yeterli	26	35.14	48	64.86	74	100.0
	Yetersiz	34	53.12	30	46.88	64	100.0

Yetiştikleri aile ortamını algılayışları bakımından karşılaştırmalar incelendiğinde, kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin en fazla (% 60) aile ortamını ilgisiz bulan deneklerin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 80) da aile ortamını aşırı koruyucu bulan deneklerde olduğu görülmüştür.

Sosyo-ekonomik açıdan bulgular değerlendirildiğinde, zengin olan deneklerin çoğunun dinî değerlere karşı tutum takınmada kitle iletişim araçlarından olumsuz yönde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Buna karşılık fakir olan deneklerin tamamı ve ortanın altında olan deneklerin de % 71.43'ü (diğer gruplara göre daha yüksek yüzdelerle) kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini söylemişlerdir. Verilerden de anlaşıldığı gibi, sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe, kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerin oranları da yükselmektedir.

Dinî bilgi durumu açısından karşılaştırmalar incelendiğinde ise kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 53.12) dinî bilgi durumu yetersiz olan deneklerde, en düşük oranın ise (% 35.14) kısmen yeterli olan deneklerde olduğu görülmektedir.

D. İNKÂR DÜZEYİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALAR

Bu bölümde, araştırmanın alt problemleri ve denenceleri doğrultusunda toplanan bilgilerin istatistiksel analizleri sonucunda varılan sonuçlar tablolar halinde verilmiş ve yorumlanmıştır. Denencelere göre gruplar arasında karşılaştırmalar yapılarak uygun olan istatistiksel işlemlerle sonuçların önemli olup olmadığı test edilmiştir.

Bilgilerin analizinde ankete katılanların kişisel özelliklerine ilişkin olarak araştırmada ele alınan bazı değişkenlerin, onların dini inkâr düzeylerine etkisini incelemek için her değişkenle ilgili grupların denek sayısı, dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmalarını gösteren bir tablo düzenlenmiştir. Daha sonra gruplar arasında önemli bir fark olup olmadığını test etmek üzere yapılan varyans analizi sonuçlarıyla ilgili bir tablo sunulmuş, gruplar arasında önemli bir fark olduğu durumlarda, bu farkın hangi gruplar arasında ve ne düzeyde olduğunu gösteren "t-testi" tabloları hazırlanmıştır.

Tablolarda kullanılan kısaltmaların anlamları aşağıda verilmiştir:

- n: Denek sayısı
- \bar{x} : Aritmetik ortalama
- S: Standart sapma
- KT: Kareler toplamı
- SD: Serbestlik derecesi
- KO: Kareler ortalaması

"Dinî İnanç Envanteri"nden alınabilecek en yüksek puan 120, en düşük puan ise -120'dir. Diğer taraftan envanterden elde

edilebilecek en yüksek dini inkâr puanı 120, en düşük inkâr puanı da 1'dir. Anketlerin uygulanması sonucunda en düşük inkâr puanı 30, en yüksek inkâr puanı ise 117 olmuştur. Araştırma örneklemine giren deneklerin aldıkları inkâr puanlarının genel ortalaması da 60.22 olarak bulunmuştur.

1. Cinsiyete Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 1: "Cinsiyet bakımından erkeklerin dini inkâr düzeyleri kadınların dini inkâr düzeylerine göre daha yüksektir."

Tablo-43
Cinsiyete Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

CİNSİYET	n	\bar{X}	S
Erkek	112	63.23	24.38
Kadın	40	51.80	26.73

Tablo-43'te erkek ve kadın deneklerin dini inkâr düzeyleri karşılaştırıldığında erkek deneklerin dinî inkâr puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Erkek ve kadın deneklerin dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını test etmek için iki grup arasında t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-44'te verilmiştir.

Tablo-44'e göre, erkek ve kadın deneklerin dini inkâr puan ortalamaları arasındaki fark .05 düzeyinde önemli bulunmuştur.

Bu sonuç, "cinsiyet bakımından erkeklerin dini inkâr düzeylerinin kadınların dini inkâr düzeylerine göre daha yüksek" olduğu şeklindeki denenceyi doğrular niteliktedir.

Tablo-44
Cinsiyete Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	SD	t	Önem Düzeyi	Sonuç
Erkek-Kadın	150	2.37	p<.05	Önemli

Denenceyi oluştururken, kadınların erkeklere göre daha az şüpheli ve dinî değerleri kabule daha yatkın bir yapıya sahip oldukları, bu yüzden dini inkâr düzeylerinin erkeklerden daha düşük olacağını düşündük. Sonuç da var sayımımızı doğrulamıştır.

Cinsiyet farkının dinî inanç şeklini etkilediği yapılan araştırma sonuçlarında da görülmüştür. Genellikle kızlarda dine daha fazla bir bağlılık olduğu, dolayısıyla dinî şüphenin daha az görüldüğü, erkeklerin ise daha şüpheli, daha isyankâr olmalarına rağmen rasyonel inanca sahip oldukları kaydedilmektedir.¹⁴⁵

Özbaydar (1970) yaptığı bir araştırmada erkeklerin daha rasyonel bir inanç şekline sahip olduklarının kesin olarak söylenemeyeceğini, dinî inançların gelişmesinde cinsiyet faktörünün önemli bir rolü olmadığını ifade etmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Bkz. Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), s.18.

¹⁴⁶ Özbaydar, *a.e.*, s.59.

Fırat (1977) da, araştırmasında cinsiyet farkının Allah inancı ve din duygusunda farklılık meydana getirecek kadar etkili bir faktör olmadığını söylemektedir.¹⁴⁷

Bayyigit (1989) ise üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmasında, Allah inancı konusunda cinsiyetler arasında manidar bir ilişkinin bulunduğunu, kızların irrasyonel, ilgisiz ve inançsızlıkta daha yüksek olduklarını ifade etmiştir.¹⁴⁸

Bu sonuçların bizim araştırma bulgularımızla tutarlılık göstermediğini söyleyebiliriz. Bu farklılığın nedeni, her araştırma örnekleminin ayrı olmasına bağlanabilir.

2. Yaşlara Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 2: "Yaşları küçük olanların dini inkâr düzeyleri, yaşları büyük olanların dini inkâr düzeylerine göre daha yüksektir."

Bu denence ile ilgili olarak ankete katılanların yaşlarına göre dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-45'te verilmiştir.

Tablo-45
Yaşlara Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

YAŞ	n	\bar{X}	S
17-21	28	57.21	28.58
22-25	40	60.95	24.57
26-30	26	59.54	23.54
31-40	50	64.08	26.34
41-50	8	45.25	11.22

¹⁴⁷ Fırat, *a.g.e.*, s.76.

¹⁴⁸ Bayyigit, *a.g.e.*, s.80.

Tablo45'teki denek gruplarının yaşlarına göre dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını test etmek amacıyla varyans analizi yapılmış ve sonuçları Tablo-46'da verilmiştir.

Tablo-46
Yaşlara Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının
Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KD	F	p
Gruplararası	2824.14	4	706.03	1.09	.3590
Gruplar içi	94366.26	147	641.94		p>.05
TOPLAM	97190.40	151			Önemsiz

Tablo-46'daki sonuçlarda, yaşlara göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir farklılık görülmemiştir.

Yukarıda elde edilen sonuçların "yaşları küçük olanların dini inkâr düzeyleri, yaşları büyük olanların dini inkâr düzeylerinden daha yüksektir" şeklindeki denencemizi doğrulamadığı görülmüştür.

Yaşları küçük olan deneklerin (17-21) ergenlik dönemini yaşadıkları söylenebilir. Ergenlik dönemi bir kriz dönemidir. Olumlu-olumsuz özelliklerin bir arada yaşandığı bu dönem ruhsal dengenin bozulmasına elverişli bir ortamdır. Çatışmaların neden olduğu iç huzursuzluklar, gelecekle ilgili kaygılar, çevrenin baskıları ve diğer sosyal problemlerin neden olduğu bunalmalar bu dönemin belirgin özellikleridir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Bkz. Muharrem Kepçeoğlu, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1985), s.53; Birsen Gökçe, *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*, (Ankara: M.E.B. Yay., 1984), s.113.

Duygusal gelişme de ergenin gelişmesinde önemli bir yer tutar. Genç, olumlu ve olumsuz duyguları bütün yoğunluğuyla yaşar ve bu duyguları davranışları üzerinde etkili olur.

Denence kurulurken, ergenlik döneminin belirgin özellikleri olan cinsel duyguların şiddetli oluşu, bağımsızlık isteğiyle her türlü otoriteye (dinî değerlerin bağlayıcılığına) başkaldırma, kararsızlık ve kuşkulu olma hali, zevk ve eğlenceye düşkünlük, dinî bilgi yetersizliği vb. faktörlerin dinî değerlere karşı tutumu olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülmüştü. Ancak araştırma bulgularının bu denenceyi doğrulamadığı anlaşılmıştır.

Buna göre, yaş durumunun ankete katılanların dini inkâr düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

3. Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 3: "Hayatının çoğunu büyük şehirlerde geçirenlerin dini inkâr düzeyleri, hayatının çoğunu küçük şehir, kasaba ve köylerde geçirenlere göre daha yüksektir."

Bu denenceyi test etmek için denekler, hayatının çoğunu geçirdikleri yerleşim yerine göre dört gruba ayrılmıştır. Ankete katılanların hayatlarının çoğunu geçirdikleri yerleşim yerlerine göre dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-47'de verilmiştir.

Tablo-47

Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Yerleşim Yeri	n	\bar{X}	S
Kasaba	30	40.80	9.15
Küçük Şehir	42	39.38	10.35
Büyük Şehir	76	79.95	20.33

Tablo-47'de görüldüğü gibi ankete katılanların hayatlarının çoğunu geçirdikleri yerleşim yerlerine göre dini inkâr puan ortalamaları farklıdır. En yüksek puan ortalaması (\bar{X} : 79.95) hayatının çoğunu büyük şehirde geçirenlere aittir. Hayatının çoğunu köylerde geçirenlerin sayısı 4 olduğu için değerlendirme dışı tutulmuştur.

Gruplar arasında önemli bir fark olup olmadığını belirlemek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-48'de verilmiştir.

Tablo-48

Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	59118.5	2	29559.25	113.31	0
Gruplar içi	37824.49	145	260.85		P<.001
TOPLAM	96942.99	147			Önemli

Tablo-48'deki sonuçlara göre, hayatının çoğunu geçirdikleri yerleşim yerleri itibarıyla ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir farkın olduğu anlaşılmıştır.

Hayatının çoğunu geçirdikleri yerleşim yerlerine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-49'da verilmiştir.

Tablo-49
Hayatının Çoğunu Geçirdikleri Yerleşim Yerlerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Yerleşim Yeri	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Kasaba-Küçük Ş.	70	-.61 38	p>.05	Önemsiz
Kasaba-Büyük Ş.	104	13.64	p<.001	Önemli
Küçük Ş.-Büy.Ş.	116	14.35	p<.001	Önemli

Tablo-49'da görüldüğü gibi, yerleşim yeri itibariyle hayatının çoğunu kasaba ve küçük şehirde geçirenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark bulunmamıştır. Diğer grupların dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .001 düzeyinde önemli farklar görülmüştür.

Elde edilen bu sonuçların "hayatının çoğunu büyük şehirlerde geçirenlerin dini inkâr düzeyleri, hayatının çoğunu küçük şehir, kasaba ve köylerde geçirenlere göre daha yüksektir" şeklindeki denencemizi doğruladığı görülmüştür.

Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan yerleşim birimlerinin, insanın dinî tutum ve davranışlarını az ya da çok etkilediği bilinmektedir.

Küçük yerleşim birimlerinde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzey düşüktür. Bu yerleşim birimlerinde gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlılık vardır. Dinî ve ahlâkî kuralların etkin bir gücü

vardır. Bu kurallara uymayanlar kınanır. Birey, kınanma korkusuyla dinî ve ahlakî kurallara istemese de uyma zorunluluğu hisseder.

Hayatının büyük bir kısmını köy, kasaba ve küçük şehir gibi farklı toplumsal çevrelerde geçirenlerin dinî değerlere karşı olumsuz düşünceler taşısalar da bu olumsuz düşüncelerini toplumsal baskıdan dolayı açıkça söyleyemeyebilirler.

Diğer taraftan üniversitelerin de bulunduğu büyük yerleşim birimlerinde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzey daha yüksektir. Bu yerleşim birimlerinde dinî ve ahlakî kuralların, insanlararası ilişkileri düzenlemede rolü azdır. Ayrıca toplumsal baskı da kalkar. Bu nedenle dinî değerlere karşı inkârcı tutum pek dikkat çekmez. Hayatının çoğunu büyük şehirlerde geçirenlerin köy, kasaba ve küçük şehirdekilere oranla daha farklı kültürel ortamlara sahip, çeşitli din karşıtı etkinlikler ve insanlarla etkileşim içinde olacaklarından dini inkâr düzeyleri farklı olabilecektir.

Yukarıdaki düşüncelere dayalı olarak hayatının büyük bir kısmını büyük şehirlerde geçirenlerin dini inkâr düzeylerinin yüksek olacağı var sayılmıştı. Araştırmamızın bulguları da bu var sayımımızı doğrulamıştır.

Ülkemizde yapılan bazı araştırmaların buguları, araştırma bulgularımızla tutarlılık göstermektedir.

Fırat (1977), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada, dinî davranış bakımından köylüler ile kentliler arasında

farklılık olduğunu, inançsızlık oranının kentlilerde daha yüksek olarak görüldüğünü ortaya koymuştur.¹⁵⁰

Bayyigit (1989)'in araştırmasında ise, hayatlarının büyük bir kısmını büyük şehirlerde geçiren öğrencilerin kararsızlık ve inançsızlıklarında bir yükselme olduğu görülmüştür.¹⁵¹

4. Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 4: "Öğrenim durumlarına göre fakülte veya yüksekokul mezunu olanların dini inkâr düzeyleri, diğer okul mezunu olanlara göre daha yüksektir."

Öğrenim durumlarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-50'de verilmiştir.

Tablo-50
Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Öğrenim Durumu	n	\bar{X}	S
Ortaokul Mezunu	12	47.67	32.18
Lise veya Dengi Ok.	86	58.16	23.40
Fak. veya Y.okul M.	54	66.30	25.69

Tablo-50'deki verilere göre, öğrenim durumu açısından ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında fark vardır. Öğrenim durumu itibariyle fakülte veya yüksekokul mezunu olanların en yüksek puan ortalamasını (\bar{X} : 66.30) tutturduğu gözlenmektedir.

¹⁵⁰ Fırat, *a.g.e.*, s.92.

¹⁵¹ Bayyigit, *a.g.e.*, s.80.

Öğrenim durumuna göre, ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını test etmek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-51'de verilmiştir.

Tablo-51
Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	4248.74	2	2124.37	3.40	3.47
Gruplar içi	92941.64	149	623.77		p<.05
TOPLAM	97190.30	151			Önemli

Tablo-51'deki sonuçlara göre, öğrenim durumu bakımından ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir fark görülmektedir.

Öğrenim durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puanları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu anlamak için t-testi uygulanmıştır. İkişerli gruplar arasında uygulanan t-testi sonuçları Tablo-52'de gösterilmiştir.

Tablo-52
Öğrenim Durumlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Öğrenim Durumu	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Orta-Lise ve D.	96	1.09	p>.05	Önemsiz
Orta-Fak. ve Y.O	64	1.88	p>.05	Önemsiz
Lise-Fak ve Y.O.	138	1.89	p>.05	Önemsiz

Tablo-52'deki ikili karşılaştırmalara bakıldığında; dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir fark

görülmemektedir. Ancak, P olasılığı çift yönlü olarak alındığı zaman böyledir.

Grupların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını anlamak için uygulanan t-Testinin sonuçları, P olasılığı tek yönlü olarak alındığı zaman, orta-lise grubunun dini inkâr puan ortalamaları arasındaki fark .05 düzeyinde önemsiz, diğer grupların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farklar ise .05 düzeyinde önemli çıkmıştır.

Yukarıda elde edilen sonuçların, "öğrenim durumlarına göre fakülte veya yükseköğretim mezunu olanların dini inkâr düzeyleri diğer okul mezunu olanlara göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denenceyi kısmen doğruladığı görülmüştür.

Öğrenim düzeyinin yükselmesiyle, zihin ve muhakeme yeteneğinin gelişmesi ve sosyal ufkunun genişlemesi sonucunda geleneksel inanç ve tutumların yeniden gözden geçirilmesi, araştırılması ve eleştirilmesi beklenebilir. Bu çabaların sonunda dinî değerlere karşı inanç ya da tutumlar olumlu veya olumsuz bir şekilde belirginleşmiş olacaktır.

Denence yukarıdaki bilgilerin ışığında oluşturulmuştu. Bulgular da denenceyi kısmen doğrulamıştır.

Bayyigit (1989)'in araştırmasında yükseköğrenimin öğrencilerin üniversiteye gelmeden önceki Allah inancı bakımından tutumlarında önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığı, ancak meydana gelen küçük orandaki farklılaşmanın daha çok inançsızlık yönünde olduğu,

bunun da bilim alanlarıyla çevre faktöründen kaynaklandığı ifade edilmiştir.¹⁵²

5. Mesleklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 5: Meslek bakımından üniversite öğrencilerinin dini inkâr düzeyleri diğer meslek sahiplerine göre daha yüksektir."

Bu denenceyi test etmek amacıyla, ankete katılanlar meslekleri bakımından "işçi, memur, serbest meslek, üniversite öğrencisi, lise öğrencisi ve işsiz" gibi gruplara ayrılmıştır.

Mesleklerine göre ankete katılanların dini inkâr puanlarına ait ortalama ve standart sapmalar Tablo-53'te verilmiştir.

Tablo-53
Mesleklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Meslek	n	\bar{X}	S
Memur	54	62.23	26.86
Serbest Meslek	26	61.85	26.20
Üniv. Öğrencisi	56	58.28	23.07

Tablo-53'te görüldüğü gibi en yüksek puan ortalaması (\bar{X} : 62.23), meslek bakımından memur olduğunu söyleyen gruba aittir. En düşük puan ortalamasına sahip meslek grubu ise üniversite öğrencileridir (\bar{X} : 58.28).

¹⁵² Bayyigit, a.g.e., s.85.

Meslek açısından işçi, lise öğrencisi ve işsiz olduğunu belirtenlerin sayıca az olması, sağlıklı sonuç vermeyeceğini düşünerek değerlendirme dışı tutulmuştur. Mesleklerine göre değerlendirmeye alınan denek sayısı 136'dır.

Mesleklerine göre araştırma örneklemine girenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını test etmek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-54'te verilmiştir.

Tablo-54
Mesleklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	561.62	2	280.81	.441031	.6501
Gruplar içi	84683.41	133	636.72		p>.05
TOPLAM	85245.03	135			Önemsiz

Tablo-54'teki sonuca göre, mesleklerine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark bulunamamıştır.

Araştırma bulgularının "meslek bakımından üniversite öğrencilerinin dini inkâr düzeyleri, diğer meslek sahiplerine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denenceyi doğrulamadığı görülmüştür.

Bu denence kurulurken, mesleklerine göre üniversite öğrencilerinin dini inkâr düzeylerinin, üniversite ortamının sosyo-kültürel ve arkadaş çevresi bazında dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada değişken olabilecek bir yapıya sahip olması

nedeniyle daha yüksek olacağı düşünölmüştü. Ancak bu varsayımımız doğrulanmamıştır. Tablo-53 ve 54'te göröldüğü gibi üniversite öğrencilerinin dini inkâr puan ortalamalarının diğér meslek gruplarına göre daha düşük olmasına rağmen ortalamalar arasında önemli bir fark görölememiştir.

Bu bulgulara göre, mesleğin, ankete katılanların dini inkâr düzeylerini etkilemediği söylenebilir.

6. Anne-Babanın Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 6: "Anne ve babalarının öğrenim düzeyi yüksek olanların dini inkâr düzeyleri, anne ve babalarının öğrenim düzeyi düşük olanlara göre daha yüksektir."

Bu denenceyi test etmek üzere ankete katılanları, anne ve babalarının öğrenim durumlarına göre, "okur-yazar değil, okur-yazar, ilkokul mezunu, ortaokul mezunu, lise veya dengi okul mezunu ve fakülte veya yüksekokul mezunu" olmak üzere altı gruba ayırdık.

Ankete katılanların dini inkâr durumları, annenin ve babanın öğrenim durumuna göre ayrı ayrı incelenmiştir.

Annenin öğrenim durumuna göre, ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-55'te verilmiştir.

Araştırma örneklemine girenlerin arasında annesi okur-yazar olmayan denek çıkmamıştır. Annesi fakülte veya yüksekokul mezunu olan sadece dört kişi olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır.

Tablo-55
Annenin Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini
İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Anne Öğrenim Dur.	n	\bar{X}	S
Okur-Yazar	16	45.12	23.60
İlkokul Mezunu	104	58.83	24.15
Ortaokul Mezunu	16	68.62	24.60
Lise ve Dengi O.Me.	12	81.33	27.95

Tablo-55'teki verilerde, en yüksek puan ortalaması annesi lise veya dengi okul mezunu olanlarda ($\bar{X}=81.33$) görülmektedir. En düşük puan ortalaması ise ($\bar{X}=45.12$) annesi okur-yazar olan deneklere aittir.

Annenin öğrenim durumuna göre araştırma örnekleme girenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-56'da verilmiştir.

Tablo-56
Annenin Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini
İnkâr Puan Ortalamalarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	10327.14	3	3442.38	5.76	1.2875
Gruplar içi	86119.06	144	598.05		p<.01
TOPLAM	96446.19	147			Önemli

Tablo-56'daki sonuçlara göre, annenin öğrenim durumu itibariyle ankete iştirak edenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .01 düzeyinde önemli bir fark bulunmuştur.

Annenin öğrenim durumuna göre, ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli

olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-57'de verilmiştir.

Tablo-57
Annenin Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Anne Öğrenim Dur.	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Okur-Yazar/İlkokul	118	2.15	p<.05	Önemli
Okur-Yazar/Ortaok.	30	2.76	p<.01	Önemli
Okur-yazar/Lise ve..	26	3.62	p<.01	Önemli
İlkokul/Ortaokul	118	1.49	p>.05	Önemsiz
İlkokul/Lise ve den.	114	2.68	p<.01	Önemli
Ortaokul/Lise ve. d.	26	1.25	p>.05	Önemsiz

Tablo-57'de annesi okur-yazar olanlarla ilkokul mezunu olanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir fark görülmektedir. Annesi okur-yazar olanlarla ortaokul mezunu olanların, annesi ilkokul mezunu olanlarla lise veya dengi okul mezunu olanların dini inkâr puan ortalamaları arasında da .01 düzeyinde önemli farklar görülmüştür.

Annesi ilkokul mezunu olanlarla ortaokul mezunu olanların ve annesi ortaokul mezunu olanlarla lise veya dengi okul mezunu olanların dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .05 düzeyinde önemli farklar görülmemiştir.

Babanın öğrenim durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-58'de verilmiştir.

Örnekleme oluşturanların arasında babası okur-yazar olmayan denek çıkmamıştır. Babası okur-yazar olanlarla ortaokul mezunu

olanlar sayıca az olması nedeniyle değerlendirme dışı tutulmuştur. Buna göre, babalarının öğrenim durumu itibariyle 138 kişinin dini inkâr durumu incelenmiştir.

Tablo-58
Babanın Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Baba Öğrenim Dur.	n	\bar{X}	S
İlkokul Mezunu	74	59.81	46.01
Lise-Dengi Ok.M.	36	61.94	28.85
Fak. veya Y.Ok.M.	28	85,36	73.30

Tablo-58'deki bilgilere göre en yüksek dini inkâr puan ortalamasının ($\bar{X}= 85.36$) babası fakülte veya yüksekokul mezunu olanlara ait olduğu görülmektedir. En düşük dini inkâr puan ortalaması ise ($\bar{X}= 59.81$) babası ilkokul mezunu olanlara aittir.

Babanın öğrenim durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-59'da gösterilmiştir.

Tablo-59
Babanın Öğrenim Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	13890.47	2	6945.24	2.85	5.9527
Gruplar içi	328753.7	135	2435.21		p>.05
TOPLAM	342644.17	137			Önemsiz

Tablo-59'dan da anlaşılacağı üzere, babanın öğrenim durumu itibariyle ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir fark bulunamamıştır.

Anne ve babanın öğrenim durumuyla ilgili olarak elde edilen bu sonuçlar, "anne ve babalarının öğrenim düzeyi yüksek olanların dini inkâr düzeyleri, anne ve babalarının öğrenim düzeyi düşük olanlara göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denenceyi annenin öğrenim durumu açısından doğrulamış, babanın öğrenim durumu açısından ise doğrulamamıştır.

Denence oluşturulurken, öğrenim düzeyi yüksek olan anne-babanın dinin aleyhinde birtakım bilgilere de sahip olabileceği, dolayısıyla çocuklarının dine karşı inkârcı tutum takınmalarında etkili olabileceği düşünülmüştü. Aynı şekilde anne-babanın çocuklarıyla fazla beraber olması nedeniyle, anne-babanın öğrenim düzeyine paralel olarak oluşan din karşıtı söz ve davranışların çocuklarla kuracağı ilişkiyi, onların tutum ve inançlarını etkileyebileceği görüşünden hareketle bu denence oluşturulmuştur.

Ancak, araştırma bulguları beklenti doğrultusunda çıkmamış, sadece annenin öğrenim düzeyi yükseldikçe ankete katılanların dini inkâr düzeylerinin yükseldiği görülmüştür. Elde edilen bilgilerin, babanın öğrenim durumu açısından denenceyi desteklemediği görülmüştür.

Bayyığıt (1989), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada herhangi bir öğrenim görmeyen anne-babaların çocuklarının irrasyonel ve inançsızlıkta daha fazla olduğu, anne-

babası ortaöğrenim ve yüksekokul bitirmiş olan öğrencilerin ise daha çok kararsız bir tutum içinde oldukları görülmüştür.¹⁵³

Anne-babaların öğrenim düzeyleri ile insanların dini inkâr düzeyleri arasında önemli bir ilişkinin olup olmadığı yapılacak başka araştırmalarla ortaya konabilir.

7. Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 7: "Yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayanların dini inkâr düzeyleri, yetiştikleri aile ortamını otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz olarak algılayanlara göre daha yüksektir."

Bu denenceyi test etmek için ankete katılanlar, yetiştikleri aile ortamını algılayışlarına göre "otoriter, aşırı koruyucu, demokratik ve ilgisiz" şeklinde gruplara ayrılmıştır.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışlarına göre ankete katılanların dini inkâr puanlarına ait ortalama ve standart sapmalar Tablo-60'ta verilmiştir.

Tablo-60
Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Ailenin Tutumu	n	\bar{X}	S
Otoriter(Baskıcı)	26	35.46	5.13
Aşırı Koruyucu	30	39.00	7.05
Demokratik	66	83.48	18.36
İlgisiz	30	51.73	14.20

¹⁵³ Bayyigit, a.g.e., s.81.

Tablo-60'daki sayısal bilgilere göre, yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayanların (% 43.42) dini inkâr puan ortalamaları ($\bar{X}=83.48$) diğerlerinden daha yüksektir. En düşük dini inkâr puan ortalaması ise ($\bar{X}=35.46$) yetiştikleri aile ortamını otoriter (baskıcı) bulanlara aittir.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışlarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını ölçmek için yapılan varyans analizinin sonuçları Tablo-61'de gösterilmiştir.

Tablo-61
Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	67329.58	3	22443.19	111.24	0
Gruplar içi	29860.81	148	201.76		p<.001
TOPLAM	97190.39	151			Önemli

Tablo-61'den anlaşılacağı gibi, yetiştikleri aile ortamını algılayışlarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki fark .001 düzeyinde önemli bulunmuştur.

Yetiştikleri aile ortamını algılayışlarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-62'de gösterilmiştir.

Tablo-62 incelendiğinde, yetiştikleri aile ortamını otoriter olarak algılayanlarla aşırı koruyucu olarak algılayanların dini inkâr puanları arasındaki farkın .05 düzeyinde önemli olduğu

görülmektedir. Karşılaştırılan diğer grupların dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .001 düzeyinde önemli farklar görülmüştür.

Tablo-62
Yetiştikleri Aile Ortamını Algılayışlarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ailenin Tutumu	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Otoriter-A.Koruyucu	54	2.17	p<.05	Önemli
Otoriter-Demokratik	90	19.41	p<.001	Önemli
Otoriter-İlgisiz	54	5.85	p<.001	Önemli
A.Koruyucu-Demok.	94	17.10	p<.001	Önemli
A.Koruyucu-İlgisiz	58	4.40	p<.001	Önemli
Demokratik-İlgisiz	94	9.23	p<.001	Önemli

Araştırma bulgularının, "yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayanların dini inkâr düzeyleri, yetiştikleri aile ortamını otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz olarak algılayanlara göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denenceyi doğruladığı görülmüştür.

Bireyin aile üyeleri ile olan ilişkileri, diğer bireylere, nesnelere ve tüm hayata karşı aldığı tavırların, benimsediği tutum ve davranışların temelini oluşturur.¹⁵⁴ Ailenin sosyal yapısı ve biçimi de bireyin dinî değerlere karşı tutumunu etkilemektedir.

Demokratik bir tutum sergileyen ailenin çocuklarına karşı gösterdiği sevgi ve benimseme, çocukta kendine saygı ve güven, vicdan ve öz denetim davranışlarının gelişimini mümkün kıldığı ifade edilmektedir. Çocuklarına karşı demokratik bir tutum içinde

¹⁵⁴ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), ss.138-139.

olan anne ve babalar, çocuklarını kendine özgü bir varlık olarak algılar¹⁵⁵ ve onların düşüncelerine ve haklarına saygı gösterirler.

Bu nedenle çocukların edindikleri din karşıtı düşünce ve davranışların ailede olumlu karşılanması ve kendilerine özgü bir hak olarak algılanması, çocukların dinî değerlere karşı tavrının devamını ya da kalıcılığını sağlayabilir. Aile, bu davranışıyla demokratik bir tutum sergilediğine ve çocuğunun kendine güvenen, yaratıcı ve toplumsal bir birey olmasına yardım ettiğine inanabilir.

Diğer taraftan birey, otoriter aile yapısı içerisinde kendine güven kazanmada başarısız olabileceği gibi, başkalarının etkisi altında da kalabilir.¹⁵⁶ Yine bu tip ailelerde disiplini sağlamak için dinin bastırıcı ve kısıtlayıcı öğelerinden yararlanır.¹⁵⁷ Böyle bir davranış da dinî gelişmeyi olumsuz etkiler, hatta bireyin dinî değerleri inkâr etmesine bile neden olabilir. Aynı şekilde ilgisiz aile ortamında yaşayan birey, ilgisizlikten; koruyucu aile ortamında yaşayan birey ise aşırı ilgiden dolayı olumlu kişilik ve davranış geliştirmekte güçlük çeker.

Buna göre anne-babanın çocuklarına karşı takındıkları her bir tavır onların dinî değerlere karşı tutumlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Elde edilen sonuçlar, ailelerinin tutumunu demokratik olarak algılayanların dini inkâr düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla denencemiz doğrulanmıştır.

¹⁵⁵ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, (İstanbul: Adam Yayınları, 1986), s.33.

¹⁵⁶ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988), ss.29-30.

¹⁵⁷ Halis Ayhan, *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1982), ss.304-305.

8. Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 8: "Ailelerinin sosyo-ekonomik durumu ortanın üstünde olanların dini inkâr düzeyleri, ailelerinin sosyo-ekonomik durumu orta ve ortanın altında olanlara göre daha yüksektir."

Bu denenceyi test etmek amacıyla ankete katılanlar ailelerinin sosyo-ekonomik durumları bakımından "fakir, ortanın altı, orta, ortanın üstü ve zengin" gibi gruplara ayrılmıştır.

Ailelerinin sosyo-ekonomik durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-63'te verilmiştir.

Tablo-63
Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Ailenin Sosyo-Ek. Durumu	n	\bar{X}	S
Ortanın altı	14	42.57	10.81
Orta	80	49.75	21.19
Ortanın üstü	46	80.52	20.02

Tablo-63'teki bilgilerde en yüksek dini inkâr puan ortalamasının ($\bar{X}=80.52$), sosyo-ekonomik yönden ailelerinin ortanın üstü kesime girdiğini ifade edenlere ait olduğu görülmektedir. En düşük dini inkâr puan ortalaması ise ($\bar{X}=42.57$) sosyo-ekonomik yönden ailelerinin ortanın altında olduğunu söyleyenlere aittir.

Sosyo-ekonomik bakımdan ailelerinin fakir ve zengin kesime girdiğini belirtenler, sayıca az olması nedeniyle, değerlendirmeye alınmamıştır.

Tablo-63'te sosyo-ekonomik düzey düştükçe dini inkâr puan ortalamalarının da düştüğü gözlenmektedir.

Ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını incelemek için yapılan varyans analizinin sonuçları Tablo-64'te verilmiştir.

Tablo-64
Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	31927.23	2	15963.61	39.75	0
Gruplar içi	55021.90	137	401.62		p<.001
TOPLAM	86949.13	139			Önemli

Tablo-64'teki sonuçlar, ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark olduğunu göstermektedir.

Ailelerinin sosyo-ekonomik durumuna göre, örnekleme oluşturanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkların nasıl değiştiğini görmek amacı ile t-testi uygulanmıştır. İkişerli gruplar arasında uygulanan t-testi sonuçları Tablo-65'te gösterilmiştir.

Tablo-65'te ailelerinin sosyo-ekonomik durumunu ortanın altında gösterenlerin dini inkâr puan ortalamaları ile orta olarak gösterenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde

önemli bir fark görülmemektedir. Bu durum, p olasılığı çift yönlü açısından böyledir. Ancak p olasılığı tek yönlü açısından fark .05 düzeyinde önemlidir.

Tablo-65
Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ailenin Sosyo-Ek.Duru.	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Ortanın altı-Orta	92	1.92	p>.05	Önemsiz
Ortanın altı-Ortanın üst.	58	9.19	p<.001	Önemli
Orta-Ortanın üstü	124	8.13	p<.001	Önemli

Ailelerinin sosyo-ekonomik düzeyi ortanın altı ve ortanın üstü olanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli fark görülmüştür.

Bu sonuçlara göre, "ailelerinin sosyo-ekonomik durumu ortanın üstünde olanların dini inkâr düzeyleri, ailelerinin sosyo-ekonomik durumu orta ve ortanın altında olanlara göre daha yüksektir." şeklinde ifade edilen denencenin doğrulandığı anlaşılmıştır.

Bu denenceyi kurarken, ailenin sosyo-ekonomik durumunun dinî değerlere karşı tutumu etkileyeceği, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların dinî değerlerin ötesinde hayatın keyif verici durumundan yararlanmayı sağlayacak maddî değerleri ve sosyal itibarı ön planda tutacakları var sayılmıştı.

Araştırmanın bulguları da bu denencemizi doğrulamıştır. Buna göre ailelerinin sosyo-ekonomik durumunun ankete katılanların dini inkâr düzeylerini etkilediği söylenebilir.

Bayyigit (1989)'in araştırmasında öğrencilerin ailelerinin sosyo-ekonomik durumuna göre, Allah inancındaki farklılaşmada dikkat çekici bir münasebet bulunmaktadır. Aileleri fakir öğrencilerin irrasyonel inanç ve inançsızlıkta, zengin aile gençlerinin ise kararsızlıkta daha yüksek oranda kümelandikleri bulunmuştur.¹⁵⁸

Köktaş (1993)'ın dinî hayat üzerine yaptığı sosyolojik araştırmada da sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe Allah'a inancın azaldığı görülmüştür.¹⁵⁹

Kula (1993)'nın ergenler üzerinde yaptığı araştırmada ise, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan öğrencilerin dindarlık puanlarının düşük olduğu bulunmuştur.¹⁶⁰

9. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 9: "Ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında ailenin etkisi yüksek orandadır."

Bu denenceyi test etmek üzere dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada ailenin etki durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-66'da verilmiştir.

¹⁵⁸ Bayyigit, *a.g.e.*, ss.80-81.

¹⁵⁹ Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), s.79.

¹⁶⁰ Naci Kula, *Kimlik ve Din*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: U.Ü.İ.F., 1993), s.74.

Tablo-66'daki sonuçlar, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini az bulanların dini inkâr puan ortalamasının ($\bar{X}=66.03$), ailenin etkisini fazla bulanların dini inkâr puan ortalamasına göre ($\bar{X}=57.40$) daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo-66
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Ailenin Etki Derecesi	n	\bar{X}	S
Fazla	20	57.40	17.12
Az	74	66.03	23.55

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin hiç etkisi olmadığını (8) ve bu etkinin normal olduğunu (6) söyleyenler az olduğu için değerlendirme dışı tutulmuştur.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini fazla ve az bulanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını test etmek için iki grup arasında t-testi uygulanmış ve sonuçları Tablo-67'de verilmiştir.

Tablo-67
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Ailenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Ailenin Etki derecesi	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Fazla-Az.	92	1.83	$p>.05$	Önemsiz

Tablo-67'de, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini fazla bulanlarla az bulanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir fark olmadığı görülmektedir.

Bu sonuç "ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında ailenin etkisi yüksek orandadır" şeklinde kurulan denenceyi doğrulamamıştır.

Bireyin gelişmesinde ve dinî değerlere karşı vaziyet alışında ailenin çok önemli bir yeri vardır. Birey kısmen seçme ve serbest hareket etme imkânına sahip ise de dinî değerlere karşı tutum geliştirmede genelde ailesine bağlıdır.

Denence oluşturulurken, aile fertlerinin dine tepkisi ve antipatisi olan ya da ona karşı ihmalkâr veya gevşek davranan kişiler olması halinde çocuklarına dinî değerlere inanma konusunda zarar verebilecekleri düşünülmüştü. Ancak denencenin doğrulanmadığı görülmüştür.

Bayyigit (1989), araştırmasında öğrencilerin inançsızlık konusundaki kararlarında ailenin hiç etkisi olmadığını bulmuştur.¹⁶¹

10. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Kitapların Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 10: "Ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında okudukları kitapların etkisi yüksek orandadır."

¹⁶¹ Bayyigit, *a.g.e.*, s.172.

Bu denenceyi test etmek amacıyla dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini "fazla, normal, az ve hiç" olarak belirtenlere göre ankete katılanlar dört gruba ayrılmıştır.

Dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada kitapların etki derecesine göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-68'de verilmiştir.

Tablo-68
Dinî Değerlere Karşı Inkârcı Tutum Takınmada Kitapların Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Kitapların Etki Derecesi	n	\bar{X}	S
Fazla	98	71.96	23.86
Normal	8	42.00	16.72

Tablo-68'deki bilgilere göre, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini fazla bulanların ortalaması ($\bar{X}=71.96$), kitapların etkisini normal bulanlara göre ($\bar{X}=42.00$) daha yüksektir.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini az bulanların sayısı sadece iki iken, kitapların hiç etkisi olmadığını belirtenler çıkmamıştır. Bundan dolayı dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini fazla bulanlarla normal bulanların karşılaştırması yapılmıştır.

Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada okunan kitapların etkisini fazla ve normal bulanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını incelemek için iki grup arasında t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-69'da verilmiştir.

Tablo-69
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Kitapların Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Kitapların Etki Derecesi	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Fazla-Normal	104	4.69	p<.001	Önemli

Tablo-69'daki sonuçlarda, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etkisini fazla bulanlarla normal bulanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark olduğu görülmektedir.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada kitapların etki durumuna göre elde edilen bu sonuçların, "ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında okudukları kitapların etkisi yüksek orandadır" şeklinde ifade edilen denenceyi doğruladığı görülmüştür.

Bu denence, ankete katılanların fikrî ve dinî bilgi ihtiyaçlarını gidermek için daha çok dinin aleyhinde yazılmış kitapları tercih edebilecekleri ve bu kitapların da onların dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesinden hareketle oluşturulmuştu. Araştırma sonuçları da bu var sayımımızı doğrulamıştır.

Bayyigit (1989)'in araştırmasında, öğrencilerin inançsızlık yönünde kararlarını etkileyen üçüncü faktör olarak kitaplar (% 19) bulunmuştur.¹⁶²

¹⁶² Bayyigit, a.e., s.78.

11. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz(İnkârcı) Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 11: "Ankete katılanların dini değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında zihinsel gelişmenin etkisi yüksek orandadır."

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etki derecesine göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-70'de verilmiştir.

Tablo-70'te görüldüğü gibi, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini fazla bulanların (%94.44) dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=71.10$) oldukça yüksektir. Zihinsel gelişmenin etkisini normal bulanların (% 5.56) dini inkâr puan ortalamaları ise $\bar{X}=32.67$ 'dir.

Tablo-70
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Sandart Sapmaları

Zihinsel Gelişmenin Etki D.	n	\bar{X}	S
Fazla	102	71.10	24.08
Normal	6	32.67	1.86

Dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini az bulanlarla hiç etkisi olmadığını söyleyenler olmamıştır.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini fazla ve normal bulanların dini inkâr puan

ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını anlamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo-71'de verilmiştir.

Tablo-71
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmada Zihinsel Gelişmenin Etki Derecesine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Zihinsel Geliş. Etki Der.	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Fazla-Normal	106	15.36	p<.001	Önemli

Taslo-71'deki sonuçlara göre, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisini fazla bulanlarla normal bulanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre, "ankete katılanların dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında zihinsel gelişmenin etkisi yüksek orandadır" şeklinde ifade edilen denencenin doğrulandığı görülmüştür.

Bu denence oluşturulurken, zihni fonksiyonların gelişmesi, bireyin dinî görüş ve duygularını derin bir şekilde etkileyeceği, çocukluk dönemindeki dinî inançları ile genişlemiş bilgilerini bağdaştıramayacağı, bu durumun da kendisinde bir iç çatışma meydana getireceği, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmasında etkili olacağı var sayılmıştı. Elde edilen sonuçlar da bu var sayımımızı doğrulamıştır.

Bayyigit (1989)'in araştırmasında Allah'ın varlığına inanmayan öğrencilerin bu kararlarını etkileyen faktörlerden en fazla etki

derecesine sahip faktörün kendi zihinsel gelişmesi (% 36.5) olduğu görülmektedir.¹⁶³

Bayyigit'in araştırma bulguları ile bizim araştırma bulgularımızın tutarlı olduğu söylenebilir.

**12. Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme
Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini
İnkâr Düzeyleri**

Denence 12: "Anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamaları hakkında "hiçbir zaman" diyenlerin dini inkâr düzeyi "sık sık", "ara sıra" ve "nadiren" diyenlere göre daha yüksektir."

Bu denenceyi test etmek üzere anne veya babanın dini görevleri yerine getirme konusundaki zorlamalarına göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-72'de verilmiştir.

Tablo-72
Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme
Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr
Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Zorlama Durumu	n	\bar{X}	S
Arasıra	46	39.39	7.48
Nadiren	24	41.25	11.37
Hiçbir zaman	74	81.86	18.04

Tablo-72 incelendiğinde, dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babanın hiçbir zorlamasıyla karşılaşmadığını söyleyenlerin dini inkâr puan ortalamalarının diğerlerine göre daha

¹⁶³ Bayyigit. a.e., s.76.

yüksek olduğu ($\bar{X}=81.86$) görülmektedir. Dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babasının sık sık zorlamasıyla karşı karşıya kaldığını ifade edenlerin sadece sekiz kişi olması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamalarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını incelemek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-73'te verilmiştir.

Tablo-73'teki sonuçlarda, anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamalarına göre örnekleme girenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark görülmektedir.

Tablo-73
Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme
Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr
Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	63015.8	2	31507.9	151.87	0
Gruplar içi	29252.1	141	207.46		p<.001
TOPLAM	92267.9	143			Önemli

Anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamalarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-74'te verilmiştir.

Tablo-74
Anne veya Babanın Dinî Görevleri Yerine Getirme
Konusundaki Zorlamalarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr
Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Zorlama Durumu	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Arasıra-Nadiren	68	.7235	p>.05	Önemsiz
Arasıra-Hiçbir zaman	118	17.93	p<.001	Önemli
Nadiren-Hiçbir zaman	96	12.98	p<.001	Önemli

Tablo-74'teki gruplararası karşılaştırmalara bakıldığında, dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babasının zorlamasıyla arasıra ve nadiren karşılaştığını söyleyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın .05 düzeyinde önemli olmadığı görülmektedir. Karşılaştırılan diğer grupların dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .001 düzeyinde önemli farklar görülmüştür.

Bu sonuçlara göre, "anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamaları hakkında "hiçbir zaman" diyenlerin dini inkâr düzeyi "sık sık", "ara sıra" ve "nadiren" diyenlere göre daha yüksektir." şeklinde ifade edilen denencenin doğrulandığı anlaşılmıştır.

Dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babanın çocuklarına, en azından dinî sorumluluğu hatırlatma bakımından bir müdahalesi olmadığı takdirde onları dine karşı ilgisizliğe itebilecektir. Bu ilgisizlik zamanla dinî değerleri inkâra kadar götürebilir. Diğer taraftan dinî değerlerin bir yaşam biçimi olarak benimsetilmesinde aşırı baskı altında tutulan ve zorlanan bireyler de dinî değerlere karşı olumsuz tavırlar geliştirebilirler.

Araştırmada elde edilen bulgular, dinî görevleri yerine getirme konusunda anne veya babanın hiçbir zaman zorlamasıyla karşı karşıya kalmadığını söyleyenlerin dini inkâr düzeylerinin yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuç da denencemizi doğrulamıştır.

13. Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 13: "Dinî bilgilerini en çok ailesinden öğrenenlerin dini inkâr düzeyi daha yüksektir."

Dinî bilgileri en çok nereden öğrendiklerine göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları çıkarılarak Tablo-75'te verilmiştir.

Tablo-75
Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Öğrenilen Yer	n	\bar{X}	S
Aileden	40	76.65	24.32
Okuldan	52	43.15	18.57
Kitaplardan	56	66.32	21.49

Tablo-75'te dinî bilgilerini en çok aileden öğrenenlerin dini inkâr puan ortalamasının ($\bar{X}=76.65$), dinî bilgilerini okuldan ve kitaplardan öğrenenlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Dinî bilgilerini arkadaşlarından öğrendiğini belirtenler çıkmazken, Kur'an kurslarından öğrendiğini ifade edenler ise sadece dört kişidir. Sayı azlığı nedeniyle bu dört kişi değerlendirme dışı tutulmuştur.

Dinî bilgileri en çok öğrendikleri yerlere göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir farkın olup olmadığına bakmak için gruplar arasında varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-76'da verilmiştir.

Tablo-76'daki sonuçlar, dinî bilgileri en çok öğrendikleri yerlere göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir farkın olduğunu göstermektedir.

Tablo-76
Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	27943.80	2	13971.9	30.67	2.38
Gruplar içi	66064.09	145	455.61		p<.001
TOPLAM	94007.89	147			Önemli

Dinî bilgileri en çok nereden öğrendiklerine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-77'de verilmiştir.

Tablo-77
Dinî Bilgileri En Çok Nereden Öğrendiklerine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Öğrenilen Yer	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Aileden-Okuldan	90	7.24	p<.001	Önemli
Aileden-Kitaplardan	94	2.15	p<.05	Önemli
Okuldan-Kitaplardan	106	6.00	p<.001	Önemli

Tablo-77'deki sonuçlara göre, dinî bilgilerini en çok aileden ve kitaplardan alanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki fark .05 düzeyinde önemli görülürken, dinî bilgilerini aileden ve okuldan ; okuldan ve kitaplardan alanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkların da .001 düzeyinde önemli olduğu görülmüştür.

Bu bulgulara göre, "dinî bilgilerini en çok ailesinden öğrenenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denencenin doğrulandığı görülmüştür.

Yetişmekte olan nesillerin ruh ve beden gelişmesini dikkate alarak onların duygu, zihin ve heyecan dinamizmini bozmadan tutarlı ve başarılı bir genç olarak topluma katılmasını sağlamak için doğru dinî bilginin verilmesi gerekmektedir.

Yanlış ve batıl şeylere inanılan aile ortamında yetişen bireylerin dinin temel konuları üzerinde doğru bilgi almaları mümkün değildir. Ailedeki hatalı dinî sosyalleşme de çocukların dinî değerlere karşı tutumunu olumsuz yönde etkileyebilir.

İşte bu düşüncelerden hareketle oluşturulan denence, araştırma sonucu doğrulanmıştır.

14. Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 14: "Dinî bilgi durumunu yetersiz görenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir."

Dinî bilgilerinin yeterli olup olmadığına göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-78'de verilmiştir.

Tablo-78
Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Dinî Bilgi Durumu	n	\bar{X}	S
Yeterli	14	37.43	6.37
Kısmen Yeterli	74	46.32	19.23
Yetersiz	64	81.28	17.70

Tablo-78'de görüldüğü gibi dinî bilgi durumunu yetersiz olarak algılayanların dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=81.28$), dini bilgi durumunu yeterli ve kısmen yeterli olarak algılayanlara göre daha yüksektir.

Dinî bilgilerinin yeterli olup olmadığına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını test etmek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-79'da gösterilmiştir.

Tablo-79
Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	49949.82	2	24974.91	78.77	0
Gruplar içi	47240.56	149	317.05		p<.001
TOPLAM	97190.38	151			Önemli

Tablo-79'deki sonuçlar ile dinî bilgilerinin yeterli olup olmadığına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olduğu anlaşılmıştır.

Dinî bilgilerinin yeterli olup olmadığına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-80'de verilmiştir.

Tablo-80'de dinî bilgi durumunu yeterli görenlerle kısmen yeterli görenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir fark görülmektedir.

Tablo-80
Dinî Bilgilerinin Yeterli Olup Olmadığına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Dinî Bilgi Durumu	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Yeterli-Kısmen Yeterli	86	3.17	p<.05	Önemli
Yeterli-Yetersiz	76	15.71	p<.001	Önemli
Kısmen Yeterli-Yetersiz	136	11.12	p<.001	Önemli

Dinî bilgi durumunu yeterli bulanlarla yetersiz bulanların, kısmen yeterli bulanlarla yetersiz bulanların dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .001 düzeyinde önemli farklar bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre, "dinî bilgi durumunu yetersiz görenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denencenin doğrulandığı görülmüştür.

Bu denence kurulurken, eksik dinî bilginin, dinî konuların anlaşılmasında problem meydana getireceği, karşılaşılan dinî sorunların çözümünde şüphe oluşturacağı, bu şüphenin de dinî değerlerin inkârında etkili olabileceği düşünülmüştü. Elde edilen bulgular da bu var sayımımızı doğrulamıştır.

15. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmada Alınan Dinî Bilgilerin Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 15: "Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir."

Dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada alınan dinî bilgilerin bir çatışma meydana getirip getirmediğine göre ankete katılanların dini inkâr puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo-81'de verilmiştir.

Tablo-81
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Sergileme Yönünde Alınan Dinî Bilgilerin Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Çatışma Olma Durumu	n	\bar{X}	S
Evet	92	57.33	26.96
Hayır	46	67.35	23.44
Fikrim Yok	14	72.29	15.87

Tablo-81'deki bulgulara göre, alınan dinî bilgilerin, dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana

getirip getirmediği noktasında bir fikir belirtmeyenlerin dini inkâr puan ortalamasının ($\bar{X}=72.29$) diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Alınan dinî bilgilerin, dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirip getirmediğine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını ölçmek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-82'de verilmiştir.

Tablo-82'de dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde, alınan dinî bilgilerin bir çatışma meydana getirip getirmediğine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir farkın olmadığı görülmektedir.

Tablo-82

Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Sergileme Yönünde Alınan Dinî Bilgilerin Bir Çatışma Meydana Getirip Getirmediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	3016.88	2	1508.44	2.39	9.3387
Gruplar içi	94173.51	149	632.04		p>.05
TOPLAM	97190.39	151			Önemsiz

Elde edilen bu verilere göre "dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denencenin doğrulanmadığı görülmüştür.

Yukarıdaki denence oluşturulurken, bireyin çocukluk döneminde edindiği dinî bilgileri ve inançları ile genişlemiş bilgilerini bağdaştıramayacağı, dinî değerleri anlamada kendi bilgi kaynaklarının ve gücünün yeterli olamayacağı dolayısıyla dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmasında bunların etkili olacağı düşünülmüştü. Ancak bu var sayımımız doğrulanmamıştır.

16. Dinî Değerlere Karşı Olumsuz (İnkârcı) Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 16: "Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını ifade edenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir."

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-83'te verilmiştir.

Tablo-83

Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Yaşayıp Yaşamama Duru.	n	\bar{X}	S
Evet	68	73.97	25.58
Hayır	60	43.77	17.72
Fikrim Yok	20	64.10	16.65

Tablo-83'te görüldüğü gibi, en yüksek dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=73.97$) dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını söyleyenlere aittir.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını incelemek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-84'te verilmiştir.

Tablo-84
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	29396.8	2	14698.4	31.51	2.38
Gruplar içi	67634.48	145	466.44		p<.001
TOPLAM	97031.28	147			Önemli

Tablo-84'teki sonuçlar, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark olduğunu göstermektedir.

Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına göre örnekleme girenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-85'te verilmiştir.

Tablo-85
Dinî Değerlere Karşı İnkârcı Tutum Takınmalarına Neden Olan Bir Olay Yaşayıp Yaşamadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Yaşayıp Yaşamama D.	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Evet-Hayır	126	7.84	p<.001	Önemli
Evet-Fikrim Yok	86	2.04	p<.05	Önemli
Hayır-Fikrim Yok	78	4.65	p<.001	Önemli

Tablo-85'te görüldüğü gibi, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadığını söyleyenlerle hayır diyenlerin; hayır diyenlerle fikrim yok diyenlerin dini inkâr puanlarına ait ortalamalar arasında .001 düzeyinde önemli farklar bulunurken, evet diyenlerle fikrim yok diyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .05 düzeyinde önemli bir fark bulunmuştur.

Böylece "dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını ifade edenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denence doğrulanmıştır.

Denence oluşturulurken, olumsuz olayların insandaki güven ve bağlanma duygusunu yok edebileceği ve olumsuz davranışlara itebileceği düşünülmüştür. Çünkü kişinin, yaşadığı acılardan dolayı hayata olan kızgınlığı ve öfkesi artacak ve onu hayatın anlamı olmadığı şeklinde bir düşünceye sevk edebilecektir. Bu durumda kişinin yaşama sevinci hayata karşı hınç duyma haline dönüşür. Böylesi bir kin ve öfke insandaki Tanrı fikrini güçleştirir.

Araştırma bulguları da yaşadıkları olumsuz olayların ankete katılanların dini inkâr düzeylerini etkilediğini ortaya koymuştur.

17. Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 17: "Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir."

Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-86'da verilmiştir.

Tablo-86.
Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Etki Yönü	n	\bar{X}	S
Olumsuz yönde etkilemiştir	66	66.24	31.09
Ne olumlu ne de olumsuz	82	55.78	19.09

Tablo-86'daki sonuçlar, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade edenlerin dini inkâr puan ortalamasının ($\bar{X}=66.24$), ne olumlu ne de olumsuz yönde etkisi olmuştur diyenlerin dini inkâr puan ortalamasına göre ($\bar{X}=55.78$) daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumlu yönde etkilediğini belirtenler, araştırmanın amacına uygun olmadığı için değerlendirilmeye alınmamıştır. Çünkü bu araştırmanın amacı, dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada etkili olan faktörleri ortaya koymaktır.

Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerle hiçbir şekilde etkilememiştir diyenlerin dinî inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını test etmek için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-87'de verilmiştir.

Tablo-87
Dünyada Var Olan Kötülüklerin Dinî Değerlere Karşı
Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların
Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Etki Yönü	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Olumsuz yönde- Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir	146	2.39	p<.05	Önemli

Tablo-87'de, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerle hiçbir şekilde etkilememiştir diyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .05 düzeyinde önemli bir farkın olduğu görülmektedir.

Bu sonuç "dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denenciyi doğrulamıştır.

Bu denence oluşturulurken, evrende görülen kusurların, yetersizliklerin, doğal âfetlerin, dinlerin insan hayatında oynadıkları olumsuz rollerin, dinsel fanatizmin, din yüzünden çıkan savaşların ve dinsel hoşgörüsüzlüğün, ankete katılanlar tarafından dünyada var olan kötülükler olarak algılanacağını ve bunların da dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmüştü.

Araştırmada elde edilen bulgular da dünyadaki kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade edenlerin dini inkâr düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla denencemiz doğrulanmıştır.

18. İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 18: "İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yöde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir."

İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-88'de verilmiştir.

Tablo-88
İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümünün Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Etki Yönü	n	\bar{X}	S
Olumsuz yönde etkilemiştir	124	61.13	25.78
Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir.	28	56.21	23.50

Tablo-88'deki bilgilere göre İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=61.13$), ne olumlu ne de olumsuz yönde etkisi olmuştur diyenlerin dini inkâr puan ortalamasına göre ($\bar{X}=56.21$) daha yüksektir.

İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade edenlerle ne olumlu ne de olumsuz yönde etkisi olmuştur diyenlerin dini inkâr

puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını test etmek amacıyla t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-89'da gösterilmiştir.

Tablo-89

İslâmî Uygulamaların Dünyadaki Görünümlerinin Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dinî İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Etki Yönü	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Olumsuz yönde- Ne olumlu ne de olumsuz y.	150	.9812	p>.05	Önemsiz

Tablo-89'daki sonuçlarda, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerle hiçbir etkisinin olmadığını söyleyenlerin dinî inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark görülmemektedir.

Elde edilen bu sonuç, "İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dinî inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ileri sürülen denenceyi doğrulamamıştır.

Ankete katılanlar, dinî kuralların yürürlükte olduğu ülkelerde demokratik ve lâik ülkelere farklı olarak yaşama tarzının ve özgürlüğün kısıtlandığı, işlenen suçlara verilen cezaların şiddet içerdiği, kadınların sosyal hayattan tecrit edildiği şeklinde bir izlenime sahip olabilirler ve bunları da İslâmî uygulamaların görüntüleri olarak algılayabilirler. Böyle bir algılayış onların dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyebilir.

Denence oluşturulurken bu düşüncelerden hareket edilmiştir. Elde edilen bulgulara bakıldığında, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin aritmetik ortalaması, hiçbir şekilde etkilememiştir diyenlerinkine göre daha yüksek olmasına rağmen aradaki farkın önemli olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla denencemizin kısmen doğrulandığı söylenebilir.

19. Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 19: "Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri, söyleyemeyenlerinkine göre daha yüksektir."

Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyip söyleyememe durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-90'da verilmiştir.

Tablo-90
Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Söyleyip Söyleyememe D.	n	\bar{X}	S
Evet	68	77.97	19.52
Hayır	50	50.96	24.02
Fikrim Yok	32	38.75	6.58

Tablo-90'dan da anlaşılacağı gibi, en yüksek dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=77.97$), dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açıkça söyleyenlere aittir.

Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyemeyenlerin dini inkâr puan ortalaması $\bar{X}=50.96$ olurken, fikrim yok diyenlerin dini inkâr puan ortalaması ise $\bar{X}=38.75$ 'tir.

Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyip söyleyememe durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olup olmadığını ölçmek için varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo-91'de verilmiştir.

Tablo-91
Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	40442.14	2	20221.07	53.91	0
Gruplar içi	55133.86	147	375.06		p<.001
TOPLAM	95576.00	149			Önemli

Tablo-91'deki sonuçlar, dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyip söyleyememe durumuna göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark olduğunu göstermektedir.

Ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında önemli olduğunu test etmek amacıyla uygulanan t-testi sonuçları Tablo-92'de verilmiştir.

Tablo-92
Dinî Değerler Konusunda Olumsuz Düşüncelerini Açık Bir
Şekilde Söyleyip Söyleyememe Durumuna Göre Ankete Katılanların
Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Söyleyip Söyleyememe	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Evet-Havır	116	6.52	p<.001	Önemli
Evet-Fikrim Yok	98	14.87	p<.001	Önemli
Havır-Fikrim Yok	80	3.40	p<.05	Önemli

Tablo-92'de görüldüğü gibi dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyenlerle söyleyemeyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark bulunmuştur.

Aynı şekilde dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açıkça söyleyenlerle fikrim yok diyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .001; dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açıkça söyleyemeyenlerle fikrim yok diyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında ise .05 düzeyinde önemli bir fark olduğu görülmektedir.

Bu bulgulara göre, "dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri, söyleyemeyenlerinkine göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denence doğrulanmıştır.

Bu denence kurulurken, toplumsal baskıdan dolayı inkârcı görüşlerini açıklayamayanların dini inkâr düzeylerinin, dinî değerlere karşı olumsuz düşüncelerini açıkça söyleyenlere göre daha düşük olacağı düşünülmüştür. Elde edilen sonuçlar da bu var sayımımızı doğrulamıştır.

20. Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 20: "Dinî değerleri yararlı bulmayanların dini inkâr düzeyleri yararlı bulanlara göre daha yüksektir."

Dinî değerleri yararlı bulup bulmadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-93'te verilmiştir.

Tablo-93
Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Yararlı Bulup Bulmama D.	n	\bar{X}	S
Evet	20	37.30	6.14
Hayır	64	79.50	22.53
Fikrim Yok	68	48.82	17.86

Tablo-93'te görüldüğü gibi, en yüksek dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=79.50$) dinî değerleri yararlı bulmayanlara aittir. Ortalamalar arasında önemli bir fark olup olmadığını ölçmek için yapılan varyans analizi sonuçları Tablo-94'te verilmiştir.

Tablo-94
Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	43128.31	2	21564.16	59.43	0
Gruplar içi	54062.08	149	362.83		p<.001
TOPLAM	97190.39	151			Önemli

Tablo-94'teki sonuçlarda, dinî değerleri yararlı bulup bulmadıklarına göre örnekleme oluşturanların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir.

Ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan ikili karşılaştırmalarla ilgili t-testi sonuçları Tablo-95'te verilmiştir.

Tablo-95
Dinî Değerleri Yararlı Bulup Bulmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Yararlı Bulup Bulmama	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Evet-Hayır	82	13.47	p<.001	Önemli
Evet-Fikrim Yok	86	4.49	p<.001	Önemli
Hayır-Fikrim Yok	130	8.63	p<.001	Önemli

Tablo-95'teki ikili karşılaştırmalara bakıldığında, grupların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olduğu görülmektedir.

Elde edilen bu sonuçlara göre "dinî değerleri yararlı bulmayanların dini inkâr düzeyleri, yararlı bulanlara göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denencenin doğrulandığı görülmüştür.

Denence oluşturulurken, ankete katılanlardan dinî değerleri yararlı bulmayanların, dinî değerlerin insanın ruhsal hayatında olumlu değişiklikler yapacak, şahsiyetinin kurulmasına ve tekâmülüne katkı sağlayacak, iç dünyasının düzene konmasına yardım edecek, topluma sürekli olarak düzen verecek bir güçte olmadığı, çağdaş toplumlarda dinî değerlere inanmanın gereksiz

olduğu düşüncesini taşıyabilecekleri ve bundan dolayı dini inkâr düzeylerinin yüksek olacağı var sayılmıştı. Elde edilen sonuçlar da bu var sayımımızı doğrulamıştır.

21. Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 21: "Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olmayanların dini inkâr düzeyleri, öğretilmesinden yana olanlara göre daha yüksektir."

Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olup olmadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr puanlarına ait ortalama ve standart sapmaları Tablo-96'da verilmiştir.

Tablo-96
Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Yana Olup Olmama Dur.	n	\bar{X}	S
Evet	40	36.30	5.23
Hayır	64	78.84	23.19
Fikrim Yok	48	55.33	18.46

Tablo-96'dan da anlaşılacağı gibi en yüksek dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=78.84$), dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olmayanlara aittir.

Grupların dini inkâr puan ortalamaları arasında önemli bir farkın olup olmadığını anlamak için yapılan varyans analizi sonuçları Tablo-97'de verilmiştir.

Tablo-97'deki sonuçlarda, dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olup olmadıklarına göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın .001 düzeyinde önemli olduğu görülmektedir.

Tablo-97
Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	KT	SD	KO	F	P
Gruplararası	46230.89	2	23115.45	67.59	0
Gruplar içi	50959.47	149	342.00		p<.001
TOPLAM	97190.36	151			Önemli

Ortalamalar arasındaki farkın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için t-testi yapılmış ve sonuçlar Tablo-98'de verilmiştir.

Tablo-98
Dinî Kuralların Çocuklara Öğretilmesinden Yana Olup Olmadıklarına Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Yana Olup Olmama D.	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Evet-Hayır	102	14.11	p<.001	Önemli
Evet-Fikrim Yok	86	6.82	p<.001	Önemli
Hayır-Fikrim Yok	110	5.97	p<.001	Önemli

Tablo-98'deki gruplar arası karşılaştırmalara bakıldığında, grupların dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkların .001 düzeyinde önemli olduğu görülmektedir.

Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olup olmadıklarına göre elde edilen bu sonuçların "dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olmayanların dini inkâr düzeyleri, öğretilmesinden yana olanlara göre daha yüksektir" şeklinde ifade edilen denenceyi doğruladığı görülmüştür.

Bu denence kurulurken ankete katılanların, dinî kuralların çocuklara öğretilmesinin yani, din eğitime tâbi tutulmasının onların düşünce yapılarını ve kişiliklerini olumsuz yönde etkileyeceği fikrini taşıyabilecekleri ve bu nedenle dinî kuralların çocuklara öğretilmesine karşı çıkabilecekleri düşünülmüştü. Ayrıca dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olmayanların dini inkâr düzeylerinin yüksek olacağı varsayılmıştı. Araştırma bulguları da bu varsayımımızı doğrulanmıştır.

22. Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Düzeyleri

Denence 22: "Dindarların olumsuz tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr düzeyleri daha yüksektir."

Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre ankete katılanların dini inkâr puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-99'da verilmiştir.

Tablo-99'da görüldüğü gibi dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dini inkâr puan ortalaması ($\bar{X}=63.42$), ne olumlu ne de

olumsuz yönde etkisi olmuştur diyenlerin dini inkâr puan ortalamasına göre ($\bar{X}=36.44$) daha yüksektir.

Tablo-99
Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Etki Yönü	n	X	S
Olumsuz yönde etkilemiştir	134	63.42	25.16
Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir	18	36.44	9.26

Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtenlerle ne olumlu ne de olumsuz yönde etkisi olmuştur diyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığını test etmek için t-testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo-100'de verilmiştir.

Tablo-100
Dindarların Tutum ve Davranışlarının Dinî Değerlere Karşı Tutumlarını Hangi Yönde Etkilediğine Göre Ankete Katılanların Dini İnkâr Puanlarına İlişkin t-Testi Sonuçları

Etki Yönü	SD	t	Önem Düz.	Sonuç
Olumsuz yönde etkilemiştir- Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir.	150	8.76	p<.001	Önemli

Tablo-100'deki sonuçlarda, dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerle hiç etkisi olmamıştır diyenlerin dini inkâr puan ortalamaları arasında .001 düzeyinde önemli bir fark görülmektedir.

Bu sonuç, "dindarların olumsuz tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerin dinî inkâr düzeyleri daha yüksektir" şeklinde ileri sürülen denenceyi doğrulamıştır.

Denence kurulurken, dinî yaşama iddiasında olan kişilerin inanç ve yaşayışlarındaki farklı tutumları, tutarsız davranışları, çifte standartlılık şeklinde kendini gösteren yaşama tarzları, ankete katılanların dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyeceği düşüncesinden hareket edilmişti. Araştırmada elde edilen sonuçların da bu denenceyi doğruladığı görülmüştür.

Öyle anlaşılıyor ki, dindarların bireysel davranışları bizzat dinin kendisinden kaynaklanıyormuş gibi algılanmakta ve din ile dindar özdeşleştirilmektedir.

Bayyigit (1989)'in araştırmasında da dindar olarak görünen bazı kimselerin olumsuz tutum ve davranışlarının, öğrencilerin inanmama konusundaki kararlarını etkileyen bir faktör olarak bulunmuştur.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Bayyigit, *a.e.*, s.78.

BÖLÜM V

SONUÇ

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, dini inkârda etkili olan bir çok psiko-sosyal faktörün olduğu görülmüştür.

Araştırmanın örneklemini oluşturanlardan erkeklerin (% 73.68) kadınlara göre (% 26.32) daha çok oldukları görülmüştür. Yaş durumu bakımından 31-40 yaş arası olanların (% 32.89), yerleşim yeri bakımından da büyük Şehirlerde yaşayanların (% 50) aynı Şekilde diğerlerine göre çoğunluğu oluşturdukları anlaşılmıştır.

Deneklerin yarıdan fazlasının (% 56.58) en son bitirdikleri okul itibariyle lise veya dengi okul mezunu oldukları görülmüştür.

Yetiştikleri aile ortamını demokratik olarak algılayanların oranının (% 43.42), otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz olarak algılayanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Dini inkârda zihinsel gelişmenin etkisinin fazla (% 94.44), dahil olunan grupların etkisinin ise az olduğu anlaşılmıştır.

Ankete katılanların % 60.53'ünün, almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini, bu çatışmaların daha ziyade dinin yasaklayıcı yanının ön plana çıkarılması, İşlâmın kadına bakışı, cinselliğe getirilen yasaklamalar, Tanrı ve evrenin boyutu, el kesme cezası, inkâr edenin öldürülmesi ve örtünmenin gerekliliği noktalarında olduğunu ifade ettikleri görülmüştür.

Örnekleme oluşturanların % 44.74'ünün, kendi ifadelerine göre, Sivas olayları, sonradan dine yönelenlerin mantıksız davranışları, dindarların başı açık olanlara sözlü saldırıları, Uğur Mumcu'nun öldürülmesi ve dincilerin dini siyasete âlet etmeleri gibi birtakım olaylardan etkilenerek dini inkâr ettikleri anlaşılmıştır. Bunun yanında öğretmenlerin baskısı, zorla din eğitime tâbi tutulmaları ve yakınlarının ölümü gibi başlarından geçen hâdiselerin de dini inkâr etmelerinde etkili olduğu görülmüştür.

Dış dünyadaki bozukluğun ve düzensizliğin, dinin inkârında mümkün bir psikolojik faktör olduğu anlaşılmıştır.

Deneklerin çoğunun (% 81.58) İslâmî uygulamaların dünyadaki görünüşlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade ettikleri görülmüştür.

Ankete katılanların hemen hemen yarısının (% 48.68), dinî değerlere karşı kuşku ve inkâr gibi tüm olumsuz tutumlarına rağmen yine de dua ettikleri anlaşılmıştır.

Araştırmanın örnekleme girenlerden bir kısmının (% 17.11) dinî değerlere karşı inkârcı tutum içinde olduğu halde birtakım batıl şeylere inanmayı sürdürdüğü görülmüştür.

Dini yaşama ididasında olan kişilerin inanç ve yaşayışlarındaki farklı tutumları ve tutarsız davranışları, ankete katılanların büyük bir kısmının (% 88.16) dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmıştır. Deneklerin % 11.84'ünün ise dindarların tutum ve davranışlarından hiçbir şekilde etkilenmediği ortaya çıkmıştır.

Ankete katılanların % 43.42'sinin, dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmada düşünce ve davranışlar üzerinde son derece etkili olan kitle iletişim araçlarından (tv, radyo, gazete, dergi vb.) etkilendiği, yarıdan fazlasının (% 56.58) da hiçbir şekilde etkilenmediği anlaşılmıştır. Öbür taraftan kitle iletişim araçlarından biri olarak var sayılan kitapların etkisinin de çok fazla (% 90.74) olduğu görülmüştür.

Bu araştırmada, örnekleme giren deneklerin dine karşı inkârcı tutum takınmalarında etkili olan faktörlere ilişkin bulgular çeşitli değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak da ele alınmıştır.

Cinsiyet bakımından erkeklerin % 69.05'i, bayanların da % 66.67'si dinin inkârında ailenin etkisinin az olduğunu ifade ettikleri anlaşılmıştır. Ailenin etkisini fazla bulanların oranının bayanlarda daha yüksek olduğu görülmüştür.

Annesi okur-yazar olan deneklerin tamamı, annesi ilkokul mezunu olanların ise % 81.08'i dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisini az buldukları anlaşılmıştır. Diğer taraftan annesi fakülte veya yüksekokul mezunu olanların tamamı, lise veya dengi okul mezunu olanların da % 60'ı ailenin etkisini fazla bulmuştur. Annenin öğrenim düzeyi yükseldikçe deneklerin dini inkârlarında aile etkisinin de yükseldiği görülmüştür.

Dinî bilgi durumunu yeterli görenlerin tamamı, kısmen yeterli görenlerin % 84.21'i, yetersiz görenlerin ise % 75'i dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisinin az olduğunu ifade ettikleri anlaşılmıştır. Dinî bilgi durumunu kısmen yeterli

bulanların % 10.53'ünün, yetersiz bulanların da % 9.37'sinin öğretmenlerin hiçbir etkisinin olmadığını ifade ettikleri görülmüştür. Buna karşılık dinî bilgi durumu yetersiz olanların % 12.50'si öğretmenlerin etkisini normal bulurken, % 3.13'ü de fazla bulmuştur.

Cinsiyet bakımından kadınların % 91.67'si, öğrenim durumu açısından fakülte veya yüksekokul mezunu olanların tamamı, dinî bilgi durumu bakımından da kendisini yetersiz görenlerin % 96.88'i (diğerlerine göre daha yüksek yüzdelerle) dinî değerler karşı inkârcı tutum takınmada okunan kitapların etkisini fazla buldukları anlaşılmıştır. Kitapların hiçbir etkisinin olmadığını ifade eden denek ise çıkmamıştır.

Yaş durumu bakımından 26-30 yaş arası deneklerin % 25'i dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaşlarının etkisini fazla bulurken, % 50'si de normal bulmuştur. Arkadaşlarının etkisini normal bulanlardan en yüksek oranın (% 76.92) 22-25 yaş arası deneklere ait olduğu görülmüştür. Diğer yandan 41-50 yaş arası deneklerin tamamı da arkadaşlarının etkisini az bulmuştur.

Kadınların tamamının, erkeklerin ise % 92.86'sının dinin inkârında zihinsel gelişmenin etkisini fazla buldukları anlaşılmıştır. Dinî bilgi durumu bakımından kendisini yetersiz görenlerin tamamı, kısmen yeterli görenlerin % 94.74'ü zihinsel gelişmenin etkisini fazla bulurken yeterli görenlerin % 66.67'si ise zihinsel gelişmenin etkisini normal bulmuştur.

Almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyenlerin daha çok kadınlar (% 70) olduğu ortaya çıkmıştır.

Cinsiyet bakımından erkeklerin % 53.57'si, öğrenim durumu açısından fakülte veya yüksekokul mezunu olanların % 51.85'i, sosyo-ekonomik düzey bakımından zengin olanların ise % 80'i diğer denek gruplarına göre daha yüksek oranlarla dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını söylemişlerdir.

Erkek deneklerin % 46.43'ü, kadın deneklerin ise % 35'i dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade ettikleri görülmüştür. Kadın deneklerin % 55'i dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hiçbir şekilde etkilemediğini söylerken, % 10'u da bu soruya cevap vermemiştir. Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtenlerden en yüksek oranın ortaokul mezunlarına ait olduğu anlaşılmıştır.

İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyenlerden en yüksek oranın (% 85.19) fakülte veya yüksekokul mezunu olanlarda olduğu görülmüştür. Öğrenim düzeyi yükseldikçe İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade edenlerin oranlarının da yükseldiği anlaşılmıştır.

Hayatının çoğunu büyük şehirlerde geçirenlerin yaklaşık tamamı (% 97.37), dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade ederken, bu oranın köylerde geçirenlerde % 50 olduğu görülmüştür.

Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileme durumu, en yüksek olarak aile ortamını demokratik bulanlarda (% 100) en düşük olarak da otoriter bulanlarda (% 69.23) ortaya çıkmıştır.

Dinî değerlere karşı tutum takınmada kitle iletişim araçlarından olumsuz yönde etkilendiğini belirtenlerin en fazla ortaokul mezunu olanların olduğu görülmüştür. Aynı şekilde dinî bilgi durumu bakımından kendisini yetersiz görenlerin yarısından fazlasının (% 53.12) kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade ettikleri anlaşılmıştır.

Yine bu araştırmada, ankete katılanların dini inkâr durumlarını etkileyebileceği düşünülen bazı değişkenlere ilişkin 22 denence incelenmiştir. Bu denencelerden bir kısmı doğrulanmış, bir kısmı da doğrulanmamıştır.

Cinsiyet durumuna göre, hayatlarının büyük bir kısmını geçirdikleri yerleşim yerlerine göre, kısmen öğrenim durumlarına göre, yetiştikleri aile ortamına göre, ailelerinin sosyo-ekonomik durumlarına göre, kitapların etki derecesine göre, zihinsel gelişmenin etki derecesine göre, anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlamalarına göre, dinî bilgilerinin yeterli olup olmadığına göre, dinî değerlere karşı inkârcı tutum

takınmalarına neden olan bir olay yaşayıp yaşamadıklarına göre, dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre, dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerini açık bir şekilde söyleyip söyleyememe durumuna göre, dinî değerleri yararlı bulup bulmadıklarına göre, dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana olup olmadıklarına göre ve dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında önemli farkların olduğu görülmüştür.

Örnekleme oluşturan deneklerin dini inkâr düzeyleri arasında, yaşlarına göre, mesleklerine göre, babalarının öğrenim durumlarına göre, ailenin etki derecesine göre, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada alınan dinî bilgilerin bir çatışma meydana getirip getirmediğine göre ve İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre önemli farkların olmadığı anlaşılmıştır.

BÖLÜM VI

Ö Z E T

Bu araştırmada, dinî değerlerin inkârında ilişkisi olabileceği düşünölen bazı değişkenler ele alınmış ve bu değişkenlerin dini inkâr durumunu etkileyip etkilemediğini belirlemek amacıyla da 22 denence test edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Samsun, Ankara ve İstanbul illerinde yaşayan ve dinî değerleri inkâr içinde olan 152 kişi oluşturmaktadır.

Araştırmada öncelikle cinsiyet, yerleşim yeri, öğrenim durumu, anne ve babanın öğrenim durumu, yetiştikleri aile ortamı, ailelerinin sosyo-ekonomik durumu, kitapların etkisi, zihinsel gelişmenin etkisi, anne veya babanın dinî görevleri yerine getirme konusundaki zorlama durumu, dinî bilgilerin en çok öğrenildiği yerler, dinî bilgilerin yeterli olup olmama durumu, dünyada var olan kötölüklerin dinî değerlere karşı tutumları etkileyip etkilememe durumu ve dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumları etkileyip etkilememe durumu gibi bazı değişkenlerle ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında ilişki incelenmiştir.

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan dinî inkâr düzeyini tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen ve 60 maddeden oluşan *Dinî İnanç Envanteri* kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkenini etkileyebileceği düşünölen bağımsız değişkenler için de *Kişisel Bilgi Anketi* kullanılmıştır.

Anket yoluyla elde edilen bilgilerin analizinde tek yönlü varyans analizi (F testi) ve t-testi tekniklerinden yararlanılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar *Bulgular ve Yorum* bölümünde dört başlık altında sunulmuştur. İlk olarak anket uygulanan kişilerle ilgili genel bilgiler yüzde olarak verilmiş, ikinci olarak araştırma örneğine giren deneklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin hangi oranda etkili oldukları ortaya konmuş, bazı değişkenler karşılaştırmalı olarak incelenmiş, dördüncü olarak da hangi faktörlerin dini inkâr düzeyini etkilediği araştırılmıştır. Bağımsız değişkenlere göre, denek gruplarının dini inkar puan ortalamaları arasındaki farkın önem kontrolünde en az .05 önem düzeyi benimsenmiştir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular maddeler halinde aşağıda özetlenmiştir.

1. Deneklerin dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarında zihinsel gelişmenin ve kitapların etkisinin fazla olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında ailenin, öğretmenlerin ve dahil olunan grupların etkisinin az olduğu görülmüştür.

2. Araştırma örneğini oluşturan deneklerden yarısından fazlasının almış oldukları dinî bilgilerin daha sonra kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini belirttikleri görülmüştür.

3. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadığını belirtenlerin oranının % 44.47 olduğu anlaşılmıştır.

4. Evrende görülen kusurların ve yetersizliklerin ayrıca savaşların ve doğal afetlerin ankete katılanlar tarafından dünyada var olan kötülükler olarak algılandığı ve bunların da dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

5. Ankete katılanların büyük bir çoğunluğu, İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir.

6. Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtenlerin örneklemin büyük bir kısmını oluşturdukları görülmüştür.

7. % 43.42'lik bir denek grubu kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir.

8. Hayatını kasabada geçirenlerin tamamı, küçük şehirde geçirenler % 75'i, büyük şehirde geçirenlerin de % 62.16'sı dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada ailenin etkisinin az olduğunu belirtmiştir. Ailenin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın öğrenim durumu bakımından fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerde olduğu görülmüştür.

9. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada öğretmenlerin etkisini az bulanlardan en yüksek oranın 41-50 yaş arası deneklerde, en düşük oranın ise 17-21 yaş arası deneklerde olduğu anlaşılmıştır. 26-30 yaş arası deneklerin % 12.50'si de öğretmenlerin etkisinin fazla olduğunu söylemiştir.

10. Fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin tamamı, lise veya dengi okul mezunu deneklerin % 92.86'sı, ortaokul mezunu

deneklerin de % 40'ı dinî değerlere karşı olumsuz (inkârcı) tutum takınmada kitapların etkisinin fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ortaokul mezunu deneklerin % 40'ı kitapların etkisini normal, % 20'si de az bulmuştur.

11. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada arkadaş etkisinin fazla olduğunu belirten deneklerin % 7.14'ünü erkeklerin, % 8.33'ünü de kadınların oluşturduğu görülmüştür.

12. Dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada dahil olunan grupların hiçbir etkisinin olmadığını ifade edenlerin tamamının aile ortamını ilgisiz, % 72.73'ünün demokratik, % 66.67'sinin aşırı koruyucu, % 60'ının da otoriter buldukları anlaşılmıştır. Aile ortamını demokratik olarak algılayan deneklerden % 9.09'luk bir kesim de grup etkisinin fazla olduğunu belirtmiştir.

13. Lise veya dengi okul ve fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerin tamamı, ortaokul mezunu deneklerin de % 40'ı dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmada zihinsel gelişmenin etkisinin fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ortaokul mezunu deneklerin % 60'ı da zihinsel gelişmenin etkisinin normal olduğunu söylemiştir.

14. Almış oldukları dinî bilgilerin kendilerinde dinî değerlere karşı inkârcı tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdiğini söyleyen deneklerden % 75.68'inin dinî bilgi durumunun kısmen yeterli, % 71.43'ünün yeterli, % 40.62'sinin de yetersiz olduğu görülmüştür.

15. Sosyo-ekonomik düzey bakımından ortanın üstünde yer alan (% 78.26) ve zengin olan (% 80) deneklerin diğer denek

gruplarına göre daha yüksek oranlarla dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmalarına neden olan bir olay yaşadıklarını ifade ettikleri anlaşılmıştır. Sosyo-ekonomik düzeyi orta olan deneklerin % 60'ı, dinî değerlere karşı inkârcı tutum takınmaya neden olan bir olay yaşamadığını söylerken, fakir olan deneklerin tamamı bu konudaki fikrini belirtmemiştir.

16. Dünyada var olan kötülüklerin dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 56) 31-40 yaş arası deneklerde, en düşük oranın ise (% 21.43) 17-21 yaş arası deneklerde olduğu görülmüştür.

17. Erkeklerin % 83.93'ünün, kadınların da % 75'inin İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümünün dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirttikleri görülmüştür.

18. Dindarların tutum ve davranışlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini söyleyen deneklerden en yüksek oranın (% 96.30) fakülte veya yüksekokul mezunu deneklerde, en düşük oranın (% 66.67) ise ortaokul mezunu deneklerde olduğu anlaşılmıştır.

19. Kitle iletişim araçlarının dinî değerlere karşı tutumlarını olumsuz yönde etkilediğini belirten deneklerden en yüksek yüzdenin (% 53.12) dinî bilgi durumu yetersiz olan deneklerde, en düşük yüzdenin ise (% 35.14) kısmen yeterli olan deneklerde olduğu görülmüştür.

20. Yaşlarına göre, mesleklerine göre, babalarının öğrenim durumlarına göre, ailenin etki derecesine göre, dinî değerlere karşı

inkârcı tutum takınmada alınan dinî bilgilerin bir çatışma meydana getirip getirmediğine göre ve İslâmî uygulamaların dünyadaki görünümlerinin dinî değerlere karşı tutumlarını hangi yönde etkilediğine göre ankete katılanların dini inkâr düzeyleri arasında önemli farkların olmadığı anlaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adıvar, A.Adnan. *Bilim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Alport, Gordon W. *The Individual and His Religion A Psychological Interpretation*. London: Collier-Macmillan Limited, 1969.
- Argyle, Michael. "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", çev. Mehmet Dağ. *Eğitim Hareketleri Dergisi*. C.23, S.272-273, Mart-Nisan, 1978.
- Argyle, M. ve Hallahmi, B. *The Social Psychology of Religion*. London and Boston. Routledge and Kegan Paul, 1975.
- Armaner, Neda. *Psikopatolojide Dinî Belirtiler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973.
- _____. *Din Psikolojisine Giriş I*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.
- _____. "Okulda Çocuğun Düşünce ve Davranışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik", *İlâhiyat Fak.Dergisi*. C.XXIV, Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1981.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, trs.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: D.E.Ü.Yay., 1987.
- Ayhan, Halis. *Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1982.
- Bayyığıt, Mehmet. *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: U.Ü.S.B.E., 1989.
- Beck, Robert N. (Ed.) *Perspectives in Philosophy*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.
- Bem, Daryl J. *Beliefs, Attitudes and Human Affairs*. California: Brooks/Cole Publishing Company, 1970

- Bernhart, J.E. *Religion and the Challenge of Philosophy*. New Jersey: 1975.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 1974.
- Birand, Kâmiran. "Dinin Mahiyeti Üzerine", *İlâhiyat Fak.Dergisi*. S.1-4, Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1962.
- _____. "Existencialisme Üzerine", *İlâhiyat Fak.Dergisi*. C.X, Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1962.
- _____. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Ankara: A.Ü.İ.F.Yay., 1987.
- Blair, G.M., R.S.Jones ve R.H.Simpson. *Educational Psychology*. New York: Mc Millan, 1955.
- Bolay, S.Hayri. *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yay., 1987.
- Böhürler, Ayşe ve Nazife Şişman. "İslâmiyatçılık Prim Yapıyor", *İzlenim Dergisi*. S.12, Aralık, 1993.
- Brown, Colin. *Philosophy and the Christian Faith*. London: Tyndale Press, 1969.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*, C.II, Ankara: D.İ.B. Yay., 1988.
- el-Cevherî, İsmail b.Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. C.II, Beyrut: Dâru'l-İlm, 1979.
- Clark, Walter H. *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*. New York: The Macmillan Company, 1958.
- Clifford, T.Morgan. *Psikolojiye Giriş*. Çev.Hüsnü Arıcı ve Diğerleri. Ankara: H.Ü.P.B.Yay., 1991.
- Cohen. John. *Psychological Probality or The Art of Doubt*. Cambridge: Schenkman Publishing Company, 1973.
- el-Cürcânî, Ali b.M.eş-Şerif. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 1990.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.

_____. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzî Kitabevi, 1993.

Çetinkaya, Yalçın. "Türk Usulü Ateizm", *İzlenim Dergisi*. S. 1, Aralık, 1992.

Demir, Omer ve Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yay., 1993.

Draz, M. Abdullah. *Din ve Allah İnancı*. Çev. Bekir Karlığa. İstanbul: Bir Yay., trs.

Durkheim, Emile. *The Elementary Forms of the Religious Life*. Trans Joseph Ward Swain. London: George Allen and Unwin Ltd., 1915.

Duverger., Maurice. *Sosyal Bilimlere Giriş*. Çev. Ünsal Oskay Ankara. Bilgi Yay., 1973.

Dwelshauvers, G. *Psikoloji*. Çev. M. Şekip Tunç. İstanbul: İ.Ü.E.F. Yay., 1952.

Ersoy, M. Âkif. *Safahat*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yay., 1979.

Evans, C.S. *Philosophy of religion. Thinking About Faith*. Illinois: 1985.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*. C. V, Mısır Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1972.

Feuerbach, Ludwig. *The Essence of Christianity*. Trans. George Eliot. New York: Harper and Row, 1957.

Firat, Erdoğan. *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: A.Ü.İ.F., 1977.

Freud, Sigmund. *The Future of an Illusion*. Trans. James Strachey. London: The Hogarth Press, 1962.

_____. *Totem and Taboo*. Trans. James Strachey. London: Routledge and Kegan Paul, 1960.

_____. *Civilization and its Discontents*. Trans. James Strachey. New York: W.W.Norton and Com., 1961.

Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. Çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yay., 1991.

- Galloway, George. *The Philosophy of Religion*. New York: Charles Scribner's Sons, 1923
- Geçtan, Engin. *İnsan Olmak*. İstanbul: Adam Yay., 1986.
- Glatzer, Nahum N. *Time and Eternity*. New York: Schocken Books, 1946.
- Glock, Charles Y. "The Study of Unbelief: Perspectives on Research", *The Culture of Unbelief*. Ed, Rocco Caporale and Antonio Grumelli. California: University of California Press, 1971.
- Gökçe, Birsen. *Ortaöğretim Gençliğinin Beklentisi ve Sorunları*. Ankara: M.E.B. Yay., 1984.
- Gölcük, Şerafeddin. *İslâm Akaidi*. Konya: Esra Yay., 1992.
- Guillaume, Paul. *Psikoloji*. Çev.Refia Şemin. İstanbul: İ.Ü.E.F.Yay., 1970.
- Günay, Ünver. *Din Psikolojisi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniv. Yay., 1993.
- Gürsoy, Kenan. *J.P.Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Haçerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- _____. *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- Hartshorne, Charles. *Omnipotence and Other Theological Mistakes*. Albany: Sunny Press, 1984.
- Hick, John. *Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice Hall, 1990.
- Hökelekli, Hayati. "Ergenlik Döneminde Dini Şüpheler", *Din Öğretimi Dergisi*. S.14, Ocak-Şubat-Mart, 1988.
- _____. *Din Psikolojisi*. Ankara: T.D.V.Yay., 1993.
- Hume, David. *Dialogues Concerning Natural Religion*. New York: Hafner Press, 1948.
- Hunsberger, Bruce ve L.B. Brown. "Religious Socialization, Apostasy, and the Impact of Family Background". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 23/3, September, 1984.

Hurlock, Elizabeth B. *Developmental Psychology*. New York: Mc Graw-Hill Book Co., 1959.

İbn Manzur, Muhammed b.Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*. C.II, Kahire: Daru'l-Maârif, trs.

el-İsfehânî, er-Râğib. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*. İstanbul: Kahraman Yay., 1986.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. Çev. Süleyman Ateş. Ankara: A.Ü.I.F.Yay., 1975.

_____. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. Çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yay., 1991.

James, William. *The Varieties of Religious Experience*. New York: The Modern Library, 1936.

Jersild, Arthur T. *Gençlik Psikolojisi*. Çev. İbrahim N. Özgür. İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1971.

Johnson, Paul E. *Psychology of Religion*. Nashville: Abingdon Press, 1959.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1988.

Karasar, Niyazi: *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Bilim Yay., 1986.

Kenny, Anthony. *The God of The Philosophers*. Oxford: Clarendon Press, 1979.

Kepçeoğlu, Muharrem. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1985.

Kongar, Emre. *Kültür ve İletişim*. İstanbul: Doğu Matbaası, 1986.

Korkmaz, Abdullah. "Değişme ve Zihniyet", *Sosyoloji Konferansları*. 21. Kitap, İstanbul: İ.Ü. Yay., 1986.

Köktaş, Emin. *Türkiye'de Dinî Hayat*. İstanbul: İşaret Yay., 1993.

Kösemihal, Nurettin Ş. *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.

Krech, David ve R.S. Crutchfield. *Sosyal Psikoloji*. Çev. Erol Güngör. İstanbul: Ötüken Yay., 1980.

Krech, David ve Arkadaşları. *Cemiyet İçinde Fert*. Çev.Mümtaz Turhan. İstanbul: M.E.Basımevi, 1983.

Kula, Naci. *Kimlik ve Din*.(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: U.Ü.S.B.E., 1993.

Lenski, Gerhard. *The Religious Factor: A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics, and Family Life*. New York: Doubleday and Company, 1963.

Lindzey, Gardner. *Handbook of Social Psychology*. Cambridge: 1956.

Luckmann, Thomas. "Belief, Unbelief and Religion", *The Culture of Unbelief*: Ed. Rocco Caporale and Antonio Grumelli. Los Angeles: The University of California Press, 1971.

Mardin, Şerif. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay., 1992.

Miller, Randolp Crump. "The Problem of Evil and Religious Education", *Religious Education*. Vol.84, Num.1, Winter, 1989.

Mucchielli, Alex. *Zihniyetler*. Çev.Ahmet Kotil. İstanbul: İletişim Yay., 1991.

Munitz, Milton K. *Contemporary Analytic Philosophy*. New York: 1981.

Nietzsche, Friedrich. *Thus Spake Zarathustra*. Trans. R.J.Hollingdale. Baltimore: Penguin Books, 1961.

Nokta Dergisi. S.11, Mart, 1987.

Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: T.D.V. Yay., 1990.

Özbaydar, Belma. *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açından İman*. İstanbul: M.Ü.İ.F.Yay., 1992.

Özdalga, Elisabeth. "Din Din Midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. C.III, S.2, Nisan, 1989.

Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Peker, Hüseyin. *Din ve Ahlâk Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*. Samsun: Eser Matbaası, 1991.

- _____. *Din Psikolojisi*. Samsun: Sönmez Matbaası, 1993.
- Pratt, James B. *The Religious Consciousness: A Psychological Study*. New-York: The Macmillan Company, 1948.
- Ratcliff, Donald. "How Children Understand Religious Concepts", *Religion and Public Education*. Vol.19/2-3, 1992.
- er-Râzî, Fahrüddîn. *et-Tefsîru'l-Kebîr*. C.III, Tahran:Dâu'l-Kütübî'l-İlmiyye, trs.
- Russel, Bertrand. *Neden Hristiyan Değilim?*. Çev.Ender Gürol. İstanbul: Varlık Yay., 1972.
- Sartre, Jean Paul. *No Exit and Three Other Plays*.Trans. Lionel Abel, New York: Vintage Books, 1949.
- _____. *Being and Nothingness*. Trans. Hazel E.Barnes. New York:Washington Square Press, 1953.
- Smith, W.C. *On Understanding Islam*. Netherlands: 1981.
- Smart, Ninian. *The Religious Experience of Mankind*. England: William Collins Sons and Co. Ltd., 1977.
- Sproul, Robert Charles. *The Psychology of Atheism*. Minneapolis: Bethany Fellowship, 1974.
- Stern, Williams. *General Psychology*. Trans. H.D.Spoerl. New York: The Macmillan Com., 1938.
- Strong, Ruth. "Moral and Spirtual Values in Adolescence", Ed. Orlo Strung. *Reading in the Psychology of Religion*. U.S.A. trs.
- Suchocki, Marjorie. *The End of Evil*. Albany:State Unv. of New York Press, 1988.
- Şirin, Ahmet. "Bunalımın Oluşumu", *Altınoluk Dergisi*, S.8, Ekim, 1986.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*. C.II, Mısır: Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954.
- et-Taftazânî, Cemâlüddin Muhammed. *Şerhu'l-Akâid*. Çev.Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yay., 1980.

- Taner, Ali Haydar. *Psikoloji*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1975.
- Taylan, Necip. *İlim-Din İlişkileri, Sahaları, Sınırları*. İstanbul: Çağrı Yay., 1979.
- Tezcan, Mahmut. *Kuşaklar Çatışması*. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1981.
- The Encyclopedia Americana*. Ed. Bernard S. Cayne. Vol.2, U.S.A.: Grolier Incorporated, 1987.
- Thouless, Robert H. *An Introduction to the Psychology of Religion*. London: Cambridge University Press, 1971.
- Topçu, Nurettin. *İradenin Davası*. İstanbul: Hareket Yay., 1974.
- Tümer, Günay. "Çeşitli Yönleriyle Din", *İlâhiyat Fak. Dergisi*. C.XXVII, Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1986.
- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yay., 1993.
- Uysal, Veysel. *Psiko-Sosyal Açından Oruç*. Ankara: T.D.V. Yay., 1994.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: M.E. Basımevi, 1969.
- _____. *Bilgi ve Değer*. Ankara: Kürsü Yay., trs.
- Vergote, Antoine. "Çocuklukta Din", çev. Erdoğan Fırat. *İlâhiyat Fak. Dergisi*. C.XXII, Ankara: A.Ü.İ.F. Yay., 1978.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi*. Çev. H. Vehbi Eralp. İstanbul: Sosyal Yay., 1991.
- Weischedel, Wilhelm. *Felsefenin Arka Merdiveni*. Çev. Sedat Umran. İstanbul: İz Yay., 1993.
- Whitehead, Alfred North. *Process and Reality*. New York: Free Press, 1978
- Yaparel, Recep. "Dinin Tarifi Mümkün mü?" *İlâhiyat Fak. Dergisi*. S.4, İzmir: D.E.Ü. Yay., 1987.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dinî Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 1987.

- _____. *Çocuk ve Din*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yay., 1994.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- _____. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Yazır, M.Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sad.İsmail Karaçam ve Diğerleri. C.I, İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. Ankara: Özgür Yayın-Dağıtım, 1990.
- ez-Zebîdî, Muhibbu'd-Dîn Ebî Fayz. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. C.II, Beyrut: Dâru'l-Fikr, trs.

EKLER

E K - I

KİŞİSEL BİLGİ ANKETİ

Açıklama:

Değerli Arkadaşlar,

Bu anket formu, hazırlamakta olduğumuz doktora tezinin bilgi toplama aracıdır. Araştırmanın amacı, insanların dinî değerlere karşı tutumlarını etkileyen psiko-sosyal faktörleri ortaya koymaktır. Sizden alınacak bilgiler, sadece bu araştırmada kullanılacaktır. Bunun dışında hiçbir kişi ya da kurumun amaçlarına açık tutulmayacaktır. Bu anketin uygulanması için yasal onay ve izin alınmıştır.

Ankette yer alan soruları cevaplandırmanız şüphesiz sizin belirli bir zamanınızı alacaktır. Ancak, araştırmanın amacına ulaşabilmesi de vereceğiniz güvenilir cevaplara bağlıdır. Anket formuna adınız ve kimliğinizle ilgili özel bilgiler yazmayınız.

Lütfen bütün soruları dikkatlice okuyunuz. Sorulara verilen cevap şıklarından sizin durumunuza en uygun olanı işaretleyiniz. İşaretleme, cevap şıkları önündeki parantez içine (X) işareti koymak şeklindedir. Ayrıca sizin görüşlerinize dayalı olarak sorulmuş birtakım sorular da vardır. Bu sorular için de boş bırakılan yerlere cevaplarınızı yazınız.

Anketin doldurulmasına göstereceğiniz ilgi ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür eder, başarılarınızın devamını dilerim.

Ali Rıza AYDIN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Araştırma Görevlisi

1. Cinsiyetiniz:

1. Erkek 2. Kadın

2. Yaşınız:

1. 17-21 yaşları arası 4. 31-40 yaşları arası
 2. 22-25 " " 5. 41-50 " "
 3. 26-30 " " 6. 51 ve yukarısı

3. Hayatınızın çoğunu nerede geçirdiniz?

1. Köyde 3. Küçük şehirlerde
 2. Kasabalarda 4. Büyük şehirlerde

4. Medenî durumunuz:

1. Evli 3. Dul
 2. Bekâr 4. Boşanmış

5. Öğrenim durumunuz (En son bitirdiğiniz okulu işaretleyiniz):

1. İlkokul mezunu
 2. Ortaokul mezunu
 3. Lise veya dengi okul mezunu
 4. Fakülte veya yüksekokul mezunu

Başka varsa belirtiniz:

6. Mesleğiniz veya işiniz:

1. İşçi
 2. Memur
 3. Serbest Meslek (Dr. Av., Küçük Esnaf, Tüccar vb.)
 4. Üniversite öğrencisi
 5. Lise öğrencisi
 6. İşsiz

Başka varsa belirtiniz:

7. Anne-babanızın öğrenim durumu nedir?

Anne

Baba

Okur-yazar değil
 Okur-yazar
 İlkokul mezunu
 Ortaokul mezunu
 Lise veya dengi okul mezunu
 Fakülte veya yüksekokul mezunu

Başka varsa belirtiniz:

8. Yetiştirdiğiniz aile ortamını aşağıdaki şıklardan hangisi en iyi betimlemektedir?

1. Otoriter (baskıcı) 3. Demokratik
 2. Aşırı koruyucu 4. İlgisiz

9. Size göre aileniz hangi sosyo-ekonomik kesime girmektedir?

- () 1. Fakir () 4. Ortanın üstü
 () 2. Ortanın altı () 5. Zengin
 () 3. Orta

10. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmanızda aşağıdaki faktörlerden hangileri ne derece etkili olmuştur?

	<i>Fazla</i>	<i>Normal</i>	<i>Az</i>	<i>Hiç</i>
Ailem	()	()	()	()
Öğretmenlerim	()	()	()	()
Okuduğum kitaplar	()	()	()	()
Arkadaşlarım	()	()	()	()
Dahil olduğum bazı gruplar	()	()	()	()
Kendi zihinsel gelişmemin etkisi	()	()	()	()
Başka varsa belirtiniz:				

11. Anne veya babanızın, dinî görevleri yerine getirmeniz konusunda zorlamaları oldu mu?

- () 1. Sık sık () 3. Nadiren
 () 2. Arasıra () 4. Hiçbir zaman

12. Dinî bilgileri en çok nereden edindiniz?

- () 1. Ailemden () 4. Arkadaşlarımdan
 () 2. Öğretmenlerimden () 5. Kur'an kurslarından
 () 3. Kitaplardan

Başka varsa belirtiniz:

13. Dinî bilgi durumunuz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- () 1. Yeterli
 () 2. Kısmen yeterli
 () 3. Yetersiz

14. Almış olduğunuz dinî bilgiler daha sonra sizde dinî değerlere karşı olumsuz tutum sergileme yönünde bir çatışma meydana getirdi mi?

- () 1. Evet () 2. Hayır () 3. Fikrim yok

15. 14. soruya verdiğiniz cevap "Evet" ise bu çatışmalar hangi konularda olmuştur? (Lütfen yazınız.)

.....

16. Dinî değerlere karşı olumsuz tutum takınmanıza neden olan herhangi bir olay yaşadınız mı?

- () 1. Evet () 2. Hayır () 3. Fikrim yok

17. Yukarıdaki soruya cevabınız "Evet" ise lütfen bu olayı ya da olayları yazınız.

18. Dünyada var olan kötülükler sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?

- () 1. Olumlu yönde etkilemiştir.
 () 2. Olumsuz yönde etkilemiştir.
 () 3. Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir.

19. Yukarıdaki soruya cevabınız 1. ve 2. seçeneklerden biri ise, dinî değerlere karşı tutumunuzu olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen bu kötülükleri yazar mısınız?

20. İslâmî uygulamaların dünyadaki görünüşleri sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?

- () 1. Olumlu yönde etkilemiştir.
 () 2. Olumsuz yönde etkilemiştir.
 () 3. Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir.

21. Yukarıdaki soruya cevabınız 1. ve 2. seçeneklerden biri ise, dinî değerlere karşı tutumunuzu etkileyen bu İslâmî uygulamaları yazar mısınız?

22. Dinî değerler konusunda olumsuz düşüncelerinizi açık bir şekilde söyleyebiliyor musunuz?

- () 1. Evet () 2. Hayır () 3. Fikrim yok

23. Dinî değerler size göre yararlı mıdır?

- () 1. Evet () 2. Hayır () 3. Fikrim yok

24. Dinî kuralların çocuklara öğretilmesinden yana mısınız?

- () 1. Evet () 2. Hayır () 3. Fikrim yok

25. Dua ediyor musunuz?

- () 1. Evet () 2. Hayır () 3. Fikrim yok

26. Cevabınız "Evet" ise daha çok hangi durumlarda dua ediyorsunuz?

27. Batıl inancınız var mı?

- () 1. Evet () 2. Hayır

28. Cevabınız "Evet" ise ne tür bir batıl inancınız olduğunu lütfen yazınız.

29. Dindarların tutum ve davranışları sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?

- () 1. Olumlu yönde etkilemiştir.
() 2. Olumsuz yönde etkilemiştir.
() 3. Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir.

30. Yukarıdaki soruya verdiğiniz cevap "olumlu yönde etkili olmuştur" ise dindarların olumlu davranışını, "olumsuz yönde etkili olmuştur" ise olumsuz davranışını yazınız.

.....

31. Kitle iletişim araçları (tv, radyo, gazete, dergi vb.) sizin dinî değerlere karşı tutumunuzu hangi yönde etkilemiştir?

- () 1. Olumlu yönde etkilemiştir.
() 2. Olumsuz yönde etkilemiştir.
() 3. Ne olumlu ne de olumsuz yönde etkilemiştir.

Anket hakkındaki görüşlerinizi ve ekleyeceklerinizi lütfen buraya yazınız

.....
.....

E K - II

DİNİ İNANÇ ENVANTERİ

Açıklama:

Değerli arkadaşlar,

Listede birtakım maddeler verilmiştir. Bu maddeler sizin dinî değerler konusundaki düşüncelerinizle ilgilidir. Maddelerdeki ifadelerin sizin düşüncelerinize uyup uymadığını belirtmeniz istenmektedir.

Cevaplarda bütün maddeler için ortak bir derecelendirme şekli benimsenmiş olup bunlar;

1. Kesinlikle katılıyorum
2. Katılıyorum.
3. Kararsızım
4. Katılmıyorum.
5. Kesinlikle katılmıyorum

şeklinde basit bir ölçektir. Maddeleri dikkatlice okuyup maddede ifade edilen düşünceye katılma derecenize doğru karar veriniz. Her madde için cevap kağıdında uygun gördüğünüz seçeneği (X) işareti koyarak belirleyiniz. İsim ve numara gibi tanıtıcı bilgiler yazmayınız. Araştırmada değerlendirmeler kişisel değil, gruplara göre yapılacaktır. Araştırma sonuçlarının güvenilir olması, maddelerin samimiyetle cevaplandırılmasına bağlıdır. Bu araştırmada elde edeceğimiz veriler doktora tezimize kaynaklık edecektir.

Lütfen her maddeyi cevaplandırınız ve boş madde bırakmayınız. Durumunuza uygun cevap yoksa en yakın olanı işaretleyiniz.

Katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Ali Rıza AYDIN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi
Araştırma Görevlisi

1. Kur'an, Allah tarafından gönderilmiş kutsal bir kitaptır.
2. Hac ibadeti, maddî ve bedenî durumu müsait olanların yerine getirmesi gereken bir ibadet şeklidir.
3. Dinin koyduğu yasaklar mantıklı değildir.
4. Melek, cin ve şeytan gibi varlıklara inanmıyorum.
5. Bilimin gelişmesiyle Kur'an'ın inanılırlığı zayıflar.
6. Tanrı, bütün yaratıkları sever ve korur.
7. Namaza çağrı olan ezan sesi, ses kirliliği yapmaktadır.
8. Kurban kesme ibadeti maddî durumu iyi olanların yerine getirmesi gereken bir ibadet şeklidir.
9. İnsanların içinden bazılarını peygamberlik ayrıcalığı vermenin hiçbir haklı tarafı yoktur.
10. Din, insan ırkının tabiat güçleri karşısındaki çaresizliğini yenmek için geliştirdiği psikolojik bir çabadır.
11. Kur'an'daki bilgilerin geçerliliği, sadece indiği dönem içindir.
12. İbadet için ayrılan zamanı fayda sağlayacak diğer işlerde kullanmak daha iyidir.
13. Tanrı dualarımızı duyar ve cevaplandırır.
14. Kurban kesmeyi dinî bir görev olarak kabul etmiyorum.
15. İnsan bütün hayat tarzını dine göre düzenlemelidir.
16. Beden yok olurken ruhun ölümsüz bir şekilde devam ettiği inancı doğru değildir.
17. Tabiat olaylarının hepsi -yağmur, fırtına, deprem- Tanrı'nın isteğiyle olur.
18. Kurban bayramı kutsal bir gündür.
19. Dinî inanç kişinin ruhsal hayatını dengede tutar.
20. Dinî inanç kişileri dar bir dünya görüşüne ve kapalı bir zihin yapısına sevkeder.
21. Haccın dinî bir görev olduğuna inanmıyorum. Dövizimiz gereksi yere yabancılara gidiyor.
22. Var olan her şey kendiliğinden var olmuştur.
23. Evrenin Allah tarafından yaratıldığına inanıyorum. Ancak daha sonra meydana gelen olaylara müdahale ettiğine inanmıyorum.
24. İbadetsiz bir hayat düşünülemez.
25. Allah yer yüzünde adalet ve mutluluğu hâkim kılmayı istememektedir.

26. Ahlâklı bir hayat yaşandığı sürece dinî değerlere inanmak pek önemli değil.
27. Peygamberler yaşadıkları dönemin bilge kişileridir. Allah'tan vahiy aldıkları şeklindeki bir inanç doğru değildir.
28. Öldükten sonra ruhumuz cennete veya cehenneme gider.
29. Peygamberler insanlara dini anlatmak için Tanrı tarafından görevlendirilmiş kişilerdir.
30. Din, bir hayat felsefesi kazandırmaz.
31. Oruç tutmak gereksizdir.
32. Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.
33. Zekat dinî bir görevdir.
34. Dinî değerlere inanmak, yetersiz bir kişilik bütünleşmesine yol açar.
35. İçki, kumar ve zina gibi fiillere karşı dinin koyduğu yasakları doğru bulmuyorum.
36. Kadınların başlarını örtmeleri dinî bir görev değildir.
37. Tanrı insanları, hayvanları, yıldızları ve yer yüzündeki her şeyi yaratmıştır.
38. Tanrı inancı insanın hayal gücünün bir ürünüdür.
39. Dünyada yapılan her hareketin karşılığı öldükten sonra verilecektir.
40. Kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmıyorum.
41. Ahiret gününe ve öldükten sonra tekrar dirileceğimize inanıyor ve bu konuda hiç şüphe duymuyorum.
42. Dinî değerler insanı gerçeğe ve güzelliğe götürmektedir.
43. Dinî gün ve bayramların diğer gün ve bayramlardan farkı yoktur.
44. Dinin önerdiklerinden birçoğu bu yüzyıla göre değildir.
45. Kur'an kadına gereken değeri vermemiştir.
46. Dinler, insanlığın geçmişi boyunca ayrılıklar, acılar ve ölümler kaynağı olmuştur. Bu nedenle insanlığa faydadan çok zarar vermiştir.
47. İnsan, dinî kurallara bağlı kalmadan da mutlu bir hayat sürdürebilir.
48. Kişi beş vakit namazı kılmalıdır.
49. Duanın insana faydası yoktur.
50. Hayatın gerçek anlamını din verir.
51. İnsan dinî inanç sayesinde akılla izah edilemeyecek bir güvenlik duygusu kazanır.
52. İnsan kazancından bir kısmını zekât ve sadaka şeklinde dinî bir görev olarak fakir insanlara vermek zorunda değildir.

53. Tanrı'ya inanmak insanları iyi davranışa iter.
54. Gerek üslup gerekse muhteva yönünden Kur'an'dan daha iyi bir kitap yazılabilir.
55. Dünyadaki haksızlıklar, savaşlar ve kötülükler merhametli bir Allah tasavvuru ile uzlaşmaz.
56. Dinî değerler aydın olmayı engellemektedir.
57. İbadetin faydası yalnızca psikolojiktir.
58. Dinî inancı olmayan bir kimsenin hayat damarlarından biri eksik demektir.
59. Din gelişmeye ve kalkınmaya engeldir.
60. Cennet ve cehennem diye bir yer yoktur.

DİNİ İNANÇ ENVANTERİ CEVAP KAĞIDI

	<i>Kesinlikle Katılıyorum</i>	<i>Katılıyorum</i>	<i>Kararsızım</i>	<i>Katılmıyorum</i>	<i>Kesinlikle Katılmıyorum</i>		<i>Kesinlikle Katılıyorum</i>	<i>Katılıyorum</i>	<i>Kararsızım</i>	<i>Katılmıyorum</i>	<i>Kesinlikle Katılmıyorum</i>
1.	()	()	()	()	()	31.	()	()	()	()	()
2.	()	()	()	()	()	32.	()	()	()	()	()
3.	()	()	()	()	()	33.	()	()	()	()	()
4.	()	()	()	()	()	34.	()	()	()	()	()
5.	()	()	()	()	()	35.	()	()	()	()	()
6.	()	()	()	()	()	36.	()	()	()	()	()
7.	()	()	()	()	()	37.	()	()	()	()	()
8.	()	()	()	()	()	38.	()	()	()	()	()
9.	()	()	()	()	()	39.	()	()	()	()	()
10.	()	()	()	()	()	40.	()	()	()	()	()
11.	()	()	()	()	()	41.	()	()	()	()	()
12.	()	()	()	()	()	42.	()	()	()	()	()
13.	()	()	()	()	()	43.	()	()	()	()	()
14.	()	()	()	()	()	44.	()	()	()	()	()
15.	()	()	()	()	()	45.	()	()	()	()	()
16.	()	()	()	()	()	46.	()	()	()	()	()
17.	()	()	()	()	()	47.	()	()	()	()	()
18.	()	()	()	()	()	48.	()	()	()	()	()
19.	()	()	()	()	()	49.	()	()	()	()	()
20.	()	()	()	()	()	50.	()	()	()	()	()
21.	()	()	()	()	()	51.	()	()	()	()	()
22.	()	()	()	()	()	52.	()	()	()	()	()
23.	()	()	()	()	()	53.	()	()	()	()	()
24.	()	()	()	()	()	54.	()	()	()	()	()
25.	()	()	()	()	()	55.	()	()	()	()	()
26.	()	()	()	()	()	56.	()	()	()	()	()
27.	()	()	()	()	()	57.	()	()	()	()	()
28.	()	()	()	()	()	58.	()	()	()	()	()
29.	()	()	()	()	()	59.	()	()	()	()	()
30.	()	()	()	()	()	60.	()	()	()	()	()

T. C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
TIP FAKÜLTESİ
SAMSUN

Sayı : B.30.2.ODM.0.0B.00.00. 272-1772

Tarih : 3 / 6 / 1994

Konu

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İLGİ: 11.5.1994 tarih ve 263-291 sayılı yazınız.

Enstitünüz doktora öğrencilerinden Ali Rıza AYDIN'ın tez çalışması ile ilgili olarak fakültemiz öğrencilerine uygulayacağı anketin aşağıdaki programa göre ve öğrencilerin sınav çıkışında yapılması uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi rica ederim.

M. KESİM
Prof.Dr.Mete KESİM
Dekan

<u>Sınavlar</u>	<u>Tarih</u>	<u>Şaati</u>	<u>Yeri.</u>
İnkilap Tarihi	16.6.1994	9.00	D1,D2,D3,D4
Yabancı Dil	17.6.1994	9.00	D1,D2,D3,D4
Türk Dili	17.6.1994	13.00	D1,D2,D3,D4

*Röportaj - AB. Dalı Rektörlüğüne
yazılmalı.
A. 6.06.94*

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
MİLLÎ EĞİTİM AKADEMİSİ

SAYI:Kültür/300/
KONU:Anket Uygulaması

18.05.94 2537

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü)

İLGİ:11.05.1994 tarih ve B.30.2.ODM.0.El.00.00/278-292 sayılı yazınız.

Enstitünüz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Ali Rıza AYDIN'ın İlimiz 19 Mayıs Lisesi ve Anadolu Lisesi son sınıf öğrencilerine anket uygulaması ile ilgili Valiliğimizizin 17.05.1994 tarih ve 300/24961 sayılı Onayı ililmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

VALİ EMRİYLE

A. Nank TÜZÜN
Vali Yardımcısı

EKİ:Onay (1 Adet)

- Ali Rıza Aydın'ın
konusunda öğrencilere
uygulanmıştır.
27.05.1994
At.